

บทที่ 4

ความเชื่อเรื่องนาค ในประวัติศาสตร์ร่วมสมัย

4.1 คติความเชื่อเรื่องนาค ในโลกทัศน์ วิถีชีวิตและวัฒนธรรมท้องถิ่นบริเวณลุ่มน้ำโขงในปัจจุบัน

การศึกษาเรื่องคติความเชื่อ พิธีกรรม วิถีชีวิต นั้นเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาเรื่องวัฒนธรรม วัฒนธรรมที่หมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์คิดขึ้นและสร้างขึ้นมาเพื่อดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันภายในสังคม ทั้งที่เป็นสิ่งที่มีระเบียบแบบแผนและมีรูปแบบเป็นที่ยอมรับกันภายในสังคมนั้นๆ ซึ่งในทัศนะของบุคคลภายนอกแล้วจะมีความเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นหรือสังคมนั้นๆ นั้นหมายความว่า วัฒนธรรมนั้น มิได้เป็นสิ่งที่แยกออกจากสังคมแล้วอยู่อย่างลอยๆ แต่เป็นวัฒนธรรมที่มีความหมายสัมพันธ์กับสังคม หรือกลุ่มคนผู้สร้างวัฒนธรรมขึ้นมาเพื่อการดำรงชีวิตของผู้คนกลุ่มนั้นๆ และเป็นเจ้าของวัฒนธรรมนั้น ดังนั้น สังคมและวัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออก และยังคงสัมพันธ์กับบริบทแวดล้อม นั่นคือ กาลและเทศะ หรือเวลาและสถานที่ด้วย¹ หากวัฒนธรรมถูกมองเพียงแค่ว่าเป็น วัฒนธรรมในเชิงอุดมคติที่มีลักษณะหยุดนิ่ง ย่อมปราศจากความหมายใดๆ ต่อการนำไปวิเคราะห์ และเข้าใจสังคมนั้นๆ องค์ประกอบที่สำคัญทางวัฒนธรรม คือ เป็นสิ่งที่กลุ่มชนได้ร่วมกันสร้างสรรค์มาช้านาน ทั้งในทางเศรษฐกิจ สังคมประเพณี พิธีกรรม โดยมีรูปแบบที่ไม่เหมือนกับท้องถิ่นอื่นๆ ปัจจัยที่ใช้ในการวิเคราะห์ ก็คือ สิ่งที่สร้างขึ้นมานี้ได้ทำหน้าที่ในการสื่อสารให้เข้าใจว่าเป็นพวกเดียวกัน เพื่อจะนำไปสู่เป้าหมายทางเศรษฐกิจ และการดำรงอยู่ได้ สื่อทำความเข้าใจซึ่งกันและกันได้ เช่นเดียวกับพิธีกรรม ความเชื่อต่างๆ ที่ถูกอธิบายผ่านคติความเชื่อเรื่องนาคเหล่านี้ เป็นลักษณะเฉพาะถิ่นของวัฒนธรรมท้องถิ่นแถบลุ่มน้ำโขง

การวิเคราะห์เรื่องคติความเชื่อเรื่องนาค อันเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตวัฒนธรรมท้องถิ่นของผู้คนแถบลุ่มน้ำโขงนี้ จำเป็นจะต้องมองวัฒนธรรมอย่างมีพลวัต เพราะการศึกษาเรื่องนาคในวัฒนธรรมท้องถิ่นแถบลุ่มน้ำโขงนี้ก็เพื่อที่จะเข้าใจวัฒนธรรมที่เป็นแบบของชีวิตชุมชน ที่ชุมชนหล่อหลอม หรือพัฒนาขึ้นมา โดยมีการปรับเปลี่ยน และสัมพันธ์อย่างแยกไม่ออกจากบริบททางสังคม เศรษฐกิจหรือการเมืองของสังคมนั้นๆ อย่างไรก็ตาม ในท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลงนั้น ก็มีได้เป็นสิ่งที่หยุด

¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, (2530), " ผลกระทบของการท่องเที่ยวต่อวัฒนธรรมท้องถิ่น" (เอกสารประกอบการสัมมนา วัฒนธรรมอีสาน ณ วิทยาลัยครูอุบลราชธานี วันที่ 23 - 24 สิงหาคม), หน้า 122.

นิ่ง หรือ เปลี่ยนแปลงโดยล่อยๆ อย่างไม่มีบริบทของตนเอง เพราะว่า ในท้องถิ่นนั้นก็มีการเปลี่ยนแปลงที่มีการยอมรับในการเลือกสรรต่างๆ ทำให้เป็นแบบแผนที่ยอมรับของท้องถิ่น หรือสิ่งที่กำหนดลักษณะหรือความสำนึกร่วมกันของท้องถิ่นเป็นสิ่งที่ต้องเคลื่อนไหวปรับเปลี่ยนตลอดเวลา

แม้สังคมปัจจุบันก้าวหน้าไปสู่สังคมเมือง ความทันสมัย และเชื่อมั่นในศาสตร์ความรู้สมัยใหม่ที่เป็นวิทยาศาสตร์ แต่กลับพบว่า คติความเชื่อเรื่องนาค ยังเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิต และวัฒนธรรมท้องถิ่นของผู้คนแถบลุ่มน้ำโขง ในระดับชุมชน และครัวเรือน ดังปรากฏให้เห็นตามพิธีกรรมความเชื่อกิจกรรมในการดำรงชีพ คำสอนศีลธรรม ที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของผู้คน และในทางพุทธศาสนา

ความเชื่อเรื่องนาคเป็นความเชื่อพื้นฐาน อันเป็นรากฐานของสังคมอีสานที่มีการปรับเปลี่ยนไปตามบริบทสังคมการเมืองแห่งยุคสมัยเสมอ เช่นในยุคหนึ่งที่คติทางพุทธศาสนากลายเป็นกระแสวัฒนธรรมหลักของสังคม ดัง คติความเชื่อเรื่องนาคถูกนำมาใช้อธิบายถึงการดำเนินชีวิตของชุมชนนั้นคือช่วงยุคอุรังคราตุ (ดูจากบทที่ 3) ถูกใช้โดยอิงกับบริบทของยุคสมัย เมื่อเวลาผ่านไปความเชื่อเรื่องนาคยังมีอยู่ในสังคมอีสาน แต่เปลี่ยนตัวเองตามบริบทของสังคมที่เปลี่ยนไป ดังงานเรื่องวัฒนธรรมพื้นบ้านกับบริบททางสังคม อาจารย์ศรีศักร ชี้ให้เห็นว่า วัฒนธรรมพื้นบ้าน ในท่ามกลางกระแสของการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ก็ไม่ใช่สิ่งที่หยุดนิ่ง และไม่ใช่สิ่งที่อยู่ล่อยๆ โดยไม่มีรากหรือมีบริบทของตนเอง เพราะว่าในท้องถิ่นนั่นเองก็มีการเปลี่ยนแปลง มีการยอมรับในการเลือกสรรต่างๆ ทำให้เป็นแบบแผนที่ยอมรับของท้องถิ่นนั้น หรือสิ่งที่กำหนดลักษณะ หรือความสำนึกร่วมกันของท้องถิ่นเป็นสิ่งที่จะต้องเคลื่อนไหวปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา²

ในปัจจุบันคติความเชื่อเกี่ยวกับนาคในกลุ่มผู้คน ชุมชนที่อาศัยอยู่แถบลุ่มน้ำโขงนั้น สะท้อนผ่านวัฒนธรรมท้องถิ่น ในวรรณกรรมท้องถิ่น และพิธีกรรมต่างๆ ทั้งที่เป็นความเชื่อท้องถิ่นพื้นบ้าน และรวมถึงที่นับเนื่องในทางพุทธศาสนา

4.1.1 คติเรื่องนาคในวรรณกรรมท้องถิ่น

คติเรื่องนาคนี้ ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงเรื่องเล่า หรือตัวละครในวรรณกรรมเพื่อตอบสนองทางด้านความบันเทิง และสนุกสนานเท่านั้น หากแต่ยังสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับวิถี ชีวิต ความเป็นอยู่ และคติความเชื่อ ค่านิยม โลกทัศน์ ระบบคุณค่าของสังคม ดังนั้นจะพบว่า พิธีกรรม จารีต ประเพณี หลายอย่างอธิบาย หรือสื่อความสำคัญผ่านตำนาน เรื่องเล่า หรือนิทานท้องถิ่นเหล่านี้

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 50.

1) **งานวรรณกรรมพื้นบ้าน** เป็นแหล่งข้อมูล ที่สำคัญแหล่งหนึ่งที่ใช้ในการศึกษา บริเวณอีสานแถบลุ่มน้ำโขง บางส่วนเป็นเรื่องเล่าสืบต่อกันมาเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะ บางส่วนมีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร การจดบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ของคนอีสาน นิยมใช้ไบบานมากกว่ากระดาษ หรือสมุดข่อย วรรณกรรมต่างๆ เหล่านี้แพร่หลายกระจายไปตามที่ต่างๆ ทั่วไป ในปัจจุบันพบว่ามีการเก็บรักษาและครอบครองวรรณกรรมเหล่านี้ ทั้งตามสถานที่ราชการ ตามวัดต่างๆ และรวมไปถึงชาวบ้านหรือผู้รู้ท้องถิ่นเก็บรักษาเอาไว้ เช่นหนังสือผูกนิทานเรื่องสังข์ศิลป์ชัย การเกิด จำปาสีตัน เป็นเอกสารไบบาน เป็นของคุณบำเพ็ญ ณ อุบล จ.ยโสธร นิทานเรื่องกาละเกิด ทำวมาหยุด ทำวสินไซ หนังสือผูกเรื่องกระฮอกดอน(กระรอกเผือก) โคลงสารเรื่องทำวสีทนเขียนบนไบบาน เก็บรักษาที่สำนักศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏสกลนคร หนังสือผูกตำนานเมืองยศสุนทร เป็นเอกสารไบบานจารเป็นรอยลงน้ำยาสีด้า กล่าวถึงการตั้งชุมชนที่ยโสธร เก็บที่ศาลากลางจังหวัดยโสธร ไบบานวัดท่าม่วง เป็นหนังสือผูกส่วนที่เขียนด้วยอักษรไทยน้อยกล่าวถึงประวัติการตั้งชุมชนในลุ่มแม่น้ำชี-มูล-โขง กฎหมายลักษณะชีวิตขึ้น ฮีตคอง ตำรายาและการนวดแผนโบราณ นิยายปรัมปรา คำสอนและนิทานธรรม

หนังสือผูกไบบานกล่าวถึงพระธรรม วรรณกรรมอีสาน ตำรายาและพิธีกรรม มีอยู่เกือบทุกวัด ในจังหวัดขอนแก่นจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และเอกสารที่สำคัญที่ยังพอหลงเหลืออยู่นั้นมีหลายแบบอักษร เช่นใช้ทั้งอักษรตัวธรรมและอักษรไทยน้อย สำหรับอักษรตัวธรรมนั้น โดยมากใช้บันทึกวรรณกรรมศาสนาและตำราวิชาการ มีรูปร่างคล้ายกับอักษรตัวเมืองของภาคเหนือ อักษรตัวธรรม คืออักษรที่ใช้ในภาคอีสานและลาวนั้นเป็นอักษรที่พัฒนามาจากอักษรมอญโบราณ ผ่านทางอาณาจักรล้านนาและมีความใกล้ชิดกับอักษรตัวเมืองที่ใช้อยู่ในภาคเหนือ ซึ่งจะเห็นได้ว่ามีวรรณกรรมอีสานหลายเรื่องที่มีลักษณะโครงเรื่องคล้ายคลึงกับวรรณกรรมภาคเหนือ

อักษรไทยน้อย โดยมากมักจะใช้บันทึกวรรณกรรมประเภทนิทานหรืออย่างที่ใช้อ่านในบุญจันเฮือนดีสำหรับชาวอีสานแล้วถือเป็นของสูงและเป็นสิ่งมีค่า เรื่องราวที่บันทึกไว้มักจะเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของผู้คนจนชาวบ้านบางคนเรียกหนังสือก้อมว่า "หนังสือคองใช้" ชาวอีสานมักจะเก็บหนังสือที่เป็นสาระประโยชน์เหล่านี้ไว้บนที่สูงหรือหิ้งพระโดยเฉพาะหนังสือที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมคำสั่งสอน ตำรา หรือหนังสือเกี่ยวกับพิธีกรรม ชาวบ้านจะทำพิธีบูชาในวันพระ

วรรณกรรมนิทานนิยายจำนวนมากได้ใช้กลวิธีการประพันธ์แบบวรรณกรรมชาดกและพระภิกษุ ก็นำนิทานเหล่านั้นมาเทศน์ให้ชาวบ้านฟัง เช่น ทำวสีทน (พระสุธน-มโนห์รา) พระยาคันคาก (คางคก) เป็นต้น นอกจากวรรณกรรมในกลุ่มชาดกแล้ว วรรณกรรมอีกรูปแบบหนึ่งที่สำคัญในแถบลุ่มน้ำโขง เช่นเดียวกับทางล้านนา ก็คือ "ตำนาน" ตำนาน เป็นงานเขียน ที่เขียนและรวบรวมโดยพระภิกษุ

ผู้หรือปราชญ์ท้องถิ่นที่โดยมากผ่านการบวชเรียนมาแล้ว ทำให้ตำนานมีความผูกพันกับความเชื่อ และหลักคำสอน ตลอดจนพุทธประวัติอย่างแนบแน่น จนกลายเป็นแนวคิดหลักในตำนาน พบว่าสถานที่หรือสิ่งก่อสร้างสำคัญๆ เช่น วัด เจดีย์ พระธาตุ พระพุทธรูป วิหารบุรุษ หรือสถานสำคัญบางแห่ง มักจะบอกเล่าประวัติความเป็นมาในรูปของตำนาน

ตามชุมชนบริเวณลุ่มน้ำโขง ตำนาน เป็นวรรณกรรมที่สำคัญกลุ่มหนึ่ง ในการอธิบาย บอกเล่า ถึงประวัติ ความเป็นมา ทั้งสถานที่และเหตุการณ์ อันนับเนื่องในพุทธศาสนาและรวมไปถึงเหตุการณ์ที่เป็นประวัติศาสตร์ ตำนานบางเรื่องประกอบไปทั้งเนื้อหาในส่วนที่กล่าวถึงลักษณะทางภูมิศาสตร์ของชุมชนรวมทั้งความเกี่ยวข้องกับชุมชนในอาณาบริเวณใกล้เคียงเช่น การเกิดลำนํ้าโขง³ และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนแถบลุ่มน้ำโขง และอาณาจักรอื่นๆ รวมทั้งความเป็นมาและการตั้งถิ่นฐาน สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อเดิม โดยเฉพาะอย่างยิ่งตำนานที่เกี่ยวกับธาตุสถาน ตำนานพระบรมธาตุ ที่สำคัญสำหรับประวัติศาสตร์ลุ่มน้ำโขงก็คือ ตำนานอุรังคราตุ ที่นอกเหนือจะเป็นตำนานพระธาตุพนมแล้วยังเป็นต้นเค้า และเกี่ยวเนื่องกับธาตุสถานอื่นๆ ด้วย ในบางตำนานจะกล่าวถึงเรื่องราวเกี่ยวกับกษัตริย์ หรือสายวงศ์ของผู้ปกครองด้วยเช่นกัน

วรรณกรรมต่างๆ เหล่านี้ ล้วนแล้วสัมพันธ์กับวิถีชีวิตในทุกๆ มิติ เป็นผลงานที่ผู้คนแถบนี้ได้รังสรรค์ขึ้นจากวิถีการดำเนินชีวิต ความเชื่อ คตินิยม โลกทัศน์ และวัฒนธรรมท้องถิ่น จากวรรณกรรมท้องถิ่นนอกเหนือจากการยึดคติธรรมทางพุทธศาสนาแล้วคติเรื่องนาค เป็นอีกส่วนหนึ่งที่ปรากฏ และแทรกร่วมอยู่ในวรรณกรรมทุกประเภท ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า สำหรับผู้คน ชุมชนบริเวณแถบลุ่มน้ำโขงนี้ คติความเชื่อเรื่องนาค ยังคงมีนัยสำคัญต่อวัฒนธรรมท้องถิ่นแถบลุ่มน้ำโขงอยู่ไม่น้อย วรรณกรรมหลายๆ เรื่องสัมพันธ์กับการบอกเล่าประวัติความเป็นมาของชุมชน กลุ่มคน และบางครั้งมีการนำไปอธิบายถึงที่มาที่ไป และความสำคัญของพิธีกรรมแห่งชีวิตในหลายๆ พิธีกรรมด้วยกัน ตัวอย่างคติความเชื่อเรื่องนาคที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นมีอยู่มากมาย ตัวอย่างที่ยกมาเป็นเพียงบางเรื่องที่สำคัญๆ เท่านั้น เพื่อที่จะให้เห็นความสัมพันธ์และความเชื่อมโยงคติความเชื่อเรื่องนาคใน

³ ในตำนานจะกล่าวถึงนาคสองตัวทะเลาะกันที่หนองแส แล้วคู่ยักวักแม่น้ำลงมายังบริเวณแถบลุ่มน้ำโขง ดู ฤดีมน บริดีสนิท, (2537), มองตำนาน อ่านอดีต (อุดรธานี : สำนักศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏอุดรธานี), หน้า 54.

วรรณกรรมกับกิจกรรมในชีวิตของผู้คนในมิติอื่นๆ เช่น พิธีกรรม การอยู่อาศัยในชุมชน กฎระเบียบของการอยู่ร่วมกัน เป็นต้น

1. **วรรณกรรมตำนานพุทธศาสนา** เป็นประวัติการสืบพุทธศาสนาในดินแดนไทยและล้านช้าง โดยมากเป็นตำนานพุทธเจดีย์สำคัญๆ ในภาคอีสาน ล้านนา ล้านช้าง เช่น ตำนานอุรังคธาตุ (ดังที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ 3) ชินธาตุ พื้นธาตุพนม (มีโครงเรื่องเดียวกันกับ อุรังคินิทาน) เขตพน หรือ เขตพน (การสืบพุทธศาสนาในลุ่มน้ำโขง) พื้นเมือง (การเผยแพร่พุทธศาสนาในอีสานและล้านช้าง เป็นอาทิ นอกเหนือจากตำนานพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับวัดอุสถานและประวัติการสืบพุทธศาสนาแล้ว ตำนานที่สำคัญอย่างมากต่อการเข้าใจความเป็นมา สังคมและวัฒนธรรมของชุมชนแถบนี้ นั่นคือ ตำนานที่มีเนื้อหาเชิงประวัติศาสตร์ แม้ว่าจะมีอยู่ไม่มากนัก เพราะเหตุว่าวรรณกรรมพื้นบ้านอีสานนั้นเพื่องพู่อยู่แต่ในกลุ่มชาวบ้านและวัด ดังนั้นเรื่องราวประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ประวัติศาสตร์ราชวงศ์อาณาจักร หรือบันทึกเหตุการณ์ทางการเมืองจึงอยู่ในความสนใจของชาวบ้านน้อยกว่าวรรณกรรมพุทธศาสนา ประวัติศาสตร์ชุมชน อาณาจักร หรือเกี่ยวกับราชวงศ์ในบางครั้งจึงเป็นส่วนหนึ่งในตำนานวัดอุสถานทางศาสนา เช่น อุรังคธาตุ ตำนานพระพุทธรูปต่างๆ เช่น พื้นพระบาง พื้นพระแทรกดำ พื้นพระแก้ว พื้นพระแก่นจันทน์ จะมีส่วนที่กล่าวถึงกษัตริย์ ลำดับกษัตริย์ และราชวงศ์ที่เกี่ยวข้องค่อนข้างมาก

2. **วรรณกรรมที่มีเนื้อหาประวัติศาสตร์** ตำนานและพงศาวดารเมือง รวมทั้งตำนานวีรบุรุษต่างๆ มักกล่าวถึงเมืองโบราณ การตั้งชุมชน อาณาจักร การขยายดินแดน และสายวงศ์กษัตริย์ เช่นเรื่อง ท้าวฮุ่งหรือเจือง เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับวีรบุรุษผู้ซึ่งรวบรวมอาณาจักรในบริเวณลุ่มน้ำโขง รวมไปถึงดินแดนในภาคเหนือ (ล้านนา) ทำสงครามขยายดินแดนไปถึง เวียดนามเหนือ และจีนตอนใต้ เป็นวรรณกรรมที่แพร่กระจายอยู่ที่ล้านช้าง ภาคอีสาน ภาคเหนือ และในดินแดนสิบสองปันนา พื้นเมืองเวียงจันทน์ เนื้อหากล่าวถึงตำนานการสร้างเมืองเวียงจันทน์ และเมืองนครพนม "โคตรบอง" หรือ "โคตรบูร" และกล่าวถึงการสืบสันตติวงศ์ของกษัตริย์ล้านช้างในบางยุคสมัย พื้นเวียง บันทึกพื้นเวียง ไม่ปรากฏผู้จารเป็นเอกสารโบราณ เนื้อเรื่องกล่าวถึงความรุ่งเรืองของเวียงจันทน์ มีลักษณะเป็นร้อยกรองฉบับที่เก่าที่สุดเก็บที่หอสมุดแห่งชาติบันทึกเฉพาะเหตุการณ์กบฏเจ้าอนุวงศ์ในสมัยรัชกาลที่สามและสงครามไทยญวน เป็นวรรณกรรมที่พบมากในอีสานแต่อาจจะบันทึกด้วยทัศนะต่อกรณีเจ้าอนุวงศ์ที่แตกต่างกัน นิทานเรื่องขุนบรม หรือตำนานขุนบรม หรือพงศาวดารล้านช้าง กล่าวถึงตำนานการสร้างบ้านแปง

เมืองแถบลุ่มน้ำโขง เช่นพงศาวดารหลวงพระบาง พงศาวดารจำปาศักดิ์ ในพงศาวดารล้านช้างนั้น บันทึกการสืบวงศ์ของกษัตริย์ล้านช้างเป็นสำคัญ อาทิ

พื้นเวียงจันทน์

ในเรื่องกล่าวถึงการรบกันระหว่างเวียงจันทน์ และราชสำนักกรุงเทพ ที่ไม่สามารถเอาชนะเวียงจันทน์ได้ทั้งที่กำลังมากกว่า เพราะเวียงจันทน์มีพญานาคมาช่วย เมื่อเจ้าอนุตติกองขึ้นกษัตริย์ไทยทราบเรื่องจึงวางแผนให้เชียงเมียงที่เป็นคนฉลาดปลอมตัวเป็นหมอมอ (โหร) เข้าไปในเวียงจันทน์ เมื่อมีโอกาสเข้าไปหาตัวอนุแล้วทนายว่าเจ้าอนุได้รับมรดกที่เป็นเงินฝังไว้ที่ครกมอ (ครกกระต๋อง) โดยอยู่เสาทั้งสองข้างๆละหนึ่งหมื่น อยู่ที่หัวหนึ่งหมื่น ที่หางครกอีกหนึ่งหมื่นและอยู่ใต้บันไดอีกหนึ่งหมื่น เมื่อเจ้าอนุให้คนขุดก็ได้พบจริงๆ จึงทำให้เกิดความเชื่อถือในหมอมอคนที่มาก ส่วนสาเหตุที่ได้พบนั้นก็เพราะเชียงเมียงให้คนเอาไปฝังไว้ก่อนแล้ว

ต่อมาเชียงเมียงให้คนทำว่าวดิตสนูที่หัวแล้วปล่อยขึ้นสูงมากจนมองไม่เห็นได้ยินแต่เสียง เจ้าอนุแปลกใจหาสาเหตุไม่ได้จึงให้เรียหมอมอมาทายดู หมอมอปลอมนั้นได้เข้ามาทายดูได้บอกวิธีแก่นั้นคือต้องไปตัดลิ้นกลองใบนั้นแล้วให้ไปอุดรูพญานาคเสีย เสียงนั้นก็หายไป เจ้าอนุหลงกลจึงให้คนทำตามหมอมอเชียงเมียงก็ให้คนไปตัดสายว่าวเสียงนั้นก็หายไป หมอมอเชียงเมียงจึงให้สัญญาอนุญาตให้กับกองทัพไทยเข้าตีเวียงจันทน์ เจ้าอนุให้คนไปตีกลองเพื่อให้พญานาคมาช่วย กลองก็ตีไม่ดัง ประกอบกับพญานาคก็ถูกอุด พญานาคจึงไม่ได้ขึ้นมาช่วย ทำให้เวียงจันทน์ต้องแพ้แก่ไทยตั้งแต่นั้นมา เจ้าอนุนั้นถูกฆ่าตายแล้วเวียงจันทน์ก็ตกเป็นเมืองขึ้นของไทย⁴

3. **วรรณกรรมประเภทนิทาน** วรรณกรรมนิทานนั้นมุ่งให้ความบันเทิงใจสนุกสนานไปกับเรื่องราว ในสมัยอดีตวรรณกรรมอีสานเป็นเสมือนหนึ่งมรดกของชาวบ้าน ใช้อ่านทำนองเสนาะในที่ประชุมชน อย่างไรก็ตาม ยังพบว่ากวีผู้ประพันธ์ได้พยายามสอดแทรกจริยธรรมการสอนศีลธรรม อยู่ในเนื้อเรื่อง และผ่านตัวละคร เป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตตามคติทางพุทธศาสนาแทรกอยู่ พระภิกษุนำมา

⁴ ธวัช ปุณโณทก, (2542), "พื้นเมืองอีสาน," ประวัติศาสตร์อีสาน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 7 พิมพ์เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ (กรุงเทพฯ : สยามแพรสแอนด์เนอเมนท์), หน้า 3140 - 3165.

เทศนาให้ประชาชนฟังในระหว่างเข้าพรรษา เรียกว่าเทศน์ไตรมาส⁵ ในเวลาเข้าพรรษา ชาวบ้านจะมาฟังเทศน์ที่วัด เรื่องราวที่เทศน์ จากโบราณ

ความหมายในเรื่องการ ให้การศึกษา อบรมทางสังคม วัฒนธรรม แก่พวกเขา เพราะนิทานเหล่านี้ เป็นสิ่งที่พวกเขาใหญ่ นุ้ยตายาย เล่าให้หลานฟังเพื่อเป็นการพักผ่อนหย่อนใจ แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นการ อบรมให้พวกเขา ได้รับรู้เรื่องต่างๆเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมของชุมชน ความเชื่อ ค่านิยม ตลอดจนข้อห้ามต่างๆ ของสังคมท้องถิ่น ความรู้ดังกล่าวกลายเป็นมรดกทางวัฒนธรรม แห่งชาติ ของคนภายในท้องถิ่น เป็นสิ่งที่นำไปสู่การ เป็นคนกลุ่มเดียวกัน⁶

วรรณกรรมประเภทนิทานนี้ถือได้ว่าเป็นวรรณกรรมกลุ่มที่สำคัญอย่างมากต่อสังคมลุ่มน้ำโขง หลายเรื่องกล่าวอ้างเรื่องราวที่เก่าแก่ บ่งบอกถึงที่อยู่ดั้งเดิม ที่เมืองหนองแส น่านเจ้า เช่น สังสินชัย กาละเกด⁷ เนื้อหาบางส่วนเป็นตำนานการตั้งถิ่นฐาน ชุมชนของผู้คนในแถบลุ่มน้ำโขงนี้ ประการสำคัญ ตำนานนิทานเหล่านี้ใช้ในการอธิบายความเป็นมาของพิธีกรรมหลายอย่าง ในงานวรรณกรรมนิทานจำนวนมากที่ ยกอ้างชาติหนึ่งของพระพุทธเจ้า มาใช้ในการอธิบาย เช่น พระเจ้าห้าสิบชาติ ตัวอย่างงานวรรณกรรมประเภทนิทาน ที่ปรากฏ เช่น จำปาสีตัน ขุนทิง ขุนเทือง ท้าวผาแดงนางไอ่ ท้าวขุน ลูนางอ้ว เป็นต้น วรรณกรรมแถบลุ่มน้ำโขงจำนวนมาก มีโครงเรื่องเหมือนวรรณกรรมภาคเหนือ ต่างแต่สำนวนโวหาร ภาษาถิ่น สะท้อนภาพความสัมพันธ์ของอาณาจักรล้านนากับล้านช้าง ในอดีตที่ผู้คนแถบนี้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด มีการแลกเปลี่ยนทางด้านวัฒนธรรมโดยเฉพาะทางด้านวรรณกรรมและตัวอักษร เช่นเรื่อง จำปาสีตัน นางผมหอม ลิ่นทอง (โครงเรื่องเดียวกันกับสุวรรณชีวิตาลิ้นคำของวรรณกรรมภาคเหนือ) สุพรมโมกษา (เหมือน สุพรมโมกษาของภาคเหนือ) เป็นต้น

ขุนทิง⁸

นครแห่งหนึ่งชื่อเชียงเงื่อมหรือเชียงใหญ่ มีกษัตริย์นามว่าขุนเทืองและนางบุสดีปกครองบ้านเมือง ครั้งหนึ่งขุนเทืองต้องการจะออกเดินทางไปจึงออกเดินทางจากเมืองไปในป่าประมาณ 2 เดือน

⁵ รัชช ปุณโณทก, (2542), "วรรณกรรมอีสาน." สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 2 พิมพ์เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ. (กรุงเทพฯ : สยามแพรสแมเนจเม้นท์), หน้า 4044.

⁶ เรื่องเดียวกัน.

⁷ ปรีชา พิณทอง, (2533), วัฒนธรรมพื้นบ้าน :กรณีอีสาน, หน้า 30.

⁸ กรมศิลปากร, (2531), ตำนานและนิทานพื้นบ้าน (กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร), หน้า

จึงไปถึงแม่น้ำแห่งหนึ่งเป็นสวนของพญานาค แล้วพระองค์ได้พบลูกสาวพญานาคชื่อว่า นางแอกได้เกิดรักใคร่กัน ขุนเทืองจึงตามนางไปยังเมืองบาดาลและอยู่ที่นั่นถึง 2 ปีกว่า ขณะเดียวกันกับขุนเทืองไม่อยู่นี้ นางบุสดีได้เอาหมอมอ (โหระ) มาทนายดูว่าขุนเทืองอยู่ที่ใดได้รู้ว่าขุนเทืองอยู่ที่เมืองพญานาคกับลูกสาวพญานาค นางบุสดีจึงบนบานให้พวกผีต่างๆ เช่น ผีน้ำ ผีเสื้อ ผีตายนา(บรรพบุรุษ) ผีเมือง เป็นต้น ตามไปบอกให้ขุนเทืองกลับมาเมือง ขุนเทืองจึงได้ลานางแอกได้และพญานาคเพื่อจะกลับ นางแอกก็ได้มาส่งขุนเทืองที่ท่าหน้า ก่อนจะจากกันนางได้ส่งลูกในท้องแล้วเอาใบตองทิ้งขอให้ขุนเทืองคอนกลับเมืองเพื่อเอาไปเลี้ยง เมื่อมาถึงเมืองแล้วนางบุสดีไม่พอใจพยายามหาเรื่องเพื่อจะทำอันตรายต่างๆนานา ขุนเทืองเห็นท่าไม่ดีจึงให้เสนาอำมาตย์เอาลูกชายชื่อขุนทิงไปปล่อยไว้ในป่าขุน ทิงอยู่ในป่าอย่างสุขสบายเพราะมีเทวดาและสัตว์ป่าต่างๆ มาดูแลรักษาเลี้ยงดู ต่อมาประมาณ 1 ปี ขุนเทืองคิดถึงขุนทิงลูกชายจึงให้เสนาอำมาตย์ออกไปสืบดูว่าลูกชายยังมีชีวิตอยู่หรือเปล่า เมื่อทราบว่ายังมีชีวิตอยู่จึงเชิญเข้ามาอยู่ในเมือง

ขุนทิงเมื่อโตเป็นหนุ่มขึ้นต้องการอยากจะทำแม่ที่แท้จริงจึงไปถามพ่อถึงที่อยู่ของแม่ พอทราบว่าแม่นั้นเป็นนาคอยู่ที่เมืองบาดาลจึงอำลาพ่อเพื่อจะไปเยี่ยมเยียนตามชาวคราวแม่ แล้วออกเดินทางไปตามทางที่พ่อบอกจนถึงท่าหน้าแล้ว เอาไม้ตีน้ำเรียกพวคนาคให้มาหา พวคนาคถามดูว่าเป็นลูกของนางแอกได้จึงพาขุนทิงไปเมืองบาดาลของพญานาค ขุนทิงได้พบแม่ บู่ และย่าแล้วอยู่ที่นั่นเป็นเวลานานพอสมควรจึงได้ลาแม่เพื่อกลับเมืองเชียงใหม่ของพ่อ นางแอกก็ได้แนะนำให้ลาบู่แล้วขอของวิเศษเพื่อเป็นเครื่องติดตัวในการเดินทางเมื่อขุนทิงไปลาบู่ๆ ได้ให้ของวิเศษ 3 อย่างมี หม้อทองแดง ดาบ และขง่าว และมาถามวิธีใช้กับแม่ นางแอกได้บอกวิธีใช้ว่า หม้อนั้นมีทุกสิ่งทุกอย่างอยู่ภายใน ถ้าต้องการอะไรให้ตั้งจิตอธิษฐานแล้วเคาะเบาๆ ของที่ต้องการนั้นจะออกมา ดาบนั้นใช้ในการต่อสู้กับข้าศึกศัตรู ส่วนขง่าวนั้นให้ลากไปอย่าแบกหรือถือไป ขณะลากไปถ้าไม่เกี่ยวอะไรให้ลากไปเรื่อยๆ ห้ามนอนแม้จะกี่วันก็ตามแต่ถ้าขง่าวไปเกี่ยวอะไรแล้วจึงหยุดนอน ขุนทิงเมื่อแม่มาส่งถึงท่าหน้าแล้วก็เดินทางต่อไปโดยปฏิบัติตามคำของแม่ใช้เวลาเดินทางอยู่หลายวันจนถึงแม่น้ำใหญ่แห่งหนึ่งขอขง่าวได้เกี่ยวหยุดตั้งอย่างไรก็ไม่ไปจึงหยุดนอน ณที่นั่น พอเมื่อตื่นขึ้นที่นั่นก็กลายเป็นเมืองใหญ่ชื่อว่าศรีสัตตนาคนหุต ดังนั้นขุนทิงจึงเคาะหม้อทองแดงแล้วมีหญิงสาวออกมาสองคนชื่อ ทิงและทอง จึงอภิเษกเป็นมเหสีทั้งสองคน แล้วขุนทิงก็ครองเมืองศรีสัตตนาคนหุตอย่างมีความสุข

ต่อมาครั้งหนึ่งขุนทิงเดินทางออกไปเที่ยวป่าคนเดียวเดินทางไปประมาณ 15 วัน ถึงป่าหิมพานต์ได้พบนางชระนีที่อยู่ใกล้อาศรมฤาษี นางชระนีได้แปลงกายเป็นคนแล้วใส่ยาเสน่ห์เพื่อให้ขุนทิงรัก ขุนทิงได้หลงเสน่ห์ของนางชระนีแล้วได้อยู่กับนางชระนีที่ถ้ำในป่าหิมพานต์นั้นประมาณ 3 ปี ได้ลูกชายคนหนึ่งชื่ออำคา หรืออู่แก้ว ต่อมาขุนทิงได้ลานางชระนีกลับมาเมืองศรีสัตตนาคนหุตพร้อมกับ

ท้าวอำคาถูกชายและสญญากับนางชะนีว่าจะมารับไปอยู่ในเมืองด้วย เมื่อขุนทิงกลับถึงเมืองเรียบร้อย แล้วจึงแต่งขบวนแห่มาเอนางชะนีไปอยู่ในเมือง แต่พอชะนีเข้าไปถึงในเมืองนางทิงนางทองสองพี่น้องได้ปล่อยหมาให้ไล่ นางชะนีแปลงเป็นคนมานั้น นางชะนีได้วิ่งหนีออกจากเมืองเข้าไปอยู่ป่าหิมพานต์ตามเดิม อยู่มาไม่นานขุนทิงไม่สบายจึงให้ท้าวอำคาไปขอยากับนางชะนีผู้เป็นแม่มากินและบอกให้เอามากๆ เพื่อที่จะแจกจ่ายให้ชาวเมืองด้วย แต่นางชะนีได้ให้มานิดหนึ่ง เพราะนางโกรธที่นางทิงนางทองปล่อยหมาไล่ นางให้ออกจากเมืองแทบเอาชีวิตไม่รอด เมื่อขุนทิงกินยาแล้วก็หายเป็นปกติ ต่อมาขุนทิงได้อภิเษกให้ท้าวอำคาขึ้นครองราชย์แทนและอยู่มาไม่นานขุนทิงไม่สบายอีกจึงให้ท้าวอำคาไปขอยากับนางชะนีแม่กินอีก แต่ท้าวอำคาไปครั้งนี้ไม่พบเพราะนางชะนีตายไปแล้วจึงกลับมามือเปล่า ขุนทิงเมื่อไม่ได้กินยา ก็ได้ตายไปอีกคน ส่วนท้าวอำคานั้นได้ครองเมืองต่อมา

พระกิตพระพาน^๑

มีมหานครแห่งหนึ่งมีกษัตริย์ปกครอง ได้มีนครหนึ่งในนครนั้นมีลูกชาย 2 คน เมื่อโตขึ้นแต่งงานแล้วแยกออกไปอยู่ต่างจากพ่อแม่โดยคนที่แยกบ้านไปอยู่แห่งหนึ่งและได้เป็นใหญ่ในหมู่บ้านนั้น

ส่วนคนน้องได้แยกไปอยู่อีกแห่งหนึ่งทางทิศเหนือจากนครและมีลูกชายคนหนึ่งชื่อท้าวสลันตัน เป็นคนพิการมีแต่หัวไม่มีขาไม่มีมือ

ต่อมาพระอินทร์ลงมาถามปัญหาท้าวสลันตันๆ ไม่ได้ท้าวสลันตันแก้ปัญหาแทน พระอินทร์จึงเอาท้าวสลันตันขึ้นไปหล่อใหม่ให้รูปร่างงามที่สวรรค์แล้วเอามาปล่อยไว้ที่ริมแม่น้ำโขง ต่อมากษัตริย์นครศรีสัตตนาคนหุตไปพบจึงเอามาเลี้ยงไว้เป็นบุตรบุญธรรมได้ชื่อว่า "พระพาน" แล้วได้เป็นกษัตริย์แห่งนครศรีสัตตนาคนหุตบุรีกษพาน

ยังมีหมู่บ้านอีกแห่งหนึ่งอยู่ทางเมืองเหนือของเมืองพระโค หญิงคนหนึ่งคลอดลูกออกมาไม่มีมือ 4 มือ พ่อแม่และชาวบ้านเห็นว่าเป็นกาลกิณีจึงได้เอาไปปล่อยโดยการใส่แพลอยไปตามน้ำโขง ขณะนั้นกษัตริย์แห่งเมืองพระโคไปจับปลาพบเข้าเอามาเลี้ยงไว้ตั้งชื่อว่า "พระกิตพระกษณารายณ์มือ 4" แล้วต่อมาพระตระกมือ 4 ได้เป็นกษัตริย์ครองเมืองต่อจากกษัตริย์องค์ก่อน อยู่ต่อมาวันหนึ่งได้ออกไปล่าเนื้อในป่าพบท้าวผาดที่อยู่กับพระฤาษีจึงได้ขอมาเลี้ยงไว้เป็นบุตรบุญธรรม

ส่วนพระพานแห่งนครศรีสัตตนาคนหุตบุรีกษพานได้ออกไปล่าเนื้อในป่าได้พบนางอุสาที่อยู่กับพระฤาษีพระองค์ได้ขอมาเลี้ยงไว้เป็นบุตรบุญธรรมทั้งที่พระองค์ก็มีโอรสอยู่แล้วองค์หนึ่งนามว่า "พาน

^๑ วีระ พลเสนา, ปวีรบรรต, (2539). พระกิตพระพาน (อุตรธานี : ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏอุตรธานี).

นา" เมื่อนางอุตสาโตเป็นสาวขึ้นได้มีพระยามหากษัตริย์มาสู่ขอมากมาย แต่นางไม่ตกลง เช่น ท้าวไกรราชแห่งเมืองภูเงิน ซึ่งอยู่บนที่สูงไปมาลำบาก ท้าวผาดแห่งเมืองพระโคของพระกิดพระกรมือ 4 วันหนึ่งพระองค์ได้ออกไปล่าเนื้อในป่า ขณะที่นอนหลับถูกเทวดาอุ้มไปไว้ในปราสาทของนางอุตสา และอยู่ที่นั่นเป็นเวลา 7 วัน ได้ทำฉันท์คู่สาวกับนางอุตสาแล้วเทวดาก็อุ้มพระองค์กลับมาไว้ที่เดิม พระองค์ได้เฝ้าติดตามคิดถึงนางอยู่ตลอดเวลา

ฝ่ายนางอุตสาก็ได้แต่คิดถึงเหมือนกัน เพราะไม่รู้ว่ามีใครได้ออกมาช่วยถึง 7 วันนั้นมีชื่ออะไรอยู่ที่ไหน ถ้ามคนสนิทเช่นนางวิสามัญญาวิเศษก็ไม่รู้เรื่องจึงให้คนสนิทท้าวพระยามหากษัตริย์ต่างๆ ตามแผ่นดิน รูปที่วาดนั้นมีมากมาย ตั้งแต่ท้าวเกิดไกรศรแห่งเมืองมิลิลา ท้าวไกรราชแห่งเมืองภูเงินแล้วถาวนางอุตสาว่าไซคนั้นหรือเปล่า นางก็บอกว่าไม่ใช่ ต่อมาเมื่อวาดรูปของท้าวผาด นางจึงว่าเป็นคนนี้อย่าง นางวิสามัญญาวิเศษจึงบอกว่าคนนี้อยู่ที่เมืองพระโคไม่สมควรที่จะไปยุ่งเกี่ยวกับนางอุตสาไม่ยอม พอถึงวันนั้นได้ทราบข่าวว่า พวกพ่อค้าชาวเมืองพระโคมาซื้อขายสิ่งของ นางอุตสาจึงผากจดหมายไปถึงท้าวผาดให้พระองค์เตรียมขันหมากมาขอ เมื่อท้าวผาดได้รับจดหมายแล้วจึงรีบขี่ม้ามาหานางโดยเร็วแล้วปล่อยม้าไว้ที่นอกเมืองเข้าไปหานางเวลากลางคืนอยู่ที่นั่นเป็นเวลานาน พวกอำมาตย์จึงเห็นผิดปกติจึงแอบเห็นเรื่องราวทั้งหมดจึงไปทูลพระยาพานทราบ พระยาพานสั่งให้จับแล้วขังไว้

พระฤาษีทราบข่าวได้มาขอร้องให้พระยาพานปล่อยท้าวผาดเสียโดยบอกว่าพระนครทั้งสองเป็นเชื้อสายเดียวกัน และพระกิดพระกรมือ 4 นั้นเป็นผู้มีฤทธิ์เดชหอกุกับพระยาพานอาจจะทำให้เกิดสงครามใหญ่ขึ้น แต่พระยาพานไม่ยอมพระฤาษีจึงไปบอกพระกิดพระกรมือ 4 ว่าท้าวผาดถูกจับไว้ที่เมืองศรีสัตตนาคนหุตบุริกงพานและขอร้องอย่าให้ทำอะไรรุนแรงต่อกัน

เมื่อพระกิดพระกรมือ 4 ทราบข่าวจึงยกทัพต่างๆ มีทัพช้าง ทัพม้า ทัพรถและทัพเดินเท้าพร้อมทั้งอาวุธต่างๆ มี ดาบ หอก ธนู ปืนไฟ ฯลฯ ออกไปยังเมืองศรีสัตตนาคนหุตบุริกงพาน พร้อมกับส่งสารไปยังเมืองต่างๆ ให้มาช่วยรบแล้วพระองค์ก็เป่าสังข์ทิพย์เรียกพญาคูรุมมาเป็นพานะซีไปยังเมืองศรีสัตตนาคนหุตบุริกงพาน

เมื่อเดินทางมาถึงแล้วได้เจรจาขอกับพระยาพานขอไถ่ตัวท้าวผาดด้วย เงิน ทอง แก้วแหวนต่างๆ และขอเป็นเมืองขึ้นพร้อมทั้งเมืองบริวาร แต่พระยาพานไม่ตกลงดังนั้นจึงรบกัน โดยพระยาพานขี้นัยกรบ ส่วนพระกิดพระกรมือ 4 ขี้นครุฑออกมารบ รบกันอยู่นานพระยาพานแพ้ได้หลบหนีเข้าไปในเมือง ท้าวพานนาเห็นดังนั้นจึงขอร้องให้พระบิดายอมรับข้อเจรจาและของบรรณาการ แล้วปล่อยท้าวผาดเสีย แต่พระยาพานไม่ยอมแล้วขับไล่ท้าวพานนาออกจากเมือง โดยหาว่าอ่อนแอไม่สมกับเป็นชายชาติวีร ท้าวพานนาจึงออกไปอยู่กับพระกิดพระกรมือ 4 ส่วนพระยาพานก็ออกรบอีก ทั้งสอง

ฝ่ายทำอะไรกันไม่ได้เพราะไม่รู้จุดอ่อนของกันและกัน พระกีดพระกรรมมือ 4 จึงถามท้าวพานนาถึงจุดอ่อนของพระยาพาน ท้าวพานนาบอกว่าอยู่ตรงกลางหัวพอดี ดังนั้นพระกีดพระกรรมมือ 4 จึงวางแผนกับท้าวผาดที่พระกีดพระกรรมมือ 4 ได้บุกเข้าไปชิงตัวออกมาได้แล้วโดยให้พระกีดพระกรรมมือ 4 พันให้พระยาพานตกลงมายังพื้น แล้วให้ท้าวผาดฟันเข้าที่กลางหัว เมื่อออกรบกันอีกจึงปฏิบัติตามแผนจึงสามารถฆ่าพระพานลงได้ แล้วแต่งตั้งให้ท้าวพานนาขึ้นเป็นกษัตริย์แทนบิดา ส่วนท้าวผาดได้พานางอุสากลับไปยังอยู่ที่เมืองพระโค อยู่ต่อมานางอุสาทนต่อคำนิทาของชาวเมืองที่ว่า "นางก็ยงสาวและสาวอยู่พร้อมทั้งเป็นธิดาของกษัตริย์ไม่น่ามาเป่มีนน้อยเขาเลย" ไม่ได้ นางจึงขอลาท้าวผาดกลับไปอยู่ที่เมืองศรีสัตตนาคนหุตบุรืงพานดังเดิม

เมื่อกลับถึงเมืองแล้วนางก็ไม่สบายเพราะมีจิตใจคิดถึงแต่ท้าวผาดอยู่ตลอดเวลา ชาวเมืองจึงส่งข่าวไปให้ท้าวผาดทราบ และท้าวผาดจึงรับมาแต่ไม่ทันกาลเพราะนางอุสาตายเสียแล้วพร้อมทั้งท้าวพานนาและนางวิสิญญาวิเศษแล้วไปเกิดบนสวรรค์ ขณะที่นางอุสาตายนั้นนางมีอายุ 23 ปีเท่านั้น ส่วนท้าวผาดพอรู้ว่านางอุสาตายแล้ว จึงได้ตายไปด้วยในขณะนั้นเอง เสนาอำมาตย์ได้จัดงานศพเรียบร้อยแล้วได้ไปบอกพระกีดพระกรรมมือ 4 ถึงเรื่องราวต่างๆ พระกีดพระกรรมมือ 4 ก็ครองราชย์ต่อไปจนพระองค์ชะราตายไปแล้วเมืองพระโคก็ร้างตั้งแต่นั้นมา ส่วนกรุงศรีสัตตนาคนหุตบุรืงพานก็ได้ร้างลงเช่นเดียวกัน

มณีสังจา¹⁰

ที่เมืองแห่งหนึ่งมีครอบครัวหนึ่งยากจนมากมีลูก 2 คน คนโตเป็นชายชื่อ มณี คนน้องเป็นหญิงชื่อ สังจา พ่อแม่หาเผือกหามันมากก็กินได้หมด เด็กทั้งสองเห็นว่าพ่อแม่ไม่รัก จึงพากันหนีออกจากบ้านไปโดยถือเอาเม็ดตำมมาก ขณะเดินอยู่ในป่านั้นได้พบไข่ใบหนึ่งใหญ่จึงพากันกินเพราะเกิดความหิว แต่ยังคงกลัวว่าเป็นอันตรายเพราะไม่รู้ว่าเป็นไข่ของสัตว์ชนิดไหน พี่ชายจึงทดลองกินดูก่อน ถ้าไม่เป็นไรจึงให้น้องกิน แต่ถ้าเป็นอะไรพี่ชายก็บอกน้องว่า "น้องอย่าได้พูดกับใคร" พอกินแล้วพี่ชายกลายเป็นงูใหญ่ แต่ทั้งสองก็เดินทางต่อไปจนพบแม่น้ำใหญ่สายหนึ่ง พี่ชายจึงบอกน้องว่าเราทั้งสองต้องแยกทางกัน

¹⁰ กรมศิลปากร, (2531), ตำนานและนิทานพื้นบ้าน, หน้า 46.

โดยพี่ชายลงไปอาศัยอยู่ในน้ำและจะเอามิดด้ามานั้นไปด้วย ส่วนน้องสาวนั้นหลังจากแยกทางกันแล้วก็ได้แต่นั่งร้องไห้หน้าตาเป็นสายทีเดียว จนกระทั่งซีต้าออกมาปิดบังท่วมตัวไปหมดกลายเป็นจอมปลวก

ยังมีราชาเมืองหนึ่งได้ออกมาล่าสัตว์ ต่อไก่ ต่อนก ได้เห็นสิ่งที่คล้ายจอมปลวกนี้มีน้ำซึมออกมาจึงแปลกใจมากจึงให้เสมาอำมาตย์ขุดดู เมื่อขุดไปพบนางสัจจาเข้าจึงเอาไปเป็นมเหสีแต่นางไม่ยอมพูดกับใครเลย พระราชาก็ไม่เชื่อว่านางจะเป็นไม้ จึงพยายามให้นางพูดออกมาให้ได้ ต่อมานางได้โอรสองค์หนึ่ง ในขณะที่เดียวกันนั้นพระราชาก็ได้วางแผนจะไปคล้องช้าง เมื่อออกไปได้ 3 – 4 วัน พระราชาก็ให้เสมาอำมาตย์มาบอกว่าพระราชาดกช้างตายแล้ว นางก็ไม่ว่าอะไร แต่เมื่อตอนนางกล่อมลูกให้นอนนางไม่รู้ว่าจะกล่อมว่าอย่างไร จึงพูดออกมาว่า “เขาลือว่าตัวตกช้างตายไม่เสียตายเท่าพี่ชายกลายเป็นพญานาค” พระราชาซึ่งแอบอยู่ใกล้ได้ออกมาทันที นางรู้ว่ามีคนจับได้แล้วจึงยอมพูดแต่นั้นมา แล้วพระราชาก็ถามถึงสาเหตุที่นางไม่ยอมพูด เมื่อรู้เรื่องตลอดแล้วจึงให้หมอผีทำพิธีเพื่อให้สูงใหญ่ขึ้นกลายเป็นคน ทำอยู่นานเพราะเรียกสูงขึ้นมาแล้วถามนางว่าใช่หรือไม่นางก็บอกว่าไม่ใช่ จนถึงที่สุดท้ายนางเห็นมิดด้ามานั้นจำได้ จึงบอกว่าใช่ แล้วหมอผีก็ทำให้นางกลับเป็นมนุษย์ตามเดิม พระราชาก็ตั้งท้าวผืนฟ้าพี่ชายของนางเป็นสัจจาเป็นมหาอุปราชของพระองค์

ผาแดงนางไอ่¹¹

เมืองสุวรรณโคฒค้ำ หรือเมืองเอกชะทีตา ซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของเมืองหนองแส เมืองเอกชะทีตาที่กล่าวถึงนี้ตั้งอยู่ที่บริเวณหนองหาน อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี มีพระยาของเบ็ญผู้ปกครอง มีนางจันทร์เป็นมเหสี ต่อมาได้ธิดาสาวสวยคนหนึ่งชื่อ ไอ้ค้ำ พระยาขอมมีน้องชาย 2 คนให้ไปปกครองเมืองเชียงเหียนและเมืองสีแก้ว มีหลาน 3 คน ให้ไปปกครองเมืองฟ้าแดด เมืองหงส์และเมืองทอง นางไอ่มีอายุได้ 15 ปี มีความงามดังไปทั่วทุกทิศจนกระทั่งไปเข้าหูท้าวผาแดงจึงขึ้นขี่ม้าแอบมาหานางไอ่และได้สมรักรักใคร่กันแล้วสัญญากันว่าจะทำพิธีสู่ขอและแต่งงานกันตามประเพณีต่อไป

ยังมีเมืองอีกเมืองหนึ่งชื่อศรีสัตตนาคนหุต มีสุทโธนาครองเมือง มีโอรสชื่อภังคี สุทโธนาคนี้อพยบมาจากหนองแสเพราะผัดใจกับสุวรรณนาคผู้เป็นสหายเนื่องจากการแบ่งเนื้อเม่น คือสุทโธนาคไม่พอใจเพราะได้น้อยคิดว่าสุวรรณนาคเล่นไม้ชื่อจึงเกิดการทะเลาะกันเป็นสงครามอันยิ่งใหญ่ เดือดร้อนถึงพระอินทร์ต้องส่งเทพบุตรลงมาห้ามศึกสงครามและเทพบุตรได้แบ่งเขตให้ทั้งสองอยู่คือ สุวรรณนาค

¹¹ สรุปความจาก ปรีชา พินทอง, (2537), ผาแดง – นางไอ่ (อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม) และ ฤดีมน ปรีดีสนิท, ผาแดง นางไอ่ (อุดรธานี : สำนักศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏอุดรธานี).

ปกครองฝั่งใต้ สุธโรนาคปกครองฝั่งเหนือและตะวันออก โดยแบ่งลงไปจดฝั่งทะเล นาคทั้งสองจึงขุดคลองลงสู่ทะเลโดยสุวรรณนาคขุดน้ำ่านหรือโพระมิงตั้งเมืองนันทบุรี ส่วนสุทธโรนาคขุดแม่น้ำโขงและตั้งเมืองศรีสัตตนาคนหุต

เมื่อถึงกลางเดือนหกพระยาขอมจะทำบุญบั้งไฟจึงมีใบบอกบุญไปยังหัวเมืองต่างๆ ที่เป็นบริวารให้ทำบั้งไฟไปร่วมจุดในงาน ท้าวผาแดงไม่ได้รับใบบอกบุญแต่ได้ทราบข่าวจึงจัดบั้งไฟมื่นไปร่วมบุญด้วยแล้วได้พบนางคำไธเป็นครั้งที่ 2 และได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดีในการจุดบั้งไฟ พระยาขอมให้มีการพนันว่าถ้าบั้งไฟของใครชนะจะให้ทรัพย์สมบัติและสนมกำนัล สำหรับบั้งไฟของท้าวผาแดงถ้าชนะจะยกนางไธคำให้ ในเวลาจุดปรากฏว่าบั้งไฟของเมืองอื่นๆ ขึ้น ส่วนบั้งไฟของพระยาขอมไม่ขึ้น (ทุ) และบั้งไฟของท้าวผาแดงแตกกลางบั้ง แต่พระยาขอมก็เฉยเสียไม่ทำตามสัญญา เจ้าเมืองต่างๆ จึงพากันกลับหมด ส่วนท้าวผาแดงก็กลับเมืองของตนพร้อมกับความทุกข์เพราะความรักและบั้งไฟไม่ขึ้น

งานบุญบั้งไฟครั้งนั้นท้าวภังคี ลูกชายของสุทธโรนาคไม่ได้นำบั้งไปมาร่วมด้วยเพราะเป็นนาคแต่ได้แปลงกายมาร่วมงานด้วย และได้หลงรักนางไธคำด้วยเช่นกัน แต่ไม่มีโอกาสเข้าใกล้นางได้ จึงพกเอาความรักกลับบ้านไป ครั้นถึงเมืองศรีสัตตนาคนหุตแล้วก็ไม่เป็นอันกินอันนอนจึงลาพ่อเพื่อจะมานางไธคำอีก พ่อได้ห้ามไว้แต่ก็ไม่สามารถห้ามปรามได้ เมื่อมาถึงเมืองเอกชะตีตาแล้ว ท้าวภังคีก็แปลงกายเป็นกระรอกต่อน (กระรอกเผือก) ส่วนบริวารก็แปลงร่างเป็นสัตว์อื่นๆ กระรอกต่อนภังคีแขวงกระดิ่งทองไว้ที่คอด้วย ได้ปีนป่ายกระโดดไปตามต้นไม้ใกล้ปราสาทของนางไธคำสายตาก็สอดสายหานางไธคำ นางไธคำเห็นกระรอกต่อนก็อยากได้จึงได้ตามนายพรานมาจับกระรอกต่อน นายพรานได้ยิงกระรอกต่อนด้วยธนู กระรอกต่อนก่อนตายได้อธิษฐานว่า "ขอให้เนื้อของข้าจงเอร็ดอร่อยและพอกินแก่คนทั้งเมือง" เมื่อกระรอกต่อนตายแล้ว ชาวเมืองก็แบ่งเนื้อกันกินยกเว้นเม่นม้ายเพราะเขาถือว่ามีได้ช่วยราชการจึงไม่ให้กินเนื้อกระรอกต่อนฝ่ายบริวารของภังคีเห็นเจ้านายของตนเสียที่เข้าก็กลับไปบอกท้าวสุทธโรนาค ท้าวสุทธโรนาคโกรธมาก จึงเกณฑ์พลนับหมื่นเพื่อถล่มเมืองพระยาขอมใครกินเนื้อภังคีต้องเอาให้ตายให้หมด กองทัพพญานาคจึงมุ่งสู่เมืองพระยาขอมทันที

วันนั้นเองท้าวผาแดงซึ่งรักผานางไธคำจนทนอยู่ไม่ได้จึงรีบขึ้นมาบักสามจากเมืองผาโพงสู่เมืองเอกชะตีตา เมื่อมาถึงนางไธคำก็ต้อนรับด้วยความดีใจ พร้อมทั้งจัดอาหารมาเลี้ยงเมื่อท้าวผาแดงรู้ว่าเป็นเนื้อกระรอกก็ไม่กิน แล้วบอกนางไธคำว่ากระรอกตัวนี้มีใช้กระรอกธรรมดาเป็นท้าวภังคีแปลงตนมา ใครกินเนื้อกระรอกแล้วบ้านเมืองจะถล่มถึงตาย พอตกกลางคืนกองทัพพญานาคก็มาถึงเมือง แผ่นปฐพีจึงถล่มโครมครามไปทั่ว ท้าวผาแดงจึงให้นางไธคำเตรียมข้างของบางสิ่งที่จะพาไป ด้วย เช่น แหวน ฆ้อง และกลองประจำเมือง แล้วรีบขึ้นมาซ่อนท้ายผาแดงควบม้าบักสามออกจาก

เมืองทันที พญานาครู้ว่านางไอ่คำหนีไปจึงติดตามมาติดๆ แผ่นดินก็ถล่มไปไม่หยุด นางไอ่คำต้องโยนหม้อและกลองทิ้ง สุดท้ายก็ต้องโยนแหวนทิ้งเพราะเข้าใจว่าพญานาคตามมาเอาสิ่งเหล่านี้ และเพราะลำบากในการถือ แต่พญานาคก็ยังตามมาอยู่อีก ม้าบักสามก็ค่อยๆ หดแรงลง พญานาคตามมาทันแล้วเอาหางวัดเกี่ยวนางไอ่คำลงมาจากหลังม้า ส่วนท้าวผาแดงก็ควมม้าหนีต่อไปอีก พญานาคก็ตามไปอีกเพราะท้าวผาแดงมีแหวนของนางไอ่คำติดตัวไปด้วย ท้าวผาแดงจึงทิ้งแหวนเสีย ตนเองจึงปลอดภัย พญานาคได้อุ้มนางไอ่คำลงสู่บาดาลต่อไป ส่วนบ้านใครที่กินเนื้อกระดูกก็ถล่มกลายเป็นทะเลไปหมดเหลือแต่บ้านแม่หม้ายที่ไม่ได้กิน จึงกลายเป็นดอนแม่หม้ายอยู่ที่บึงหนองหานอำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานีอยู่ในขณะนี้

ท้าวผาแดงกลับมาถึงเมืองผาโพงแล้ว เสียใจที่สุดสูญเสียคนรักไปต่อหน้าต่อตา จึงอธิษฐานต่อเทพยดาว่าจะขอตายเพื่อไปต่อสู้อีกพญานาค กองทัพผาแดงกับกองทัพพญานาคได้ต่อสู้กันอยู่นานน้ำในบึงในหนองขุนชัน ดินบนบกกลายเป็นฝุ่นตลบไปหมด ร้อนถึงพระอินทร์ต้องลงมาเร่งบังคับให้พญานาคกลับเมืองผาโพงให้พญานาคครอบครองเมืองบาดาลตามเดิม ส่วนนางไอ่คำให้อยู่ที่เมืองบาดาลไปก่อนขอให้พระศรีอารยณ์ลงมาตัดสินว่าใครจะเป็นสามีที่แท้จริงของนาง นางไอ่คำจึงจะไปอยู่กับคนนั้น

เรื่องพญาแถน¹²

เป็นเรื่องเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นพญาคันคาก (คางคก) อาศัยอยู่ที่ต้นพญาโพธิศรีสามกึ่งในเมืองพันธุมวดี และในกาลครั้งนั้นพญาแถนมีความโกรธเคืองมนุษย์ จึงกลั่นแกล้งไม่ยอมให้ฝนตกลงมายังโลกมนุษย์เป็นเวลา 7 ปี 7 เดือน แผ่นดินจึงแห้งแล้งแตกกระแหง น้ำในมหาสมุทรเหือดแห้ง มนุษย์และสัตว์ได้รับความเดือดร้อนและล้มตายเป็นจำนวนมาก คงเหลือแต่สัตว์แข็งแรงและอดทน จึงได้มารวมกันอยู่ที่ต้นพญาโพธิศรีสามกึ่ง อันเป็นที่อยู่อาศัยของพญาคันคาก บรรดาสัตว์ต่างๆ ได้ประชุมปรึกษาหารือกันถึงวิธีการที่จะให้ฝนตก เพื่อที่จะได้นำน้ำมาใช้อาบกินเพื่อความอยู่รอด ในที่สุดบรรดาสัตว์ต่างๆ ได้ตกลงกันว่า ต้องทำสงครามกับพญาแถนผู้เป็นเจ้าของแห่งฝน ที่ประชุมครั้งนั้นได้ตกลงให้พญานาคและบริวารยกกองทัพไปรบ ผลปรากฏว่าทัพของพญานาคพ่ายแพ้แก่พญาแถน จากความพ่ายแพ้แก่พญานาคและบริวารยังไม่ทำให้มนุษย์และสัตว์หมดความพยายามจึงได้กะเกณฑ์ทัพไปรบ

¹² กรมศิลปากร, (2521), นาฏกรรมอีสาน ผลงานการศึกษาค้นคว้าศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านอีสาน. (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร).

กับพญาแถน โดยครั้งที่สองมอบให้พญาต่อ-แต่นำกองทัพไปรบแต่ก็ต้องพ่ายแพ้อีกตามเคย การพ่ายแพ้แก่พญาแถนนี้ทำให้บรรดาสัตว์ต่างๆและมนุษย์เกือบหมดกำลังใจที่จะต่อสู้กับพญาแถน แต่แล้วพญาคันคากก็ได้อาสาไปรบ แผนการรบของพญาคันคากได้ถูกกำหนดขึ้นทันที แผนการขั้นแรกมีพญาปลวกทำหน้าที่เป็นทหารฝ่ายโยธาธิการโดยก่อจอมปลวกสร้างเป็นถนนขึ้นไปจนถึงเมืองแถน แผนขั้นที่สองให้บรรดามอดเป็นทหารกองโจรไปเจาะด้ามอาวุธของพญาแถน ซึ่งได้แก่ด้ามหอก ดาบ แหวน หลาว ไม้ล้วงหน้าก่อนที่ทัพจะเดินทางไปถึง เมื่อได้เวลากองทัพของพญาคันคากซึ่งประกอบด้วย แมงงอด (แมลงป่อง) แมงเงา (แมลงป่องข้าง) ชี้เข็บ (ตะขาบ) เป็นพลไปถึงเมืองแถนในเวลาค่ำ แล้วพญาคันคากจึงให้ทหารสื่อสารนำสารไปบอกทัพพญาแถนออกมารบกันในตอนเช้า และคืนนั้นก็ให้แมงงอด แมงเงา ชี้เข็บ แฝงตัวอยู่ตามกองหิน เสื้อผ้า ของกองทัพพญาแถน รุ่งเช้าก่อนถึงเวลารบ ทหารฝ่ายพลธิการของพญาแถนจะก่อไฟเพื่อเตรียมอาหารออกรบ ก็ถูกแมงงอด แมงเงา และชี้เข็บกัดต่อยเจ็บปวดจนไม่สามารถหุงหาอาหารได้ และเมื่อทหารฝ่ายยุทธการของพญาแถนหยิบเสื้อผ้าเพื่อสวมใส่ ออกรบก็ถูกหน่วยจรรกรมของพญาคันคากกัดต่อยจนเจ็บปวดระบมไม่สามารถจะ ออกรบได้ เมื่อถึงเวลารบพญาคันคากได้ทรงช้างงับ (เต่า) มีบ่วงบาศก์ (ลั่น) ส่วนพญาแถนทรงช้างศึกและมีศาสตราวุธ (หอก ดาบ แหวน หลาว) แต่เมื่อพญาแถนหยิบอาวุธขึ้นมาขึ้นใดก็ตามก็หักหมดไม่สามารถที่จะใช้อาวุธอะไรได้ ทั้งนี้พวกมอดได้เข้าไปเจาะเนื้อไม้ไว้ล้วงหน้าแล้ว เมื่อพญาแถนไม่มีอาวุธทำร้ายพญาคันคากได้ จึงถูกพญาคันคากใช้บ่วงบาศก์คล้องคอพญาแถนลากตกลงจากช้างทรง และถูกพลพรรคของพญาคันคากรุมกัดต่อยจนในที่สุดพญาแถนยอมแพ้ และได้เจรจาสงบศึกกัน โดยพญาแถนได้ให้สัญญาว่าจะให้ฝนตกทุกปีเมื่อมีการจุดบั้งไฟไปขอฝน ซึ่งจะจุดในช่วงเดือนหกของทุกปี เมื่อทั้งสองฝ่ายได้สัญญากันเป็นที่เรียบร้อยแล้วพญาคันคากจึงปล่อยตัวพญาแถนไป และพญาแถนก็ถือปฏิบัติตามข้อสัญญามาจนถึงปัจจุบัน

ตำนานพญาคันคาก¹³

พระยาหลวงเอกราช และนางสีดา ปกครองเมืองอินทปัตถ์มานาน ประชาชนมีความสุขสมบูรณ์กันถ้วนหน้า พระโพธิสัตว์ได้ถือกำเนิดในครรภ์นางสีดาในร่างของคันคาก (คางคก) ในคืนหนึ่งนางสีดาได้ฝันว่าพระอาทิตย์ได้ตกลงมาจากฟากฟ้าแล้วลอยเข้ามาในปากของนาง เมื่อนางกฝันลง

¹³ ผู้ศึกษา ถอดความจาก "นิทาน พระยาคันคาก (ภาษาลาว)," ใน นิทานลาว เล่ม 6 (2000) (เวียงจันทน์ : มุลนิธิ ไตโยต้า).

ท้องเนื้อตัวของนางได้กลายเป็นสีเหลืองสดใสประดุจดังทองคำ ในความฝันยังแสดงให้เห็นว่า นางมีอิทธิฤทธิ์สามารถเหาะเหินเดินอากาศได้ นางได้เหาะไปยังเขาพระสุเมรุแล้วจึงกลับมายังปราสาทราชวังในเมืองอินทปัตต์ดังเดิม ครั้นสะดุ้งตื่นนางได้เล่าความฝันถวายแก่พระยาหลวงเอกราชพระสวามี พระยาหลวงจึงได้ทราบบว่าพระองค์จะมีพระโอรสสืบราชสมบัติต่อไป

เมื่อครบสิบสองเดือน นางสีดาได้ให้กำเนิดพระโอรสเป็นตัวคั่นคาก (คางคก) มีรูปร่างเหลืองอร่ามดังทองคำ พระยาเอกราชดีใจมากได้สั่งให้คนจัดหาอุ้มทองคำมาให้นอน และจัดหาแม่นมมาดูแลอย่างใกล้ชิด ต่อมาตัวคั่นคากเจริญวัยเป็นหนุ่ม อายุได้ 20 ปี อยากรจะมีคู่ครอง พระบิดาได้พยายามหาคู่ครองให้แต่ก็หาไม่ได้ เนื่องจากตัวคั่นคากมีรูปกายที่ผิดแผกออกไปจากมนุษย์ พระยาหลวงเอกราชรู้สึกสงสารพระโอรสเป็นอย่างมากจึงปลอบใจว่าให้สร้างสมบุญบารมีต่อไป จนกว่าจะกลายร่างเป็นมนุษย์ และเมื่อเป็นมนุษย์เมื่อใดจะยกราชสมบัติให้ปกครองบ้านเมืองต่อไป ตัวคั่นคากจึงได้ตั้งจิตอธิษฐานว่า หากตนมีบุญบารมีขอให้ได้หญิงงามเป็นคู่ครอง ดังนั้นพระอินทร์จึงได้ลงมาเนรมิตปราสาทแก้วไว้กลางเมือง พร้อมทั้งประดับประดาตกแต่งด้วยอัญมณีอย่างสวยงาม นอกจากนี้พระอินทร์ยังได้ให้นางแก้วมาเป็นชายาและก็ได้เนรมิตกายของพระยาคั่นคากเป็นชายหนุ่มรูปงาม เมื่อพระอินทร์เนรมิตเสร็จแล้วก็เสด็จกลับสวรรค์อันเป็นที่ประทับของพระองค์ ตัวคั่นคากและนางแก้วได้อาศัยอยู่ในปราสาทแห่งนี้ ต่อมาเมื่อพระยาหลวงเอกราชและนางสีดาทราบข่าวก็ได้เสด็จมาเยี่ยมยังปราสาท พร้อมทั้งได้จัดพิธีอภิเษกให้ตัวคั่นคากครองเมืองต่อไป หลังจากที่พญาคั่นคากขึ้นครองเมืองได้มีบรรดาพญาสัตว์ต่างๆ เข้ามาขอเป็นบริวารอีกมากมาย

ฝ่ายพญาแฉนเมื่อทราบว่าพญาคั่นคากได้ขึ้นครองเมืองก็ไม่พอใจโดยไม่ให้ฝนตกลงมายังโลกมนุษย์นานถึงเจ็ดปี พญาคั่นคากไม่ทราบวิถีแก้ปัญหาจึงลงไปยังเมืองบาดาลเพื่อไปปรึกษาพญานาค พญาหลวงนาโคได้บอกกับพญาคั่นคากว่า พระยาแฉนประทับอยู่เมืองปราสาทยุคันธร ที่เมืองนี้มีแม่น้ำคงคาอันกว้างใหญ่ มีเขาสัตบริภัณฑ์ตั้งอยู่รายล้อมเขาพระสุเมรุ 7 ลูก พญาแฉนมีหน้าที่รักษาแม่น้ำยุคันธร เมื่อถึงกำหนดเวลาพญานาคจะต้องลงมาเล่นน้ำฝนฟ้าก็จะตกต้องตามฤดูกาล แต่ตอนนี้พญาแฉนไม่ยอมให้นาคลงไปเล่นน้ำ จึงทำให้เมืองมนุษย์แห้งแล้ง สิ่งมีชีวิตล้มตายเป็นจำนวนมาก พญาคั่นคากได้ฟังจึงคิดหาทางไปเมืองแฉน จึงได้ไปตามพวก ครุฑ นาค ปลวก มาก่อภูเขาเพื่อทำทางขึ้นไปพบกับพญาแฉน เมื่อทุกอย่างพร้อมจึงยกพลไปรบกับพญาแฉน การต่อสู้เป็นไปอย่างดุเดือด มีการใช้คาถาอาคมต่อสู้กันซึ่งยังไม่มีใครแพ้ใครชนะ จึงได้มาชนช้างกันปรากฏว่าพญาแฉนแพ้พญาคั่นคาก พญาคั่นคากจึงสั่งให้พญาแฉนยอมให้นาคลงมาเล่นน้ำเพื่อที่ฝนจะได้ตกตามเดิม

4. **วรรณกรรมคำสอน** เนื้อหาเพื่อสอนใจ คำสอนแนวประพฤติปฏิบัติในครอบครัว และสังคมโดยยึดคตินิยมทางพุทธศาสนาและจารีตของท้องถิ่น เป็นเทศนาโวหารตลอดเรื่อง ไม่ได้มีตัวละครเหมือนวรรณกรรมประเภทอื่น ในบางครั้งหมอลำจะหยิบยกมาลำในงานต่างๆ ตัวอย่างวรรณกรรมคำสอน เช่น ธรรมดาสอนโลก (สอนการดำเนินชีวิตตามฮีบบ้านครองเมือง) ฮีบสิบสองคองสิบสี่ (จะกล่าวโดยละเอียดต่อไป) ท้าวคำสอน (สอนการเลือกคู่ จำแนกหญิงดี-ชั่ว ลักษณะหญิงที่เป็นมงคลแก่สามี) ภาพยี่สิบสองหลาน ภาพยี่สิบสองหลานปู ย่าสอนหลาน ฯลฯ

ฮีบสิบสองคองสิบสี่¹⁴

ฮีบสิบสอง คองสิบสี่ เป็นสัญญาประชาคมที่ปฏิบัติกันมาในกลุ่มวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง คือฝั่งลาว และภาคอีสานของไทย นับได้ว่าเป็นรากฐาน กรอบธรรมเนียมประเพณีจารีตของชุมชน การอ้างถึงฮีบสิบสองคองสิบสี่มีอยู่ทั่วไป ทั้งในเอกสารที่เป็นลายลักษณ์ และจารีประเพณีที่จำสืบกันมา แต่ยังไม่ค้นพบที่เป็นต้นแบบไม่พบ ในส่วนของคองสิบสี่นั้น ทั่วไปแล้วมักจะไม่ตรงกัน ดังนั้นในส่วนที่ยกมานี้ เป็นเพียงส่วนหนึ่งของฮีบสิบสองคองสิบสี่เท่านั้น¹⁵

ฮีบสิบสองเป็นเสมือนจารีตประเพณีแห่งการปฏิบัติตน ในรอบสิบสองเดือน ของผู้คน บริเวณแถบลุ่มน้ำโขง ที่ยังคงมีการสืบทอดกันมาอยู่

ฮีบสิบสอง¹⁶ ประกอบไปด้วย

ฮีบเดือนอ้าย หรือเดือนเจียง “บุญเข้าปริวาสกรรม”

ฮีบเดือนยี่ “บุญคุณลาน” “พิธีสู่วัวบุญข้าว” “บุญกุ่มข้าวใหญ่”

ฮีบเดือนสาม “บุญข้าวจี”

ฮีบเดือนสี่ “พิธีบุญพระเวส”

ฮีบเดือนห้า “พิธีสงกรานต์” “บุญสงน้ำ”

¹⁴ ฮีบสิบสองคองสิบสี่ที่ยกมาในหัวข้อนี้เป็นเพียงบางส่วนที่เกี่ยวข้องและสะท้อนให้เห็นถึงคติความเชื่อเรื่องนาคเท่านั้น สำหรับรายละเอียดทั้งหมดเกี่ยวกับฮีบสิบสองคองสิบสี่ โปรดดู ภาคผนวก ง

¹⁵ ดูเพิ่ม รัชช ปุณ โนนทก, (2542), “วรรณกรรมอีสาน” : สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เล่ม 14, หน้า 5272.

¹⁶ ปรีชา พิณทอง, เรียบเรียง, (2542), “ฮีบสิบสองคองสิบสี่ : ประเพณี” : สารานุกรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เล่ม 15, หน้า 5372-5382.

ฮีตเดือนหก¹⁷ “บุญบังไฟ”
 ฮีตเดือนเจ็ด “บุญช่าฮะ (ช่าระ)” “บุญกลางบ้าน”
 ฮีตเดือนแปด “บุญเข้าพรรษา”
 ฮีตเดือนเก้า “บุญข้าวประดับดิน”
 ฮีตเดือนสิบ “บุญข้าวสาก” (สลากภัต)
 ฮีตเดือนสิบเอ็ด “บุญออกพรรษา” คือ
     “บุญได้ประทีป”
     “บุญผาสาทเผิง”
     “ไหลเฮือไฟ”
     “ประเพณีสงเฮือ”
 ฮีตเดือนสิบสอง “บุญกฐิน”

จะเห็นได้ว่า จารีตประเพณีในฮีตสิบสองนี้จะสัมพันธ์กับวิถีชีวิตในสังคมเกษตรกรรมและวันสำคัญในทางพุทธศาสนา ดังนั้นพิธีกรรมต่างๆ ที่ปรากฏในรอบสิบสองเดือนนี้จึงสัมพันธ์กับพุทธศาสนาเป็นสำคัญ แต่ในหัวข้อเรื่อง คติเรื่องนาคกับพิธีกรรมท้องถิ่น ที่จะกล่าวในหัวข้อต่อไปจะชี้ให้เห็นว่า ชาวบ้านได้ผสมผสานคติความเชื่อเรื่องนาคเข้ากับประเพณีสิบสองเดือนนี้ มีการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ทั้งในส่วนที่เป็นพิธีกรรมทางพุทธศาสนาและพิธีกรรมตามความเชื่อท้องถิ่นโดยเฉพาะอย่างยิ่งคตินการบูชาพญานาค โดยตั้งเอา ตำนาน นิทาน เรื่องเล่าของท้องถิ่นมาอธิบายความเป็นมาของพิธีกรรมนั้นๆ

คองสิบสี่ : กฎระเบียบ¹⁸

คองสิบสี่คือบัญญัติสิบสี่ประการที่ใช้เป็นกฎระเบียบปฏิบัติของเจ้านายและประชาชน รวมทั้งพระสงฆ์ด้วยซึ่งในบทบัญญัติทั้ง 14 ประการนั้นจะประสานกับฮีตสิบสอง(คือจารีตที่ต้องปฏิบัติในรอบ 12 เดือน ทั้งเจ้านาย ประชาชน พระสงฆ์ ต่างก็ยึดมั่นในคองสิบสี่ประการ เพื่อมุ่งหวังให้บังเกิดความ

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 5386.

¹⁸ ในส่วนคองสิบสี่ในการเรียบเรียงแต่ละฉบับจะมีความแตกต่างกัน ในบางแห่งจะกล่าวแต่เพียงคองสิบสี่สำหรับเจ้านาย และประชาราษฎร์ เท่านั้น แต่ในบางฉบับจะกล่าวถึง เจ้านาย พระสงฆ์ และประชาชน ดังนั้น ในหัวข้อนี้จะยกมาแต่เพียงบางส่วนของที่เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อเรื่องนาคเท่านั้น โปรดดูเปรียบเทียบรายละเอียดใน ภาคผนวก

สุขสันต์ของสังคม แม้ว่าในกฎบัญญัติทั้ง 14 ประการนี้จะไม่มีบทลงโทษหากละเมิดกฎบัญญัติ แต่ถ้าได้ปฏิบัติเชื่อว่าจะเจริญรุ่งเรืองเป็นมงคลสำหรับตนเอง ครอบครัว และชุมชน

ตัวอย่างคองสิบสี่ประการสำหรับผู้ปกครองที่เกี่ยวข้องกับการบุษานาคเช่น

“...8) เป็นท้าวพระยา คั้นถึงเดือน 8 ให้สูตรชำระบ้านเมือง สิบชะตาเมือง บุษานาคอาอัษทั้ง 8 ทิศ บุษานาควิสัย ทั้งแปด สองพี่น้อง พระยานาค 15 ตระกูล สูตรถึง 3 วัน 7 วัน แล้วให้ราษฎรหอบเมืองยิงปืน หว่านหินแ่และทราย เพื่อให้หายพยาธิโรคภัย ภัยอันตราย ให้อยู่เย็นเป็นสุข แก่บ้านแก่เมืองทุกประการ

9) เป็นท้าวพระยา คั้นถึงเดือน 9 จำเริญ (ดับ) ให้ป่าวเดินราษฎร บ้านเมือง ท่าน ห่อเข้าประดับดินไปหาปู่ตายาย ลูกเด้าหลานเหลน อันถึงแก่อนิจกรรม ไปสู่ปรโลกทั่วทุกแห่งแล้ว ให้เจ้านายเสนาข้าราชการ ทว่าบ้านเมืองสืบฮ้อยน้อยใหญ่ ลงมาถือน้ำพิพัฒน์สัตยานุสัย อีกเทื่อหนึ่ง แล้วช่วงเฮือฉลองอุสุราราช ปากดงและปากคาน กับพระยานาค 15 ตระกูล อันฮักษาบ้านเมืองจึงจะอยู่เย็น เป็นสุข เข้ากำไสนาบริบูรณ.....

11) เป็นท้าวพระยา ถึงเดือน 11 เพิ่ง ให้ฉลองพุทธาภิเศก พระธาตุดจอมศรี ทุกๆ ปี อย่างขาดด้วยความเป็นศรีบ้านศรีเมือง แล้วให้ไปไหว้พระภิกษุสงฆ์เจ้ามา ขิดสิม (ผูกพัทธสีมา) ในสนามแล้วให้สงฆ์เจ้าปวารณาในที่นั้น คั้นแล้วก็จงสมให้ สูตรถอนสิมนั้นเสีย บ้านเมืองจึงวุฒิจำเริญ เสนาอามาตยจึงจักเป็นสามัคคี พร้อมเพียงกันจักราชการบ้านเมือง จึงบอชัดของแก่กันและกัน คั้นถึงแฮมค้ำ หนึ่ง ให้ป่าวเดินราษฎรไหลเฮือไฟ บุษานาค 15 ตระกูล บ้านเมืองจึงจัก อยู่สุขเกษมเต็มครองแล

12) เป็นท้าวพระยา คั้นถึงเดือน 12 ขึ้นค้ำหนึ่งให้เดินข่าวบ้านหัวเมือง สิบฮ้อย น้อยใหญ่ในขอบขันตสีมาเข้ามาโอบพระนครหลวงพระบาง เป็นต้นว่า ข่าลาว ชาวดงดอย เพื่อแห่พระบาทสมเด็จพระเจ้ามหาชีวิต ไปลงพวน (ควง) ช่วงเฮือ แล้วนมัสการพระธาตุดุสิตธรรมโคกราชคือ เดือนสิบสิงขึ้น 3 ค้ำถือน้ำ ขึ้นสี่ค้ำ 13 ค้ำช่วงเฮือ ฉลองอุสุราราช วัดหลวง ให้เพี้ยวัด มีเฮือวัดละล้า อัครมหา เสนาบดี ตั้งแต่เมืองแสนเมืองจันทร์ ลงไปถึง ศรีสะเกศเมืองแกนาไต้หนาเหนือ ให้

ตั้งเป็นผาม ทุกตำแหน่งเป็นเทศการบุญ ช่วงเฮือฉลองพระยานาค 15 ตระกูล และพระเสื้อเมือง ทรงเมือง อาอักร์เมือง และมีเครื่องกียาบูชา เป็นต้นว่า โภชนะ อาหาร ดอกไม้ธูปเทียน ส่วยไปหาเทพยดา ทั้งทางน้ำและทางบก จึงจักอวยพร แก่บ้านเมือง อยู่เย็นเป็นสุข..."¹⁹

5. **วรรณกรรมอื่นๆ** นอกจากนี้ยังมีวรรณกรรมประเภทที่สร้างสรรค์ขึ้นมาเพื่อจุดมุ่งหมายเฉพาะกิจ เป็นส่วนหนึ่งในพิธีกรรม เช่น วรรณกรรมที่ใช้ในพิธีสูดขวน (บทสูขวัญ) วรรณกรรมที่ใช้ในพิธีขอฝน หรือการแห่บั้งไฟ คำเซ็งบั้งไฟ คำเซ็งนางแมว วรรณกรรมที่เป็นบทเกี่ยวพาราสิระหว่างหนุ่มสาว ที่เรียกว่า "ผญาเครือ" เป็นการโต้ตอบเกี่ยวพาราสิกันระหว่างหนุ่มสาว เป็นโวหารสำนวนเปรียบเทียบ บ้าง ยกภษิตท้องถิ่นมาอ้างอิงฝากความรักบ้าง และยังมีอีกประเภทคือนิทานพื้นบ้านที่เล่าเพื่อความ สนุกสนานและตลกขบขัน ตลกเชิงปัญญาและเสียดสี หรือเรื่องขบขันเชิงหยาบโลน มีลักษณะร่วม คล้ายวรรณกรรมทางภาคเหนือ เช่นเรื่อง เชียงเมียง หรือนิทานก้อม เป็นอาทิ

บทสูดขวัญคนป่วย เช่น " ขวัญหนึ่งผีบอบ เชื้อเอาไป ก็ให้คืนมา ขวัญเกศเกล้าคืนมา ขวัญ หูขวัญตาไปอยู่ความนาค ก็ให้คืนมา ขวัญสั้นไปอยู่ความแตน ก็ให้คืนมา "²⁰

บทสูดขวัญทั่วไป เช่น " ศรีศรี ไชยะ ล้ำเลิศฤทธิ์เดชลือยศ ยอยังคนคู่ตนมวลพร้อม ประนม การไหว้สามประการทูนเกศ ขอมาช่วยคำช่วยแก้ว ขอตขวัญ เชิญแห่งปวงท้าว คงสุวรรณค์ หลังล้ำ ขอให้มาช่วย คำแพงข้อย ขวัญเชิญ ครุฑ นาคน้ำ นางนาค คงสมุทร กับทั้งโลกาคุงนาคหลวง ๕ ตนมานานพร้อม " ²¹

ผญาหรือภษิต เช่น " บุญหวับเคยได้สังวาลย์ คำพญานาค ชี้คันคาก หัวแต่น้อยลง เจิ้น ว่าหอน แปลว่า คนที่ไม่เคยได้บรรดาศักดิ์ เขาแต่งให้เป็นขุน ลิมชาติ ลิมพันธุ์ กลับไปนิยมนมขอบ กับยศดา"²²

¹⁹ จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, เรียบเรียง, "คองสิบสี่" : กฏระเบียบ, " สารานุกรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เล่ม 3 พิมพ์เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ (กรุงเทพฯ : สยามแพรสมเนจเมนท์), หน้า 641-644.

²⁰ ปรีชา พิณทอง, (2528), **ไขภษิตโบราณอีสาน** (อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม), หน้า 32.

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 17.

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 272.

4.1.2 คติเรื่องนาคในพิธีกรรมท้องถิ่น

คติเรื่องนาค นอกเหนือจากที่จะปรากฏให้เห็นในวรรณกรรมท้องถิ่นต่างๆ ที่ได้กล่าวมาข้างต้นแล้ว ยังปรากฏให้เห็นชัดเจนในประเพณี พิธีกรรมในท้องถิ่น เป็นพิธีกรรมที่มาจากวิถีการดำเนินชีวิตที่ต้องสัมพันธ์กับธรรมชาติ เพื่อความอุดมสมบูรณ์ เพื่อความมั่นคง ปลอดภัยในชีวิต และการประกอบสัมมาอาชีพ บางส่วนเป็นพิธีกรรมที่นับเนื่องมาจากวรรณกรรมต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจาก ฮิตสิบสองคลองสิบสี่ หรือบางครั้งก็มีการนำเอาตำนาน นิทานเรื่องเล่า คติความเชื่อที่ยึดถือกันในกลุ่มชนมาใช้ในการอธิบาย และให้ความสำคัญต่อพิธีกรรมเหล่านั้น ในหัวข้อนี้จะยกตัวอย่างแต่เพียงบางพิธีกรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงสัมพันธ์กับคติความเชื่อเรื่องนาคกับพิธีกรรมท้องถิ่นเท่านั้น

ในฮิตสิบสองคลองสิบสี่อันเป็นพื้นฐานของสังคมลุ่มน้ำโขงนี้จะสัมพันธ์กับวิถีชีวิตท้องถิ่น รวมทั้งเป็นกฎระเบียบในทางสังคมการเมือง ที่อิงกับพุทธศาสนาเป็นหลัก แต่คติความเชื่อเรื่องนาคก็ยังมีส่วนสำคัญในการอธิบายความ ส่งผ่านความเชื่อทางจารีตประเพณี ปรากฏชัดในพิธีกรรมท้องถิ่นหลายๆ อย่างเช่น นอกจากนั้นแล้วเรื่องเล่านิทาน นิยายในท้องถิ่น ยังถูกนำมาเป็นต้นเค้าของพิธีกรรม ที่ประกอบพิธีกรรมกันในชุมชน แถบลุ่มน้ำโขง เช่น ตำนานความเป็นมาของปลาบึก นิทานเรื่องพระยาคนคาก ที่เป็นเรื่องเล่าที่นำมาสัมพันธ์กับการจุดบั้งไฟ เพื่อขอฝน ซึ่ง ในนิทาน นิยาย ตำนานต่างๆ เหล่านี้ เป็นเรื่องเล่าที่ปรากฏ เป็นต้นเค้าของ พิธีกรรมต่างๆ ในชุมชนบริเวณแถบลุ่มน้ำโขง

จากการสืบทอดคติความเชื่อเรื่องนาค ในชุมชนบริเวณลุ่มน้ำโขงนอกจากผ่าน จากพิธีกรรมซึ่งอำนวยความสะดวกความเป็นอยู่ของผู้คนในชุมชน แถบลุ่มน้ำโขง ซึ่งพิธีกรรมเหล่านี้ เป็นหลักประกันในความเป็นอยู่ ทั้งทางด้านการเพาะปลูก ความมั่นคงในการดำรงชีวิต การสืบทอดคติเรื่องนาคผ่านเรื่องเล่าต่างๆ ทั้งที่เป็นนิทาน นิยาย ในท้องถิ่นซึ่งไปสัมพันธ์กับพิธีกรรมในชุมชน สิ่งต่างๆ เหล่านี้เป็นสิ่งที่ทำให้คติความเชื่อเรื่องนาคอยู่ใน ความเชื่อของผู้คนในบริเวณแถบลุ่มน้ำโขง

ฮิตเดือนหก (ประเพณีบุญบั้งไฟ) พิธีกรรมการจุดบั้งไฟ

เป็นพิธีกรรมที่ ชุมชนชาวลุ่มน้ำโขง แทบทุกชุมชน ได้มีการจุดเพื่อเป็นการร้องขอธรรมชาติให้มีฝนพาดก ต้องตามฤดูกาล ซึ่งชุมชนอีสาน จำเป็นที่ต้องพึ่งพาแหล่งน้ำในการเพาะปลูก ทำกับสายน้ำขึ้น เกษตรกรรม ดังนั้น การพึ่งพิงอาศัยแหล่งน้ำ ของชุมชนอีสานที่ตั้งอยู่บริเวณริมน้ำ โขง จึงมีพิธีกรรม ต่างๆ ที่สัมพันธ์ กับลุ่มน้ำโขง

พิธีกรรมการจุดบั้งไฟ เป็นพิธีกรรมที่อาจตอบสนองต่อ ความต้องการของชุมชน ที่ไม่ได้ตั้ง อยู่ใน บริเวณ ริมน้ำ พิธีกรรมการจุดบั้งไฟ จึงเป็นส่วนหนึ่ง ที่เชื่อมชุมชน ในการพึ่งพาธรรมชาติในการ

ขอน้ำฟ้า หรือฝน เพื่อเชื่อมต่อการเพาะปลูกชุมชนในอีสาน แทบทุกชุมชนจะมีการจุดบั้งไฟ เพื่อเป็นการให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ที่มาของประเพณีบุญบั้งไฟนี้ได้มีการตั้งเอาตำนาน นิทานท้องถิ่นหลายเรื่องด้วยกัน เช่น เรื่องท้าวผาแดงนางไอ่ และเรื่องพญาแถน และเรื่องพญาคันคาก

ประเพณีไหลเรือไฟ

เป็นประเพณีที่อยู่คาบเกี่ยวกับเดือนสิบเอ็ดและเดือนสิบสอง ซึ่งจุดประสงค์ของการไหลเรือไฟ คือเพื่อเป็นการบูชารอยพระพุทธบาทของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ณ ริมฝั่งแม่น้ำนันทิ ซึ่งเรื่องเดิมได้ปรากฏในอรรถกถาในวาทสูตรว่า

"เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสด็จไปยังฝั่งแม่น้ำนันทิ ซึ่งแม่น้ำเหล่านี้ เป็นที่อยู่อาศัยของพญานาค พญานาคได้ต้อนรับและอาราธนาให้พระพุทธเจ้าเสด็จไปเมืองบาดาล แล้วพญานาคก็ทำการบูชาพระพุทธเจ้าพระพุทธองค์ก็ได้ทรงแสดงธรรมเทศนาโปรดพญานาค ก่อนที่จะเสด็จกลับพญานาคได้ทูลขอให้ประทับรอยพระพุทธบาทไว้ ณ ริมฝั่งแม่น้ำนันทิ พระพุทธเจ้าจึงได้ประทับรอยพระบาทไว้ตามความประสงค์ รอยพระพุทธบาทที่ประทับนี้ต่อมาบรรดา เทวดา มนุษย์ ตลอดจนสัตว์ทั้งหลายได้พากันมาเคารพสักการะบูชา โดยเฉพาะผู้ที่ต้องการบุญกุศลพากันกราบไหว้สืบมาจนกระทั่งทุกวันนี้"²³

ประเพณีไหลเรือไฟ เป็นพิธีกรรมที่มีความสัมพันธ์กับชีวิตของผู้คนที่อาศัยอยู่ริมน้ำ ซึ่งผู้คนและชุมชนเหล่านี้ ต้องอาศัย ลำน้ำโขงในการดำรงชีวิต ทั้งการพึ่งพาลำน้ำในการ เดินทาง การประมง เมื่อชีวิตยังคงมีความสัมพันธ์อยู่กับสายน้ำ พิธีกรรมจึงยัง ตอบสนองความต้องการของชุมชนอยู่ การไหลเรือไฟ หรือลอยเรือไฟ เพื่อเป็นการบูชาพระยานาค ซึ่งพญานาคเหล่านี้ เป็นผู้ดูแล และคุ้มครอง บ้านเมือง ที่อาศัยอยู่ริมน้ำโขง การไหลเรือไฟเพื่อบูชาพญานาค ไม่ได้ปรากฏ เฉพาะ ฝั่งไทย เท่านั้น แต่ทางฝั่งลาว ซึ่ง มีวัฒนธรรมร่วมกันอยู่ ยังคงปรากฏพิธีกรรมที่เป็นความเชื่อร่วมกัน ใน

²³ ธวัช ปุณโณทก.(2542), "ฮีตสิบสอง คองสิบสี่," สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เล่ม 14, หน้า 5372 -5380.

การไหลเรือ หรือลอยเรือไฟ เพื่อบูชาพญานาค ดังกล่าว ทำให้เห็นได้ว่า คติความเชื่อเรื่องนาค เป็นความเชื่อร่วมกัน ระหว่างชุมชนที่อยู่ สองฝั่งโขง

คติเรื่องนาคที่แฝงตัวอยู่ในคองสิบสีนั้นพบว่าปรากฏอยู่ในคองสิบสีประการสำหรับผู้ปกครอง ในข้อที่แปด ซึ่งกล่าวว่า

“ คันเถิงเดือน ๘ ให้สูตรฆ่าสะบ้านเมือง สิบชะตาเมือง
บูชาเทวดาอาอัษทั้ง ๘ ทิศ บูชาพระรัศสี ทั้งแปดสองพี่น้อง พระ
ยานาค ๑๕ ตระกูล สูตรเถิง ๓ วัน ๗ วัน แล้วให้ราษฎรขอบเมือง
ยิงปืน หวานหินแ่และทราย เพื่อให้หายพยาธิโรคา โปยอันทราย
ให้อยู่เย็นเป็นสุขแก่บ้านเมืองทุกประการ”²⁴

งานสงวนเรือ หรืองานแข่งเรือ

งานสงวนเรือ หรืองานแข่งเรือ เป็นพิธีกรรมที่ชุมชนริมน้ำโขงจัดขึ้นเพื่อเป้าหมายเดียวกันกับการไหลเรือ คือ เพื่อเป็นการบูชา นาค สิบห้าตระกูล ที่เป็นผู้ปกป้องรักษา บ้านเมือง แต่การช่งเรือ ยังคงเป็นพิธีกรรมที่ปรากฏร่วมกันของชุมชนที่อยู่ริม สองฝั่งโขง การจัดการช่งเรือ เป้าหมายของพิธีกรรมดังกล่าวนอกจากที่ จะมีการ บูชานาค ที่ดูแลบ้านเมืองแล้ว ยังเป็นการส่งเสริม ความสัมพันธ์ระหว่างผู้คน ในชุมชนนั้นๆ ด้วย

บุญสงวนเรือ หรือการแข่งเรือของภาคอีสานนั้น ไม่เพียงแต่เป็นการแข่งเรือเพื่อความสนุกสนาน หรือออกกำลังกายเหมือนชาวภาคกลางแต่เป็นงานประเพณีที่ต้องประพฤติปฏิบัติตามฮีตบ้านคองเมือง (จารีตและครรลอง) หากปีใดละเว้นไม่ปฏิบัติ เชื่อว่า บ้านเมือง เชื่อว่าบ้านเมือง (สังคม) จะไม่สงบสุข มีอันเป็นไปต่าง ๆ นานา เช่น เกิดโรคระบาดในวัวควาย สัตว์เลี้ยง ฝนไม่ตกตามฤดูกาล เป็นต้น

เจ้าเมืองตามหัวเมืองในภาคอีสานในสมัยก่อน โดยเฉพาะหัวเมืองที่อยู่ติดแม่น้ำโขง ลำน้ำมูล ลำน้ำชี หรือสาขา ลำน้ำดังกล่าว จะต้องจัดพิธีแข่งเรือ เป็นพิธีการใหญ่ประจำปีในวันออกพรรษาคือ แรมค่ำหนึ่ง เดือน สิบเอ็ด ในช่วงระยะเวลาดังกล่าว

บรรดาเจ้าเมืองที่ต้องอยู่ใกล้ลำน้ำ เช่น เจ้าเมืองมุกดาหารเจ้าเมืองโคตรบูรณ (นครพนม) เจ้าเมืองอุบลราชธานี เจ้าเมืองเขมราฐธานี (นครพนม) เจ้าเมืองอุบลราชธานี เจ้าเมืองเขมราฐธานี (อำเภอเขมราฐ) ฯลฯ ต่างต้องจัดงานบุญสงวนเรือทุกเมือง เพราะถือเป็นประเพณีที่ปรากฏอยู่ใน “คองสิบสี” (คือครรลองสิบสีประการของผู้ปกครอง) ดังที่ปรากฏอยู่ในหนังสือ คองสิบสีฉบับกะขวงทมการ

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 5376.

(ลาว) พิมพ์เพื่อที่ 1 พ.ศ. ๒๔๙๕ (ในคำนำได้กล่าวไว้ในต้นฉบับมาจากห้องสมุดเวียงจันทน์ ไบลาน เลขที่ ๒๒๗ และหนังสือพระราชทำเนียบลาวล้านช้างหลวงพระบาง) มีเนื้อความเกี่ยวกับบุญสงฆ์เฮือ ในข้อที่ ๑๒ ว่า ดังนี้

“เป็นท้าวพระยาครั้งถึงเดือน ๑๒ ขึ้นค่ำหนึ่ง ให้เดิน หัวบ้าน หัวเมือง สิบร้อย น้อยใหญ่ในขอบขันตสิมาเข้ามาโฮมนครหลวงพระบาง เป็นต้นว่า ข้าลาว (ข้า ลาว) ชาวดอย เพื่อแห่พระบาทพระเจ้ามหาชีวิตไปลงสงฆ์เฮือ นมัสการพระธาตุ ศรีธรรมาโคกราช เดือน ๑๒ ขึ้น ๓ ค่ำ ถือน้ำ (พระพิพัฒน์สัตยาสุสัตย์) ขึ้น ๑๓ ค่ำ สวงเรือสลองอุสุภานาค วัดหลวงให้เพี้ยวัดมีเรือวัดละลำ อัครมหาเสนาบดี ตั้ง แต่เมืองแสนเมืองจันทร์ลงไปศรีนครุต เวียงแก นาใต้ นาเหนือ ให้ตั้งเป็นผามทุก ตำแหน่ง เป็นเทศกาลบุญสงฆ์เฮือ สलगพระยานาค ๑๕ ตระกูล และอารักษ์ หลักเมือง เทพยดาทางน้ำทางบก เดือนสิบสองเพ็งเสนาอำมาตย์ และสังฆเจ้า พร้อมราษฎร แห่พระเจ้ามหาชีวิต และเจ้าย่าข่มอมทั้ง ๕ ไปนมัสการพระธาตุ ธรรมาศรีโคกราช พร้อมทั้งเครื่องบูชา มีต้นเทียน ดอกไม้ บั้งไฟดอก บั้งไฟหาง กองบิต กองดาว รูปหุ่นละคร สิงโชน และเครื่องเล่นมหรสพต่าง ๆ ไปหลั่นอยู่พลาน เดินพระธาตุถ้วน ๓ วัน ๓ คืน แล้วจึงเสด็จกลับคืน เพื่อให้เป็นที่ชมชื่นยินดี ซึ่งกันและกัน ข้าลาวชาวดอยทั้งหลายก็จะได้เห็นกันและกัน และจักไว้ว่าโลม กันเป็นมิตรสหาย จึงเป็นเกียรติยศ ลือชามากดแก่บ้านน้อยเมืองใหญ่ อันอยู่ใกล้ เคียงนั้นชะแล”

งานพิธีในการถือน้ำจะมีขึ้นในวันขึ้น ๑๔ ค่ำ และรุ่งขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ ชาวเรือ และเจ้า เมืองตลอดจนประชาชน ผู้มาร่วมงานทุกคน จะเข้าร่วมอัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ในเมืองมุกดาหาร ร่วมในพิธี “เบิกน่านน้ำโขง” ซึ่งเรียกพิธีดังกล่าวว่า “ตีช้างน่านอง” หรือการแข่งขันเรือแข่งตามลำน้ำ โขง เพื่อเป็นการบวงสรวงสักการะแม่น้ำโขง รุกขเทวดา พระยานาค และ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คุ้มครองแม่น้ำ โขง ให้มาปกป้องรักษาในยามที่ลูกหลานมีงานแข่งขันเรือในครั้งนี้ ตลอดทั้งบันดาลให้เกิดความร่มเย็น เป็นสุขแก่บ้านเมืองด้วย

บุญสงฆ์เฮือในภาคอีสาน ที่ได้กระทำสืบทอดกันมาเป็นประเพณีอันต่อเนื่องและยาวนานนี้ โดยเฉพาะที่จังหวัดมุกดาหารมีสถานที่และทำเลที่เหมาะสม เหมาะในการใช้เป็นสนามแข่งขันได้เป็น อย่างดี ซึ่งในปัจจุบันได้รับความร่วมมือจากประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวมาร่วมใน

งานประเพณีนี้ด้วย ซึ่งจังหวัดมุกดาหารจัดก่อนแขวงสะหวันเขต (สุวรรณเขต) อยู่ ๓ วัน คือ แขวงสะหวันเขตจะเริ่มงานวันแรก ๑ ค่ำ และจะเชิญจังหวัดมุกดาหารไปร่วมงานในวันที่ ๒ ของทุกปี

พิธีไหลกองท่า

การไหลกองท่า เป็นพิธีกรรมการขอขมาแม่น้ำโขงและบูชาเทพเจ้าทางน้ำของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำโขงจังหวัดหนองคาย กองท่า หมายถึง กองไฟกองใหญ่ที่จุดอยู่บนแพซึ่งบรรจุสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ เพื่อเป็นการบริจาคตานอุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติพี่น้อง บรรพบุรุษที่เสียชีวิตในขณะที่ประกอบกิจกรรมในแม่น้ำโขง

พิธีไหลกองท่า ชาวบ้านจะจัดขึ้นในวันแรม 1 ค่ำ เดือน 12 เดือนอ้าย (เดือน 1) หลังจากพิธีไหลเรือไฟ หรือหลังจากพญานาคจุดบั้งไฟไปแล้ว 1 วัน วัสดุที่ใช้ทำเชื้อเพลิงกองท่า จะนำมาจากวัสดุที่เหลือใช้จากการทำเรือไฟที่นำไฟไหลหรือปล่อยในแม่น้ำโขงในวันออกพรรษา นำมาก่อผสมกันไว้กลางแพ เช่น ขี้ควง ขี้ใต้ น้ำมันยาง ฯลฯ แล้วจุดไฟให้ลุกอยู่ตลอดเวลา

แพกองท่า จะทำจากต้นกล้วย โดยเอาต้นกล้วยมาเรียงติดกันเย็บด้วยหมุดไม้ไผ่ แพมีขนาดกว้าง 2 เมตร ยาว 2 เมตรสิ่งของที่บรรจุลงในแพประกอบด้วยอาหาร กล้วย อ้อย หนาก พลู บุหรี่ ข้าวสาร ขนม นม เนย ฯลฯ เครื่องใช้ เสื้อผ้า มีด พร้า จอบ เสียม อวน ฯลฯ ในบางหมู่บ้านจะใส่เงินทองลงในแพกองท่าด้วย

เมื่อนำสิ่งของลงในแพแล้ว ชาวบ้านจะตั้งจิตอธิษฐาน ขอขมาเจ้าแม่คงคาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตลอดจนเทพเจ้าทางน้ำ ให้ขอโทษกรรมที่ทำการล่วงเกินด้วยกายกรรม มโนกรรม และวจีกรรม ขอดลบันดาลให้เจ้าของกองท่ามีความสุข ความเจริญรุ่งโรจน์ โชติช่วง ดุน (หมุน) กองท่ากองนี้ตลอดไป และขอให้กองท่ากองนี้ไปให้ญาติพี่น้องบรรพบุรุษ ที่เสียชีวิตในทางน้ำไปแล้วด้วย

เมื่ออธิษฐานเสร็จแล้ว ก็จะนำแพกองท่าของตนไปลอยในแม่น้ำโขงตอนค้ำระหว่าง หลังจากปล่อยแพไปแล้ว ชาวบ้านที่อยู่ทางทิศใต้ของแม่น้ำที่แพไหลไปถึงพบเห็นหรือจับได้ ก็จะถือว่าวัตถุสิ่งของที่แ่อยู่ในแพกองท่าเป็นสมบัติของผู้นั้น ในปัจจุบันชาวบ้านที่อาศัยอยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำโขง จะจัดพิธีกรรมไหลกองท่าเป็นประจำทุกปีในวันแรม 1 ค่ำ เดือนอ้าย แต่สภาพของกองท่านั้นจะเปลี่ยนไป เช่น วัสดุที่ใช้ทำเชื้อเพลิง จะเปลี่ยนไปเป็นจุดตะเกียงน้ำมัน ส่วนอาหาร เครื่องใช้ต่างๆ ก็เป็นสิ่งต่างๆ

ที่พอจะสามารถหาได้ตามฤดูกาลและตามสภาพของฐานะทางครอบครัว และมีจำนวนลดน้อยลงกว่าแต่ก่อน

พิธีกรรมจับปลาบึก²⁵

ปลาบึกเป็นปลา ที่มีความพิเศษ เฉพาะ คือเป็นปลาที่อยู่ ในบริเวณน้ำโขง เท่านั้น ทำให้เป็นปลาหายาก ดังนั้น ชุมชนบริเวณริมน้ำโขง จึงมีความเชื่อกันว่า ปลาบึกเป็นปลาศักดิ์สิทธิ์ ชุมชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณ แถบลุ่มน้ำโขง มีความเชื่อตามตำนานปลาบึกว่า ปลาบึกเป็นปลาที่เป็นของ สุธโรนาคราช ซึ่งเป็นเจ้าลำน้ำโขง ดังนั้น การจะจับปลาบึก แต่ละครั้งจึงต้องจัดเป็นพิธีกรรมใหญ่โต เป็นงานที่จัดร่วมกันระหว่างชุมชนสองฝั่งโขง ซึ่งเป็นเครือข่ายทางความเชื่อที่มีความเชื่อว่า ปลาบึกเป็นปลาศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้น การทำพิธีการจับปลาบึก จึงเป็นการกระทำพิธี ระหว่าง ทางชุมชนสองฝั่งโขง ซึ่งมีความเชื่อที่ว่า ปลาบึกเป็นปลาศักดิ์สิทธิ์ เป็นเสมือนเป็นการดูแลรักษา ปลาบึกให้ มีต่อไป ซึ่งพิธีการจับปลาบึก เป็นการรักษาดุลยภาพ ระหว่างชุมชน กับธรรมชาติ หรือ คน กับธรรมชาติ ที่ต้องอาศัย พึ่งพิงกัน

เป็นพิธีกรรมที่สำคัญพิธีหนึ่งของชุมชน ไทย-ลาว สองฝั่งแม่น้ำโขงตั้งแต่เหนือจดใต้ ทั้งคนไทยและลาวต่างก็เชื่อว่าปลาบึกเป็นปลาศักดิ์สิทธิ์ เพราะเป็นปลาของเจ้าแห่งแม่น้ำโขงดังที่ปรากฏในตำนานเกี่ยวกับเรื่องปลาบึกว่า พญาสัตตนาคราช ซึ่งพญาแถมมอบให้เป็นรางวัลที่พญาสัตตนาคราชสามารถควักดินออกทะเลได้ก่อนพญานาคตัวอื่นๆ ดังเล่าไว้ในตำนานแม่น้ำโขงว่า พญาสัตตนาคราชและพญาสุธโรนาคราช ที่อยู่หนองแสแสนยาน (ทะเลสาบคุนหมิง) ตัวหนึ่งอยู่ที่หัวหนอง อีกตัวอยู่ที่ท้ายหนอง ทั้งสองสัญญาเป็นเพื่อนกัน หากผู้ใดได้อาหารมาก็จะแบ่งกันกินเท่าๆกัน วันหนึ่งสัตตนาคราชได้ช้างมาหนึ่งตัว ก็แบ่งเป็น 2 ส่วนเท่าๆกัน วันหนึ่งสัตตนาคราชได้เม่นมา 1 ตัว ก็ได้แบ่งครึ่งให้กับสัตตนาคราช แต่เม่นนั้นเนื้อน้อย ขนแข็งใหญ่และยาว สัตตนาคราชได้เนื้อเม่นไป เนื้อมีน้อยมีแต่ขน สัตตนาคราชสงสัยว่าสัตตนาคราชจะไม่ทำตามสัญญาจึงทะเลาะและรบกัน สัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในหนองแสแสนยานเดือดร้อนไปหมดต้องไปฟ้องพระยาแถม พญาแถมโดยจึงลงมาตัดสินคดีโดยขับไล่ นาคทั้งสองออกจากหนองแสแสนยานไป นักตัวใดควักดินไปออกทะเลได้ก่อนจะให้รางวัล สัตตนาคราชควักดินออกได้ก่อนพญาแถมจึงมอบปลาบึก รอยควักดินของสัตตนาคราช คือแม่น้ำโขง ส่วนสัตตนาคราชควักดินออกจากหนองแสแสนยานมาเป็นแม่น้ำน่าน ซึ่งไม่มีทางออกสู่ทะเล

²⁵ ฤติมน ปรดิสนิท.(2542). มงต์ำนานอ่านอดีต (อุตรธานี : สำนักศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏอุตรธานี), หน้า 56 – 58.

ปลาบึกชาวบ้านถือว่าเป็นปลาเจ้า และยังเป็นปลาบริสุทธิ์ เพราะปลาบึกไม่กินสัตว์มีชีวิต จะกินแต่โคลนน้ำตามหลืบหิน โพรงหิน หรือชอกหินเป็นอาหาร การจับปลาบึกต้องทำให้ถูกต้องหากทำไม่ถูกพญานาคผู้เป็นเจ้าของแม่น้ำโขงจะโกรธความเชื่อในเรื่องการจับปลาบึกนั้นมีมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ หลักฐานที่แสดงให้เห็นคือ ภาพเขียนสีที่ผาแต้ม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี

การจับปลาบึกในแต่ละท้องถิ่นจะมีระยะเวลาในการจับแตกต่างกันออกไปซึ่งขึ้นอยู่กับคติความเชื่อของแต่ละท้องถิ่น เช่น หนองคาย เวียงจันทน์ จะเริ่มพิธีในการจับปลาในช่วงขึ้นเดือน 3 ไปจนถึงแรม 7 ค่ำ ก็จะยุติการจับปลา ส่วนทางเชียงของ เชียงรายจะเริ่มพิธีกรรมการจับปลาในช่วงเดือน พฤษภาคม

การทำพิธีจะมีการเลือกเจ้าน้ำผู้เป็นหัวหน้าพิธี เมื่อได้เจ้าน้ำแล้วก็จะทำพิธีเลี้ยงผีเจ้าพ่อหอเหยียหรือหอกลอง และผีบ้านผีเมืองเวียงจันทน์ ซึ่งจะเป็นพิธีใหญ่มีการล้มนวควายเพื่อนำมาเลี้ยงผีส่วนหนึ่งก็ขึ้นอยู่กับพิธีเริ่มนี้ด้วย หลังจากเสร็จพิธีกรรมแล้วชาวประมงไทยและลาวก็จะทำการสร้างที่พักชั่วคราวด้วยไม้ไผ่บนฝั่งในประเทศของตน และหลังจากที่ลู่เรือแต่ละคนได้เช่นไหว้ด้วยไก่และเหล้าขาวต่อแม่ย่านางประจำเรือของตนแล้ว พวกเขา ก็จะเผาสมุนไพรมนต์หนึ่งเพื่อขับไล่วิญญาณชั่วร้ายให้ออกไปจากอวน และนับจากนี้ไปการไล่ล่าก็จะเริ่มขึ้น การจับปลาก็จะหมุนเวียนกันในแต่ละทีมของแต่ละประเทศทั้ง 2 โดยการจับฉลาก ทุกคนต่างก็รอให้ถึงรอบของตนอย่างกระตือรือร้นและทันทีที่ทีมไทยบ่ายหน้าออกไปเรือของฝ่ายลาวก็เตรียมพร้อมที่จะทะยานออกไปทันทีที่ถึงรอบของตน นอกจากนี้ฤดูกาลจับปลาบึกยังสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศผู้ซึ่งกระตือรือร้นที่จะดูเจ้าสัตว์ประหลาดน้ำจืดนี้อีกด้วย ทรายบดที่ปลาบึกยังไม่สูญพันธุ์ ฤดูกาลไล่ล่าก็ยังคงมีการสืบทอดกันต่อไป โดยอนุชนรุ่นหลังของทั้ง 2 ประเทศ²⁶

จะเห็นได้ว่า พิธีกรรมต่างๆ ที่ปรากฏในชุมชนแถบลุ่มน้ำโขงดังที่ยกตัวอย่างมานี้ สัมพันธ์กับทั้งจารีตประเพณีของสังคมที่มีพุทธศาสนาเป็นกรอบหลัก คือฮัตติบสองคองสิบสี ในขณะที่เดียวกัน ในส่วนของพิธีกรรมที่ชาวบ้านได้ถือปฏิบัติกันนั้น กลับสะท้อนให้เห็นทั้งคติความเชื่อเรื่องนาคที่ชาวบ้านยังบูชาพญานาคในฐานะที่เป็นเทพเจ้าผู้คุ้มครองปกป้องรักษาและนำมาซึ่งความอุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพิธีกรรมที่สัมพันธ์กับลำนํ้าโขง ไม่ว่าจะเป็นพิธีไหลเรือไฟ ไหลกองท่า บุญช่วงเฮือ หรือแม้แต่ พิธีจับปลาบึก ยังดึงเข้าไปสู่คำอธิบายที่สัมพันธ์กับบูชาพญานาค ไม่จำกัดแต่เพียงพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับลำนํ้าโขงเท่านั้น หากแต่ยังครอบคลุมไปถึงพิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์ อย่างพิธีบุญบั้งไฟเอง คติความเชื่อเรื่องนาค ก็ยังมีความสำคัญเชื่อว่าพญานาคเป็นผู้ให้นํ้า เป็นต้น

²⁶แหล่งที่มา www.sabuy.com.

การสืบทอดคติความเชื่อเรื่องนาคในบริเวณแถบลุ่มน้ำโขง ผ่านทางพิธีกรรม ซึ่งเป็นการอำนวยความสะดวกต่อชุมชน เป็นส่วนหนึ่ง ที่ได้เป็นปัจจัยในการหล่อเลี้ยงชุมชน เหล่านี้ ให้สามารถ ดำเนินการเพาะปลูกได้อย่างมั่นใจ มีหลักประกัน ในชุมชน คติเรื่องนาค ที่ปรากฏในระดับผู้คน และชุมชน โดยผ่านการประกอบพิธีกรรมเพื่อชีวิตต่างๆ

4.1.2 คติเรื่องนาคในตำนานสถานที่

คติความเชื่อเรื่องนาค ยังปรากฏ ผ่าน การเรื่องเล่า นิทานต่างๆ ในชุมชน ซึ่ง ตำนาน นิทาน เหล่านี้ เป็นผลผลิตทางภูมิปัญญาของชุมชน ที่เรื่องราวเหล่านี้ ได้รับการปรุงแต่งให้เข้ากับสภาพแวดล้อม และได้มีการนำเอาเรื่องราวที่ปรากฏในนิทาน เหล่านั้น มาโยงเข้ากับ สถานที่ต่างๆ ที่ปรากฏ ในชุมชน ซึ่งสิ่งเหล่านี้ เป็นสิ่งที่มีความหมาย ต่อการดำรงอยู่ของชุมชน²⁷ ชุมชนหมู่บ้านหลายแห่ง ได้บอกเล่าประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของหมู่บ้านที่เกี่ยวข้องกับนาค หรือผูกโยงเรื่องราวเข้ากับตำนานสำคัญหรือตำนานที่รับรู้กันอย่างแพร่หลาย เช่นตำนานอุรังคธาตุ ตำนาน นิทานเรื่องเล่า หลายเรื่อง เป็นเรื่องที่ผู้คนในแถบนี้รับรู้โดยทั่วกันอย่างกว้างขวาง มีการบอกเล่า สืบทอดเรื่องราว ผ่านการเป็นนิทานสอนเด็ก หรือแม้แต่เป็นเรื่องราว ประวัติความเป็นมาของชุมชนที่สัมพันธ์กับพื้นที่นั้นๆ และรวมไปถึงการนำตำนาน นิทานเรื่องเล่าเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของการอธิบาย ตีความสร้างความสัมพันธ์ระหว่างตำนาน กับพิธีกรรมที่มีอยู่ในชุมชน รวมไปถึงการยอมรับกฎระเบียบ จารีต ธรรมเนียมบางอย่างร่วมกันภายในชุมชนนั้นๆ

ชุมชนหมู่บ้านหลายแห่งในแถบลุ่มน้ำโขง ได้อธิบายรากเหง้า บอกเล่าความเป็นมาที่เก่าของท้องถิ่น โดยการเชื่อมต่อประวัติศาสตร์ของชุมชนเข้ากับความยิ่งใหญ่ของนิทาน เรื่องเล่า ตำนานสำคัญๆ ทำให้ชุมชนหมู่บ้านหรือพิธีกรรมเหล่านั้นมีความเป็นมาที่สำคัญ เป็นชุมชนหรือดินแดน รวมทั้งมีพิธีกรรมอันความศักดิ์สิทธิ์ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนมาก คือ ตำนานที่เกี่ยวกับดินแดนบริเวณคำชะโนด การนำเอาคติความเชื่อเรื่องนาค มาผูกกับความ เป็นมาของพื้นที่หนึ่งๆ เช่นที่คำชะโนด จังหวัดอุดรธานี เป็นการสร้างความ เป็นมาอันยาวนานของคำชะโนด โดยการนำเอาคติเรื่องนาค ที่ปรากฏในอุรังคธาตุ มาผสมผสานกับเรื่องในท้องถิ่น ทำให้พื้นที่บริเวณคำชะโนดกลายเป็นดินแดนที่

²⁷ ศรีศักร วัลลิโภดม, (2530), "วัฒนธรรมพื้นบ้าน กับบริบททางสังคม " (เอกสารประกอบการสัมมนา ณ วิทยาลัยครูอุบลราชธานี วันที่ 23 - 24 สิงหาคม), หน้า 48.

ศักดิ์สิทธิ์ มีตำนาน พิธีกรรม ความเชื่อ รวมไปถึงข้อห้ามต่างๆ ที่ควรปฏิบัติ และห้ามปฏิบัติในระหว่างที่อยู่ในคำชะโนด

สถานที่ตั้ง วัดนาคินทร์คำชะโนด หรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า "เมืองคำชะโนด" ตั้งอยู่บนพื้นที่รอยต่อของ 3 ตำบล คือ ตำบลวังทอง ตำบลบ้านม่วงและตำบลบ้านจันทร์ ภายในอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี คำชะโนดบ้านดุง

"เจ้าพ่อศรีสุทโธรวมศรัทธา ตำนานแดนนาคราคำชะโนด รุ่งโรจน์อุตสาหกรรมเกลือ ถิ่นเชื้อคนดีมีคุณธรรม สืบสานหัตถกรรมศูนย์ศิลปาชีพ วิทยุข้ามทวีป วิ.โอ.เอ"

เมืองคำชะโนด เป็นเสมือนป่าที่มีต้นชะโนดล้อมรอบบริเวณเมืองคำชะโนดอยู่ โดยตั้งอยู่ในเกาะกลางน้ำไม่มีผู้คนอยู่อาศัยภายในพื้นที่แห่งนี้ มีการสร้างสะพานเชื่อมระหว่างบริเวณริมฝั่งไปที่เมืองคำชะโนด โดยผู้ที่จะเข้าไปในบริเวณเมืองคำชะโนดจะต้องถอดรองเท้าเอาไว้ข้างนอกก่อนข้ามสะพาน ภายในเมืองคำชะโนดมีเพียงศาลเจ้าพ่อศรีสุทโธ และมีบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ตั้งอยู่กลางเมืองคำชะโนด อาณาบริเวณของความเชื่อ เรื่องเล่าเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ของเมืองคำชะโนดไม่ได้จำกัดอยู่แค่พื้นที่เมืองคำชะโนด หากแต่ยังได้ขยายออกไปครอบคลุมชุมชนที่อาศัยอยู่ใกล้เคียง ซึ่งนับถือนาคในเมืองชะโนด

เมืองคำชะโนด เป็นชื่อจาก "ต้นคำชะโนด" ลักษณะคล้าย ต้นมะพร้าว ต้นตาลและต้นหมากผสมกัน ต้นคำชะโนดเป็นไม้ยืนต้น ตามที่สำรวจภายในบริเวณดังกล่าว พบต้นคำชะโนดขนาดใหญ่ที่มีอายุถึง 2,000 ปี ชาวบ้านเอาผ้าแพรมาสักการะผูกไว้ตามลำต้น ทั้งชาวบ้านและผู้ที่มาเยี่ยมเยือนเมืองคำชะโนดแห่งนี้ต่างมีความเชื่อว่าต้นไม้โบราณชนิดนี้มีเทวดารักษาสิงสถิตอยู่ภายในหากผู้ใดทุบหรือขว้างขวานขวาศาลกล่าวขอความช่วยเหลือจากต้นไม้มากายสิทธิ์แห่งเมืองคำชะโนดก็ปรากฏว่ามีหลายคนพบความสมหวังจากการมาบนกับต้นไม้อัจฉรย์นี้

ด้วยสภาพที่เป็นเกาะยกตัวสูงชันจากพื้นน้ำบริเวณโดยรอบ และเป็นพื้นที่ ที่มีต้นคำชะโนดนับพันต้นอยู่ ต้นคำชะโนดเหล่านี้เมื่อออกผลก็จะไม่มีใครเก็บเอาไปเมื่อผลตกลงสู่พื้นก็มักจะเติบโตขึ้นในบริเวณนั้น จึงทำให้เกิดการขยายตัวของเมืองคำชะโนดเพิ่มขึ้นทุกปี ทำให้พื้นที่ดังกล่าวนี้มีลักษณะเป็นป่าที่คงความอุดมสมบูรณ์²⁸ (ดูเพิ่มเติม ภาคผนวก ข)

²⁸ สวาท บุรีเพ็ญ, (2539), ประวัติเจ้าพ่อพญาศรีสุทโธ และประวัติคำชะโนด (อุดรธานี : สำนักงานศึกษาธิการ อำเภอบ้านดุง).

เรื่องแปลกที่คำชะโนด

แม้ว่าในบริเวณเมืองคำชะโนดจะไม่มีผู้คนอาศัยอยู่ แต่ชาวบ้านม่วง บ้านเมืองไพร บ้านวังทอง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานียังมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับชาวเมืองชะโนดที่ขึ้นมาจากเมืองนาคได้ บาดาลเมืองคำชะโนดได้ขึ้นมาเที่ยวงานบุญประจำปี หรือบุญมหาชาติที่ชาวบ้านเรียกว่าบุญพระเวท ทั้งผู้หญิงและผู้ชายอยู่บ่อยครั้ง และบางทีจะแปลงเป็นผู้หญิงไปยืมเครื่องมือทอหูก (ฟืม) ไปทอผ้าอยู่เป็นประจำ

นอกจากนี้ยังเชื่อกันว่า ในเมืองคำชะโนดนั้น เจ้าพ่อพญาศรีสุทโธจัดให้มีการแข่งเรือและประกวดชายงามที่เมืองชะโนด นายคำตา ทองสีเหลือง ซึ่งเป็นชาวบ้านวังทอง ตำบลวังทอง อำเภอบ้านดุงได้บวชอยู่ที่วัดศรีสุทโธ (วัดโนนตุ่ม และได้ถึงแก่มรณภาพเมื่อ พ.ศ.2533) ติดกับเมืองชะโนดได้ เป็นผู้ได้รับคัดเลือกจากเจ้าพ่อพญาศรีสุทโธให้ไปประกวดชายงาม เมื่อกลับออกมาเกิดความคลุ้มคลั่ง อยู่ประมาณ 1 อาทิตย์ ญาติพี่น้องได้ทำการรักษาโดยใช้หมอมเวทมนต์ (อีสานเรียกว่าหมอทำ) จัดเวรยามอยู่เฝ้ารักษาและในที่สุดได้หายไบนาน ประมาณ 6 ชั่วโมง แล้วได้กลับมาและได้เล่าเรื่องเมืองชะโนดให้พ่อแม่พี่น้องทั้งหลายฟังถึงความงามความวิจิตรพิสดารต่าง ๆ ของเมืองบาดาลให้ผู้สนใจฟัง

นอกจากนี้ยังมีเรื่องเล่าที่โจษขานกันในจังหวัดอุดรธานี ว่า ทางคณะฉายหนังได้รับการติดต่อว่าจ้างให้ไปทำการฉายหนังที่เมืองคำชะโนดในเวลากลางคืน ทางคณะฉายหนังนั้นเมื่อได้รับการว่าจ้างก็ไม่เอะใจอะไร เมื่อถึงเวลา ก็ไปทำการฉายหนังให้แต่มันเริ่มแปลกที่ว่าขณะที่ทำการฉายหนังอยู่นั้นชาวบ้านที่มานั่งดูมีแต่ไสซุดสีขาวยกับดำผู้หญิงผู้ชายก็ไม่นั่งปะปนกัน ชิกหนึ่งมีแต่ชายชิกหนึ่งมีแต่หญิง ไม่มีการพูดคุยกันนั่งนิ่งๆ สงบๆ แม้ว่าทางคณะจะเอาหนังตลกมาฉากก็ไม่ได้ยินเสียงหัวเราะจนเป็นที่ผิดสังเกตของคณะฉายหนังคณะนี้ ต่อเมื่อเสร็จได้รับค่าจ้างแล้วจึงเดินทางกลับ พอรุ่งเช้ามีโอกาสได้พูดคุยกับชาวบ้านว่าไปทำการฉายหนังที่คำชะโนด จึงเข้าใจเพราะชาวบ้านแถบนั้นบอกว่าเมืองคำชะโนดนั้นไม่มีคนและไม่มีทางที่จะให้รถแล่นผ่านไปได้ มีแต่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทางคณะฉายหนังลองควักเงินที่ได้รับเป็นค่าจ้างเมื่อคืน เงินที่ได้รับกลับกลายเป็นใบไม้ใบหญ้าจนหมด เมื่อลองย้อนกลับไปดูทางที่ผ่านมาเมื่อคืนก็เห็นมีแต่ต้นไม้ขึ้นรกไปหมดไม่มีทางที่จะนำรถเข้าไปได้ *

ยังมีเรื่องรำลือถึงสิ่งเร้นลับต่างๆ ที่เล่าต่อกันมาว่า ที่ป่าคำชะโนดนี้หรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่าเมืองชะโนด เนื่องจากชาวบ้าน คนเฒ่า คนแก่ เชื่อกันว่าสถานที่แห่งนี้เป็นเมืองลับแล ครั้งหนึ่งมีผู้หญิง

---

* เรื่องเล่าเหล่านี้เป็นเรื่องเล่าที่ปรากฏ อยู่ในอำเภอบ้านดุง และหมู่บ้านต่างๆ แถบคำชะ โนด

2 คน แต่งกายสวยงาม ดูออกว่าเป็นคนต่างถิ่น กิริยามารยาทเหมือนชาววังเดินออกมาจากเมืองชะโนด เข้าไปในหมู่บ้านที่อยู่ห่างจากเมืองชะโนดประมาณ 10 กิโลเมตร ผู้หญิงทั้ง 2 คนเข้าไปพูดคุยกับชาวบ้านเป็นที่ถูกอัธยาศัย และได้ขอยืมฟืม(เครื่องทอผ้า) ของชาวบ้าน จนเวลาล่วงเลยไปจนกระทั่งมืดค่ำ ชาวบ้านจึงได้หาข้าวปลาออกมาต้อนรับ แล้วชวนให้ค้างที่บ้านของเขา เพราะเกรงว่ายามค่ำคืนหากผู้หญิง 2 คนเดินทางกลับอาจเกิดอันตรายได้ เมื่อถึงเวลาอนชาวบ้านก็จัดหาที่นอนให้ตามความเหมาะสม แล้วให้ไปนอนพัก แต่หญิงทั้งสองกล่าวว่า ไม่ชอบนอนบนเรือน ขอไปนอนที่เพนียด(คล้ายตะกร้าขนาดใหญ่คนนอนได้ สานด้วยไม้ไผ่) ดีกว่า เจ้าของบ้านก็นึกเอะใจแต่ไม่คิดอะไรมาก เพราะคิดว่าคงจะเป็นห่วงของที่นำมาด้วย เจ้าของบ้านจึงยินยอม พอดตึก เจ้าของบ้านก็นึกสงสัยขึ้นมา ประกอบกับเป็นห่วงหญิงทั้งสอง จึงได้นำคบไฟไปส่องดู ปรากฏว่าสิ่งที่เอาเจ้าของบ้านตกใจแทบเสียชีวิต สิ่งที่อยู่ในเพนียดนั้นไม่ใช่ร่างกายของผู้หญิง 2 คนนั้น แต่กลับกลายเป็นงูขนาดใหญ่ 2 ตัว นอนขดอยู่ในเพนียด พอรุ่งเช้าก็หายไป กลายเป็นผู้หญิง 2 คนแทนแล้วไม่พูดไม่จากับใครอีกเลย และไม่เอาฟืมไปด้วย ได้เดินจากไปเฉยๆ

บ่อน้ำภายในเมืองคำชะโนดนั้นว่ากันว่า เป็นทางผ่านไปยังเมืองบาดาล ข้าสามารถเชื่อผ่านไปถึงทางอื่นๆ ที่เป็นช่องทางผ่านตามตำนานได้ ผู้คนในบริเวณนั้นรวมถึงคนเฒ่าคนแก่ได้เล่าเรื่องแปลกให้ฟังว่า มีเด็กคนหนึ่งเกิดตกลงไปในบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่คำชะโนดหาเท่าไรก็ไม่พบ จนเวลาล่วงเลยไปหลายวัน ร่างของเด็กน้อยก็ยังไม่ปรากฏออกมาให้เห็น จนกระทั่งได้ทำพิธีขอขมา และขอตัวเด็กน้อยคนนั้นคืน ร่างของเด็กคนนั้นจึงปรากฏมาให้เห็น แต่ที่น่าแปลกใจคือ สถานที่ๆ ปรากฏนั้นไม่ใช่ที่เมืองคำชะโนดที่ ๗ เด็กได้ตกลงไป แต่กลับเป็นบริเวณหนองหานน้อย อ.กุมภวาปี จึงสร้างความแปลกใจให้กับผู้พบเห็นและทราบข่าวมิใช่น้อย

ชุมชนที่อยู่บริเวณรอบ คำชะโนด จะมีการบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธซึ่งเป็นพญานาคที่อยู่ในคำชะโนด ก่อนที่มีการจุดบั้งไฟ เพื่อเป็นการขอฝน ต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธ ซึ่ง คำชะโนด ไม่ได้แยกตัวออกจากความเชื่อเรื่องนาคอื่นๆ แต่คติเรื่องนาค ในคำชะโนด เป็นการ ผูกโยงเรื่องราว เรื่องนาค ของตน เข้าไปกับชุมชนต่างๆ ที่อยู่ในบริเวณ ลุ่มน้ำโขง ดังที่กล่าวไปแล้ว เช่นการโยงกับเรื่องราวในอุรังคธาตุ หรือการโยงเรื่องของนาคศรีสุทโธ เข้ากับ ตำนานเมืองหนองหานน้อย ในเรื่องผาแดงนางไอ่ ที่กล่าวว่า ภูงคินาค นั้นเป็นลูกของ ศรีสุทโธซึ่งเป็นนาคที่อยู่ในคำชะโนด

จากคำชะโนด เป็นตัวอย่างอันหนึ่ง ที่ทำให้เห็นภาพของ การสืบทอดคติความเชื่อเรื่องนาค ในระดับชุมชน ที่มีการ นำเอาคติความเชื่อ เรื่องนาค เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ ความ เป็นมาของชุมชน ซึ่งสร้างให้เห็นถึงชุดประวัติศาสตร์ ชุดเล็กๆ ที่ไปสัมพันธ์ กับประวัติศาสตร์ ชุดใหญ่

ของบริเวณแถบลุ่มน้ำโขง อย่างอุรังคราตุ โดยนำเอาคติความเชื่อเรื่องนาค มาเป็นตัวหล่อหลอม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ของชุมชน

นิยาย นิทานที่ปรากฏในแถบลุ่มน้ำโขง เป็นเรื่องราวที่สัมพันธ์กับคติความเชื่อเรื่องนาค โดย นิทานเหล่านี้ ไป สัมพันธ์กับ สถานที่ต่างๆ ที่ปรากฏในชุมชน เช่น เรื่องผาแดงนางไอ่ อุษาบารส ตำนานพระยาคันคาก นิทาน เรื่องเล่าต่างๆ เหล่านี้ สัมพันธ์ กับสถานที่ต่างๆ บริเวณลุ่มแม่น้ำโขง เช่น อุษาบารส ที่เนื้อหาเกี่ยวข้องกับ บริเวณ บ้านผือ จังหวัด อุดรธานี เช่น หอคอยนางอุษา คอก ม้าบารส เป็นต้น เรื่องผาแดงนางไอ่ เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ หนองหานน้อย อยู่ที่อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ซึ่งเรื่องราวของผาแดงนางไอ่ ได้สัมพันธ์กับการเกิดสถานที่ต่างๆ ในชุมชน บริเวณ แถบลุ่มน้ำโขง

4.1.4 คติเรื่องนาคกับการอธิบายเรื่องเหนือธรรมชาติ

อีกส่วนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นว่า คติความเชื่อเรื่องนาคนั้นสัมพันธ์กับผู้คนที่อยู่อาศัยในบริเวณ ลุ่มน้ำโขงนั่นก็คือ การอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติ หรือเมื่อมีสิ่งผิดปกติเกิดขึ้นในสังคม อย่างที่หา คำอธิบาย หรือข้อพิสูจน์อย่างที่เป็นวิทยาศาสตร์ไม่ได้ มักจะอธิบายกันว่าเป็นปาฏิหาริย์แห่งพญานาค

คติความเชื่อเรื่องนาคที่ปรากฏ ในบริเวณแถบลุ่มน้ำโขง เป็นผลต่อ ชุดคำอธิบายต่อเหตุ การณ์แปลกประหลาดต่างๆ ที่เกิดขึ้น เช่นการอธิบายปรากฏ การณ์ทางธรรมชาติที่เกิดขึ้น ในบริเวณ ลำน้ำโขง ทำให้ผู้คน ที่อาศัยอยู่ในบริเวณแถบลำน้ำโขง ได้สร้างคำอธิบายต่อปรากฏการณ์ลึกลับฟลอย ขึ้นจากลำน้ำโขง ว่าเป็นสิ่งที่พญานาค ที่อยู่ในลำน้ำโขง เป็นผู้ทำให้เกิดเหตุการณ์ดังกล่าว นอกจากนี้ ยังมีคำอธิบายต่อเหตุการณ์ประหลาดในรูปแบบอื่นๆ ที่ผู้คนในบริเวณลุ่มน้ำโขงเชื่อว่าเป็นการ กระทำจากพญานาค ตัวอย่างเช่น

พญานาคกลางเทือกเขาภูพาน หนังสือพิมพ์ พิมพ์ไทย จังหวัดสกลนคร เมื่อปี 2505 ได้รายงานข่าวมาว่า พบพญานาคกลางเทือกเขาภูพาน จังหวัดสกลนคร พร้อมกับได้ถ่ายภาพเอาไว้ด้วยตามภาพนี้ เป็นงูใหญ่ที่มีอายุมากลำตัวขนาดต้นตาล ความยาวประมาณ 8 – 10 เมตร ส่วนหน้าตาก็เหมือนคนแก่ เพราะว่าเนื้อตัวเหี่ยวแห้งเหมือนผู้เฒ่า ดูแล้วเหมือนจะมีหนองคราเสียด้วยเข้าไป แต่ที่แปลกประหลาดมากคือ งูใหญ่ที่ชาวบ้านแถวภูพานเชื่อว่าเป็นพญานาคนั้น มีหนองอยู่บนศีรษะซึ่งพิศดารแตกต่างจากงูทั่วไป²⁹

เจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนจังหวัด กัปรอยพญานาคที่รอด เมื่อวันที่ 27 ธันวาคม 2536 ได้เกิดรอยบนหลังคารถ รอยนี้ปรากฏชัดคล้ายรอยงูใหญ่ มีขนาดยาวประมาณ 1 เมตร เลื้อยวนอยู่บนหลังคา นางวิณาเล่าว่า...รอยนี้น่าจะเกิดขึ้นในตอนกลางคืนเพราะตอนเช้าตนไม่ได้สังเกต ตนนำรถเดินทางไปหาเพื่อนที่จังหวัดอุดรธานีตั้งแต่เช้า เพื่อนๆ เห็นรอยจึงยื่นมุ้งดูกัน ก็เห็นลวดลายที่ติดดินโคลนอยู่บนหลังคารถเลยให้อาจารย์ที่มีความรู้เกี่ยวกับด้านนี้ทำการพิจารณาท่านก็บอกว่าเป็นพญานาคขนาดเล็กๆ มาทำการหยอกล้อ เมื่อทราบก็ไม่รู้สึกกลัวอะไรแต่ก็สงสัยว่าจะเกิดอะไรขึ้นกับเราไหม ท่านอาจารย์ผู้นั้นก็บอกว่าไม่มีอะไรเป็นกลางดีมีมงคล³⁰ (ดูเพิ่มเติมภาคผนวก ข)

4.1.5 คติเรื่องนาคกับพุทธศาสนาในชุมชนบริเวณแถบลุ่มน้ำโขง

แม้ว่าคติความเชื่อเรื่องนาคนั้นจะเป็นเพียงความเชื่อท้องถิ่น หากแต่ พุทธศาสนาในแถบลุ่มน้ำโขงไม่ได้ปฏิเสธ หรือพยายามทำลายคติเรื่องนาคในทางตรงกันข้ามกลับพบว่า พิธีกรรมความเชื่อท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับนาคหลายอย่างเป็นพิธีกรรมที่เกิดขึ้นจากวิถีการดำเนินชีวิตจะมีทั้งส่วนที่เป็นพิธีกรรมตามความเชื่อของชาวบ้าน และพิธีกรรมในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ผสมผสานกัน เป็นคำอธิบายและกลายเป็นความเชื่อร่วมกันของสังคมของผู้คนในบริเวณแถบลุ่มน้ำโขงซึ่งคติความเชื่อเรื่องนาคในทางพุทธศาสนา บริเวณลุ่มน้ำโขง ส่วนหนึ่งจะเห็นว่า นาคเป็นผู้ดูแลคุ้มครองพุทธสถานต่างๆ ที่อยู่ในบริเวณแถบลุ่มน้ำโขง เช่น พระธาตุพนม พระพุทธบาทบัวบก เป็นต้น ในพิธีกรรมต่างๆ ที่ปรากฏ ส่วนหนึ่งได้รังสรรค์พิธีกรรมขึ้น โดยการผสมคติทางพุทธศาสนาเข้ากับพิธีกรรมต่างๆ เช่น พิธีกรรมการฮอดสรง ซึ่งเป็นพิธีในการสรงน้ำ พระชันผู้ใหญ่ ในการเลื่อนสมณศักดิ์ ซึ่งฮอดสรงกล่าวทำเป็นรูปพญานาค ซึ่งเป็นการเปลี่ยนผ่านไปสู่เพศทางพุทธศาสนา ตัวอย่างที่เห็นได้อย่างชัดเจนนั้นก็คือ พิธีกรรมต่างๆ ที่มาจาก ฮีตสิบสอง หากเราพิจารณาดูจากพิธีกรรมที่จะต้องทำในแต่ละ

²⁹ แหล่งที่มา www.Nongkaiweb.com.

³⁰ สัมภาษณ์ นางวิณา บันจัน วันที่ 25 กันยายน 2545 บ้านเลขที่ 779 ซ.ศิลปาคม อ.เมือง จ.หนองคาย.

เดือนแล้ว เนื้อหาหลักๆ ล้วนแล้วแต่เป็นพิธีกรรมเนื่องในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น แต่เมื่อชาวบ้านได้ประกอบพิธีกรรมต่างๆ เหล่านั้นแล้ว ไม่ว่าจะเป็นการอธิบาย การประกอบพิธีกรรม หรือเรื่องเล่าที่เกี่ยวข้องกับที่มาที่ไปของพิธีกรรมต่างๆ เหล่านั้น ล้วนแล้วแต่มีนาคเข้ามามีบทบาททั้งสิ้น ดังที่ได้กล่าวไปแล้วในหัวข้อเกี่ยวกับคติเรื่องนาคกับพิธีกรรมท้องถิ่น

ในประวัติพระธาตุเชิงชุม³¹

กล่าวถึงขุนขอมมีโอรสองค์หนึ่งชื่อเจ้าสุรอุทกกุมารพออายุได้ 15 พรรษา ขุนขอมผู้เป็นบิดาสั่งพระชนม์ไปเสนาอำมาตย์จึงยกให้เป็นพญาเสวยเมืองแทนต่อไป ในตำนานกล่าวว่า เจ้าสุรอุทกกุมารมีฤทธิ์เดชมากเวลาประสูติมีเหตุอัศจรรย์ 2 อย่าง คือ น้ำพุผุดขึ้นบนพื้นดินแห่งหนึ่ง ถือพระขรรค์ออกมาแต่ครรภ์มารดาหนึ่ง พอได้เสวยเมืองพระองค์ก็ได้เสด็จตรวจเขตแดนของพระองค์ทางภาคใต้ไปถึงปากแม่น้ำมูล อำมาตย์ทูลว่าเขตแดนในแม่น้ำมูล พระเจ้ากรุงอินทรีปัตถ์ผู้เป็นปู่และขุนขอมพระราชบิดาของพระองค์ได้มอบให้ ฐานะมูลนาค เป็นผู้ปกป้องรักษา พระองค์ทรงขัดเคืองว่าพระเจ้าปู่ และพระราชบิดามีสมควรให้สัตว์เดรัจฉาน รักษาเขตแดน ถึงถอดพระขรรค์กวัดแกว่งไต่บนหลังน้ำชูเชิญพญานาค ได้แสดงฤทธิ์ต่อสู้กันจนสิ้นกำลังทั้งสองฝ่ายแล้วก็เลิกกันไป พระเจ้าสุรอุทกก็เสด็จกลับหนองหารหลวง

ฝ่ายพญานาคผูกอาฆาต จึงติดตามมาหนองหารหลวง จำแลงกายเป็นฟานเผือก เดินผ่านเมืองเหนือทุ่งโพธิ์ สามต้นพระเจ้าสุรอุทกจึงสั่งเกณฑ์ พวกพรานทั้งหลาย ให้ติดตามไปเมื่อพรานตามทันก็ล้อมยิงฟานเผือก ตายด้วยศรอาบยาพิษ พญานาคก็แสดงอิทธิฤทธิ์ให้ฟานเผือกโตเท่าช้างสาร พรานและประชาชนก็ปาดเนื้อแจกจ่ายกัน

อยู่มาวันหนึ่งครั้นถึงเพลากลางคืนพญานาคก็ดำลงภายใต้พื้นดินขุดดินวัดให้เมืองหนองหารหลวงให้ถล่มทลายกลายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับหนองหารหลวง

ส่วนพญาสุรอุทกถูกนาคผูกพันด้วยนาคบาดึงลากไปสู่แม่น้ำโขงทางทิศตะวันออกจนสิ้นพระชนม์ หนทางที่นาคดึงนั้น บอกว่าเป็นน้ำกำเดี้ยวนี้

พญาสุรอุทกมีโอรสสองพระองค์ คือ เจ้ากิงคาระ เจ้าคำแดง ทั้งสองได้พาชาวเมืองที่รอดตายไปอยู่ที่ดอนโพนเมืองริมฝั่งหนองหารตะวันตกเฉียงใต้ แล้วหาชัยภูมิที่จะสร้างเมืองใหม่ พอถึงภูน้ำลอดจึงตั้งที่สักการะบูชาภูมิเจ้าที่ขอให้เทวดาอารักษ์ผู้พิทักษ์ภูบาลสถานแห่งนี้จงอภิบาลคุ้มครองภัยฟ้าประชาชน ขณะนั้น พญาสุวรรณมีเกล็ดเป็นทองคำก็สำแดงตัวให้ปรากฏถือน้ำเต้าทองคำอันเต็มไปด้วยน้ำหอมอันเป็นทิพย์บอกว่าข้าพเจ้าเป็นสุวรรณนาคเฝ้าพิทักษ์รอยพระพุทธบาทอยู่ที่ภูน้ำลอดนี้แล้วก็เอน้ำ

³¹ ขุนศิริมัยสิทธิการ, (2529), ตำนานพระธาตุเชิงชุม (พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา), หน้า 32.

หอมรดกสงกโลกเจ้ากิงคาระให้เป็นให้เป็นพญาเสวยเมื่องมีชื่อว่าพญาสุวรรณกิงคาร เมืองชื่อนอง
หารหลวง พระยาคำแดง ครองหนองหาน้อย³²

จากงาน ศึกษาของพิเชษฐ สายพันธ์ ที่ได้ศึกษา พิธีกรรม เกี่ยวกับพิธีบูชาสัตตนาคา ทำให้
เห็นการสืบทอดคติเรื่องนาคผ่านทางพุทธศาสนาโดยกลุ่มสงฆ์ ดังที่พิเชษฐ สายพันธ์ อธิบายไว้ว่า

พิธีบูชาสัตตนาคา เป็นพิธี ที่เพิ่งเกิดขึ้นเมื่อปี 2500 โดยการจัดขึ้นเพื่อรำลึก ถึงพญานาค 7
องค์ ที่เข้ามา ทำหน้าที่รักษา องค์ธาตุพนม ผู้เข้าร่วมพิธี ต่างเรียกองค์พญานาคทั้ง7 ในพิธีนี้ ว่า
" เสด็จพ่อพญาสัตตนาคา" ในพิธีนี้ กลุ่มผู้นำพิธี ที่เรียกตัวเองว่าเป็น " ธิดาพญานาค " ทำหน้าที่
จัดเตรียม และดำเนินพิธี ให้เป็นไปอย่างเรียบร้อย ซึ่งร่วมกัน กับผู้นำ พิธีคนสำคัญ อีกท่านหนึ่งคือ
ท่านพ่อ หรือเจ้าอาวาส วัดพระธาตุพนมองค์ที่แล้ว (พระธรรมราชาอนุวัตร) ผู้ที่เป็นบุคคลก่อตั้ง
พิธีกรรมนี้ขึ้นมา

พิธีบูชาสัตตนาคา จัดทำขึ้น ในบริเวณพระธาตุพนม อ.ธาตุพนม จ. นครพนม ในยามค่ำ
ขึ้น ของวันขึ้น 5 ค่ำ เดือน 11 ของทุกปี ซึ่งเป็นวันที่เชื่อตามนิมิต ว่าพญานาคทั้ง7 ได้เสด็จมาวัดธาตุ
พนมเป็นครั้งแรก กระบวนพิธีขึ้นตอนสำคัญสามขึ้นตอน

ช่วงเวลาค่ำ เนื้อหาหลัก ของช่วงเวลานี้ คือการสวดมนต์ และฟังเทศน์จากพระสงฆ์ ซึ่งจะมี
บทเทศนาสดุดี พญานาคจากเจ้าอาวาสด้วย

ช่วงเวลาตีสอง ถือเป็นช่วงสำคัญในการติดต่อ กับพญานาคทั้ง7 จะเริ่มจากการสวดสดุดี
พญานาค เป็นทำนองสรภัญญะ จากผู้เข้าร่วมพิธี หลังจากนั้น จะมี การประทับร่างทรง เพื่อ
สนทนาแลกเปลี่ยน สนทนาข้อธรรมมะ และรักษาโรคภัยไข้เจ็บ

ช่วงเวลาเช้า เป็นช่วงเวลา ที่จะนำข้าวของที่ถูกนำ มาร่วมในพิธี ไปตักบาตรแก่พระสงฆ์ ใน
วัดธาตุพนม³³

คติความเชื่อเรื่องนาค ที่ปรากฏในทางพุทธศาสนา ส่วนหนึ่ง ได้มีการสืบทอด ผ่านตำนานอุ
รังคธาตุ และเครือข่ายของพระธาตุพนม โดย จะเห็นว่า ตำนานพระธาตุต่างๆ ในบริเวณแถบลุ่มน้ำโขง

³² พระธรรมราชาอนุวัตร, (2530), **ประมวลประวัติ-ตำนาน 4เรื่อง ตำนานพระธาตุภูเพ็ก ประวัติพระ
ธาตุเชิงชุม ประวัติพระธาตุบังพวน เกรประวัติ ของ ดิษยานุศิษย์ จัดพิมพ์ เนื่องในโอกาสฉลองอายุครบรอบ 80 ปี**
(ม.ป.พ.), หน้า 51.

³³ พิเชษฐ สายพันธ์ " "นาคาคติ" อีสานลุ่มน้ำโขง : ชีวิตทางวัฒนธรรม จากพิธีกรรมร่วมสมัย," **สังคม
ศาสตร์ ปรัชญา** ปีที่ 18 ฉบับที่ 2 (มกราคม - มิถุนายน 2540) : หน้า 39.

ต่างเป็นตำนานที่มีเรื่องราว สืบความจากอุรังคธาตุ ทั้งสิ้น ซึ่งในอุรังคธาตุ จะปรากฏความว่า ธาตุสถาน รอยพระบาทต่างๆ ที่ปรากฏ มีนาคเป็นผู้เฝ้าดูแลอยู่ ซึ่งความเชื่อนี้ก็ยังคงปรากฏอยู่ เช่นความเชื่อ ว่านาค เฝ้าพระพุทธรูปบาทบัวบก

นาคในคติความเชื่อของผู้คนแถบลุ่มน้ำโขงนี้มีบทบาทเหมือนดังเทพเจ้า ผู้ดูแลปกป้องรักษา และสามารถทำลาย หากผู้ปกครอง หรือผู้คนไม่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ผู้คนแถบนี้ได้ผสมผสานคติความเชื่อเรื่องรูปญานาค เข้ากับบทบาทของการเป็นเทพเจ้าผู้ปกป้องพุทธศาสนา หรือศาสนสถานนับเนื่องในทางพุทธศาสนา ทั้งสองฝากฝั่งโขง เช่น ที่พระธาตุพนม มีพิธีสัตตนาคา ในขณะที่พระธาตุหลวงเวียงจันทน์มีความเชื่อเรื่องรูปญานาค ถูกปิด ทำให้พญานาคไม่สามารถออกมาปกป้องเวียงจันทน์จากการรุกรานได้

นอกจากชาวบ้านจะผสมผสานคติความเชื่อเรื่องนาคเข้ากับวัฒนธรรมพุทธศาสนา ในพิธีกรรมท้องถิ่น เช่นพิธีกรรม บุญบั้งไฟของชุมชน บริเวณพระธาตุบังพวน จะมีการเทศนา อุรังคธาตุ ที่นำมาจากพระธาตุพนม มาใช้ในการเทศนา ก่อนการจุดบั้งไฟ³⁴ ดังนั้น ชุมชนแถบลุ่มน้ำโขง ที่พุทธศาสนา เป็นส่วนหนึ่งของการดำรงชีวิต เพราะชาวอีสาน ยึดถือพุทธศาสนา เป็นคติในการดำเนินชีวิต คติเรื่องนาค ที่มีการสืบทอดกันมาในชุมชนส่วนหนึ่งได้ปรากฏความเชื่อผ่านพิธีกรรมของชุมชน และได้มีการผสมผสานกับพุทธศาสนา ทำให้ คติเรื่องนาค มีการสืบทอดกันต่อมาในชุมชนแถบลุ่มน้ำโขง และการสร้างคำอธิบายต่อศาสนสถาน หรือดินแดนชุมชนหนึ่งๆ เพื่อทำให้สถานที่เหล่านั้นมีความสำคัญ และศักดิ์สิทธิ์ขึ้นมาได้

พระสงฆ์เป็นกำลังสำคัญอีกกลุ่มหนึ่งที่มีส่วนต่อการทำให้คติความเชื่อเรื่องนาคนั้นมีความสำคัญเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตผู้คนแถบลุ่มน้ำโขง พระพุทธทาสหลายรูปที่สำคัญในอีสาน ซึ่งมีลูกศิษย์ลูกหาจำนวนมาก ไม่ได้ปฏิเสธความเชื่อเรื่องนาค ที่มีอยู่คู่กับชุมชนแถบลุ่มน้ำโขง จากข้อมูลประวัติพระสังฆจารย์เหล่านี้ ไม่ว่าจะ เป็น หลวงปู่มั่น หลวงปู่หลุย หลวงตาบัว ต่างก็มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับการเผชิญพญานาคจากการรุดงค์ยั้งที่ต่างๆ ซึ่งน่าจะเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ คติเรื่องนาคในบริเวณแถบลุ่มน้ำโขงดำรงอยู่กับพุทธศาสนา

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตเถระ ก็เคยสัมผัสมาแล้วเช่นกัน คือเมื่อวันที่ขึ้น 15 ค่ำ มีชาวบ้านเห็นพระอาจารย์มั่น ภูริทัตเถระ นั่งอยู่กลางลานวัด นั่งเทศน์อยู่คนเดียว ชาวบ้านก็คิดว่าท่านเป็นอะไรถึง

³⁴ สัมภาษณ์ จุมศรี จันทรเทพา, วันที่ 25 กันยายน 2545, 22 บ้านพระธาตุบังพวน อ.เมือง จ.หนองคาย .

ได้มานั่งเทศน์อยู่คนเดียว ทำจะสติไม่ดี แต่พอตอนเช้าชาวบ้านมาที่วัดเหมือนปกติ กลับพบว่าลานวัดมีแต่รอยงูใหญ่เต็มวัดไปหมด ไม่ทราบว่ามีได้อย่างไร เพราะเห็นแต่รอย ไม่เห็นตัว ชาวบ้านจึงพูดกันว่า ทำจะเป็นเมื่อคืนนี้ ท่านั่งเทศน์ให้พญานาคฟังแน่

หลวงปู่ชอบ ฐานสโม อดีตเจ้าอาวาสวัดป่าโคกมน ต.ผาน้อย อ.วังสะพุง จ.เลย เป็นพระปฏิบัติกรรมฐาน สายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ ท่านมีจริยปฏิบัติทางสูง เริ่มเข้าสู่ร่มกาสาวพัสตร์ตั้งแต่วัยเด็กเป็นสามเณร ท่านชอบธุดงค์แต่ในป่า ห่างไกลจากผู้คน มุ่งปฏิบัติจนเทพยดา และ พญานาคอดที่จะชื่นชมและอนุโมทนาด้วยไม่ได้ ครั้งหนึ่งเมื่อท่านธุดงค์ไปจำพรรษาที่วัดน้ำริน อ.แมริม จ.เชียงใหม่ ร่วมกับ หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ วันหนึ่งซึ่งเป็นวันพระ มีทายกทายิกามาฟังเทศน์มากมาย ในจำนวนนั้นมีชายคนหนึ่งนำอาหารมาถวายด้วย หลวงปู่จึงถามชายคนนั้นว่า อยู่ไหน เขาตอบว่าอยู่ใกล้นี้เอง แต่ทายกทายิกาที่มาทำบุญที่วัดไม่มีใครรู้จักเลย ท่านก็ให้ศีลให้พรพอจะกลับชายคนนั้นเก็บของเสร็จ ก็มาราบท่าน แล้วเดินลงจากศาลาไป ท่านก็คอยสังเกตว่าไปทางไหน ปรากฏว่าชายคนนั้นเดินลงไปในสระน้ำหน้าวัด ท่านจึงรู้ว่าชายคนนั้นคือ นาคมาณพ

หลวงปู่ชอบ ฐานสโม ธุดงค์เดี่ยวไปที่ อ.ท่าลี่ จ.เลย ได้ปักกลดอยู่ริมน้ำโขง ในใจคิดว่าอยากข้ามไปฝั่งลาวบ้าง พอตกตอนกลางคืน ขณะที่กำลังภาวนาอยู่นั้น เกิดนิมิตเห็นมาณพน้อยคนหนึ่งเดินเข้ามาหาท่าน แล้วก็นั่งลงกราบอย่างนอบน้อม แล้วพูดว่า...ทราบว่าพระคุณเจ้าปรารถนาจะไปวิเวกทางฝั่งลาว ปวงข้า่น้อยรู้สึกดีใจยิ่ง จึงขอนิมนต์ท่านไปโปรดบรรดาสัตว์ที่ฝั่งนั้นด้วยเถิด ในนิมิตนั้นท่านก็รับนิมนต์

พอรุ่งเช้าหลังจากฉันจังหันแล้ว ท่านก็ธุดงค์ต่อลงไปยังฝั่งโขง มองไปเห็นเรือลำน้อยลำหนึ่งพายเข้ามาหาท่าน คนในเรือตะโกนมาที่ท่าน "จะไปฝั่งลาวไหม นิมนต์ลงเรือ" แล้วท่านก็ลงเรือขึ้นขึ้นไปบนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง พอขึ้นฝั่งแล้วก็หันมาจะบอกขอบใจ ปรากฏว่าเรือน้อยลำนั้นหายไปแล้ว เห็นแต่กระซเซ่ใหญ่ตัวหนึ่งขวางอยู่กลางลำน้ำโขงเมื่อท่านกำหนดจิตพิจารณาจึงทราบว่ามันคือ พญานาค..มานิมนต์ท่านในนิมิต และแปลงกายเป็นคนพายเรือมารับส่งเรียบร้อยแล้ว จึงเปลี่ยนเป็นกระซเซ่มาขวางไว้ กลัวท่านจะธุดงค์กลับไทย ในช่วงที่อยู่ฝั่งลาวนั้น หลวงปู่ชอบ ฐานสโม ท่านได้เห็นพญานาคในแม่น้ำโขงโผล่ขึ้นมาจากน้ำ มาแสดงคารวะต่อท่านในรูปของพญานาค ที่ไม่ได้แปลงกายแต่

---

* เรื่องราวของพระ ที่เล่าถึงการผจญ พญานาค ปรากฏ ทั้งจากการบอกเล่าจากศิษยานุศิษย์ และมีการรวบรวมในหนังสือ ดู วิทยา ประทุมธรรมาธิบดี, (2540), พระอริยสงฆ์เผชิญพญานาค (กรุงเทพฯ : ฉัตรแก้ว).

อย่างใด ตัวใหญ่โตมาก เขาส่วนหัวขึ้นมาหาท่านที่ดำ ส่วนหางอยู่ฝั่งแม่น้ำโขง ช่วงที่ หลวงปู่ชอบ
ฐานสโม ฉันทอาหาร และญาติโยมกินอาหารเสร็จ ก็ได้ช่วยกันเอาบาตรพระไปเทล้าง เทอาหารลงไป
แม่น้ำโขง ทันใดนั้นก็เกิดปรากฏการณ์มหัศจรรย์ น้ำในแม่น้ำโขงที่ใสสะอาดเต็มไปด้วยตะกอนขุ่นมัว
และมีเสียงสั่นสะเทือน น้ำทั้งวังเกิดหันตาไก่ (คือหมุนวน) พวกที่เทอาหารก็ไปรายงานให้หลวงปู่ทราบ
และขอบารมีให้ช่วยเหลือ ท่านทำจิตพิจารณาอยู่ครู่หนึ่ง จึงอธิบายว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นครั้งนี้ เพราะ
ว่า พญานาค โกรธที่พวกโยมทั้งหลายได้เทน้ำปริกน้ำเกลือ สิ่งสกปรกลงในน้ำไปถูกเขา ๆ จึงแสดง
ฤทธิ์เดชให้ดู เป็นการเตือนไม่ให้ทำเช่นนั้นอีก แรก ๆ ก็มีผู้เชื่อฟัง แต่มีพระภิกษุหนุ่มรุ่นใหมรูปหนึ่งไม่
เชื่อ ได้เทอาหารลงไปอีกเป็นการลองของก็เกิดปรากฏการณ์อาเพศขึ้นอีกครั้ง น้ำขุ่นหมุนวน ครั้งนี้แรง
กว่าเดิมจนดิ่งพัง พระภิกษุรูปนั้นตกใจกระโดดขึ้นฝั่งเกือบไม่ทัน

หลวงปู่เทสก์ กับ พญานาค ที่วัดหินหมากเป้ง อ.ศรีเชียงใหม่ จ.หนองคาย หลายคนมีความ
สงสัย และไม่รู้ว่าเป็นสถานที่ที่ พญานาคอาศัยเฝ้ารักษาวัดหินหมากเป้งอยู่เหมือนกัน คือ
บริเวณสระน้ำด้านหน้าวัด แรก ๆ เมื่อทางชลประทานทำนบกั้นน้ำ เพื่อเก็บกักน้ำไว้ใช้ในวัด ปรากฏว่า
ทำนบเกิดรั่วอยู่บ่อย ๆ ไม่สามารถที่จะเก็บน้ำไว้ได้ เมื่อสอบถามจากหลวงปู่เทสก์ท่านบอกว่า บริเวณ
สระนั้นจะมีถ้ำลงไปเมืองพญานาค การทำทำนบจึงไม่อยู่ จะมีน้ำไหลออกอยู่เรื่อย และท่านยังบอกว่า
เคยลงไปพบพญานาค อยู่หลายครั้งและเคยมีพญานาคมาฟังเทศน์ด้วย

แม้ก่อนที่จะมีการพระราชทานเพลิงศพท่าน ก็ปรากฏว่ามีงูใหญ่ (งูเหลือม 3 ตัว) ได้มาจาก
ประเทศลาว ซึ่งคนทรงบอกว่า งูเหล่านี้ร่วมพิธีพระราชทานเพลิงศพท่าน ถึงแม้ว่าจะมีคนเอาไปปล่อย
ไว้ที่อื่น งู 3 ตัว ตัวนั้นก็กลับมาเหมือนเดิม จนทางวัดได้สร้างศาลให้อยู่ 3 หลัง ไว้ที่หน้าถ้ำในสระน้ำ
ทำให้มีประชาชนมาดูกันมาก งูเหลือม 3 ตัวที่เชื่อว่าเป็นพญานาค มาจากฝั่งลาว เพื่อร่วมงานพระ
ราชทานเพลิงศพ หลวงปู่เทสก์ที่วัดหินหมากเป้ง จังหวัดหนองคายและใกล้จะถึงวันพระราชทานเพลิง
ศพ หลวงปู่เทสก์ เทสรังสี ก็ปรากฏว่ามีงูจงอางตัวหนึ่งขึ้นมาจากทำน้ำหลังวัด และก็ไม่ได้ทำร้ายคน งู
จงอางได้เลื้อยไปใกล้ ๆ ศาลที่ตั้งศพหลวงปู่เทสก์ มีคนนำเอาไปปล่อยลงทำน้ำเหมือนเดิม เพราะ
กลัวว่าจะทำร้ายคน แต่งูตัวนั้นก็กลับมาอีก จนมีทหารที่มาช่วยงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงปู่เทสก์
นำไปใส่ไว้ในกรง เพราะกลัวจะทำร้ายคน³⁵

³⁵ แหล่งที่มา www.Bangfaipayanak.com.

หลวงปู่แหวน เคยพบพญานาค ในถ้ำเชียงดาว อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่

หลวงปู่หลุย จันทสาโร พระอาจารย์ดังแห่งภาคอีสาน ก็เล่าว่า ท่านเคยพบพญานาคที่ ภูบัก บิดซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของพวกเขา บังบด (หมายถึงลับแล ที่ลึกลับของชาวอีสาน)³⁶

ทางเจ้าอาวาสวัดสิริมหากัจฉ์ (วัดธาตุ) บอกว่า องค์พระธาตุกลางน้ำ เป็นพระธาตุที่ศักดิ์สิทธิ์ ที่มีพระอรหันต์ 5 องค์ มาสร้างไว้โดยบรรจพระธาตุพระบาทเบื้องขวาของพระพุทธเจ้าไว้ และพัง ทลายลงไปอยู่กลางแม่น้ำโขงเมื่อ 300 ปีมาแล้ว ปัจจุบันอยู่ห่างจากฝั่งประมาณ 200 เมตร ซึ่งแต่ก่อนก็ อยู่บนฝั่ง และเป็นธรรมดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์เทพอารักษ์ และเมื่อสมัยสงครามฝรั่งเศสเรือดำปืนล่องไปมา เมื่อผ่านหากมีใครหลบหลู่ด้วยวาจา ก็จะมีอันเป็นไป และวันหนึ่งมีคนในเรือปีศาจจะลงไปใต้น้ำตรงพระ ธาตุ อยู่ ๆ เรือกลับจมลงไปเลย ๆ มีผู้เสียชีวิตจำนวน 36 คน และทุกวันนี้ก็เหมือนกันหากนั่งเรือผ่านไป มาปีศาจจะลงไป เรือที่ลอยลำอยู่ ๆ ก็จะมีอันเป็นไป จึงไม่มีใครหลบหลู่³⁷

นอกจากนี้ ยังมีงานวรรณกรรมทางพุทธศาสนาแม้ว่าจะใช้กลวิธีการแต่งแบบชาดก หากแต่ เป็นเรื่องใหม่โดยมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับนาคขึ้นมา เป็นการนำเอาความเรื่องนาคที่มีอยู่เข้าไปผสมผสาน กับความเชื่อในทางพุทธศาสนา ได้แก่เรื่อง สุปณณานาคชาดก วรรณกรรมชาดกเรื่องสุปณณานาคชาดก เป็นวรรณกรรมอีสานอีกเรื่องหนึ่งที่ผู้แต่งได้ดำเนินเรื่องตามแบบวรรณกรรมชาดก นั่นคือ ในตอน เริ่มเรื่องได้กล่าวว่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติมาเกิดเพื่อใช้ชาติ และในตอนจบได้กล่าวว่ตัวละครตัว ไต่ไปเกิดเป็นพระพุทธเจ้า พุทธบิดร พุทธมารดา และบริวารอื่น ๆ

สุปณณานาคชาดก*

ที่เมืองเปงจัน มีเศรษฐีอยู่ 2 คน คนหนึ่งชื่อรัตนเศรษฐีเป็นช่างทำแก้ว อีกคนหนึ่งชื่อรชตะ เศรษฐีเป็นช่างทำเงินและทอง พระโพธิสัตว์เสวยชาติมาเกิดเป็นลูกชายของรชตะเศรษฐี ต่อมาเมื่อโต เป็นหนุ่มขึ้นลูกชายของรชตะเศรษฐีได้แต่งงานกับลูกสาวของรัตนเศรษฐี ดังนั้นทรัพย์สินสมบัติของ 2 ครอบครัวจึงรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเมื่อเศรษฐีทั้ง 2 ได้สิ้นชีวิตจึงกลายเป็นเศรษฐีที่มีทรัพย์มาก

³⁶ แอ็ด บูรพา (นามแฝง), (2544), *ร่องรอยนาคา* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แสงพระอาทิตย์), หน้า 123.

³⁷ เรื่องเดียวกัน. หน้า 125.

* ต้นฉบับเรื่องสุปณณานาคชาดก ได้จากวัดหนองขุหลุ อำเภอตะการพิซพล จังหวัดอุบลราชธานี จาร ด้วยอักษร ตัวธรรมจำนวน 2 ผูก พระอริยานุวัตร เขมจารี บรริวรรตเป็นอักษรไทย พิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. 2513 ที่ อักษรทองการพิมพ์จำนวน 28 หน้า

พระโพธิสัตว์ได้ทำบุญทำทานตลอดมา อยู่มาปีหนึ่งได้ทำบุญกุศล ในงานนี้มีคนมาช่วยมากมายจึงมีการฆ่าวัวเลี้ยงแขกที่มาในงาน วันนั้นเมื่อตายแล้วก็ไปรออยู่ที่เมืองยมทูต ส่วนพระโพธิสัตว์ที่เป็นเศรษฐีนั้นก็ทำบุญทำทานต่อมาแล้วตายจึงไปพบวัวตัวนั้น วัวได้มาทวงเอาบุญคุณและบอกว่าพระโพธิสัตว์เป็นคนสั่งให้ฆ่าตน แต่พระโพธิสัตว์ไม่ยอมจึงให้ยมทูตมาตัดสิน ยมทูตพยายามไกลเกลี่ยจึงยอมกันแล้ววัวได้ไปเกิดบนสวรรค์ ส่วนพระโพธิสัตว์นั้นเพราะรับรู้ด้วยในการฆ่าวัว คือไม่ได้ห้ามเขาจึงต้องไปเกิดในเมืองบาดาลของพญานาค

พระโพธิสัตว์ที่เป็นเศรษฐีนั้นได้ไปเกิดเป็นลูกชายของพญานาคชื่อว่า ชมภูจิตในเมืองบาดาล โดยนามว่า “สุปฺณานานาค” ส่วนภรรยาของเศรษฐีได้มาเกิดโรตระกูลเศรษฐีแห่งเมืองเบ็ญจนา โดยมีชื่อว่าปฺณณาเป็นคนสุดท้องมีพี่สาว 2 คนชื่อว่า ภาดา และมัชฌิมา ตามลำดับ

เมื่อสุปฺณานานาคโตเป็นหนุ่มแล้วจึงลาพ่อมาเที่ยวเมืองมนุษย์ โดยแปลงกายเป็นชายหนุ่ม มาถึงสวนมะม่วงของเศรษฐีแห่งเมืองเบ็ญจนา ขณะนั้นภรรยาเศรษฐีและลูกสาวคนสุดท้องคือนางปฺณณาได้มาเก็บผลมะม่วงพบสุปฺณานานาคจึงขอร้องให้ขึ้นมะม่วงให้แล้วจะยกลูกสาวคือนางปฺณณาให้สุปฺณานานาคกุมารได้กลายเป็นนาคขึ้นไปเก็บมะม่วงให้จนพอแก่ความต้องการแล้วภรรยาเศรษฐีและลูกสาวจึงรีบแอบหนีไปก่อน เมื่อสุปฺณานานาคกุมารลงมาไม่พบจึงถามไถ่ที่หากินอยู่แถวนั้นแล้วติดตามไปถึงบ้านแปลงกายให้เศรษฐีและลูกสาวเห็นเป็นคนสวนคนอื่น ๆ ให้มองเป็นเป็นงูใหญ่ เศรษฐีเห็นดังนั้นจึงยกลูกสาวคือนางปฺณณาให้แล้วอยู่กินมาอย่างผาสุก

ต่อมาหลายปีสุปฺณานานาคคิดถึงชมภูจิตผู้เป็นพ่อที่เมืองบาดาลจึงพานางปฺณณาไปเยี่ยมเยียนถามข่าวแล้วกลับมาอยู่เมืองมนุษย์ดังเดิม ส่วนที่พี่สาวของปฺณณาเกิดความรักใคร่ในตัวของสุปฺณานานาคจึงพยายามแย่งนางปฺณณาทุกวิถีทาง ต่อมาเมื่อสุปฺณานานาคต้องการไปขอวิธีที่จะไม่กลับเพศเป็นนาคอีกกับพ่อ พี่สาวของนางปฺณณาจึงขอติดตามไปเที่ยวเมืองบาดาลด้วยก่อนไปได้หลอกให้นางปฺณณา เข้าไปในขางข้าวแล้วเอาน้ำมากตาวน้ำเกี้ยวซึ่งทำให้คันมากสาดใส่แล้วปิดประตูขางไว้แล้วรีบไปเมืองบาดาลกับสุปฺณานานาค แต่ในขณะที่เดียวกันนั้นหนูตัวเล็กๆ ได้มาช่วยนางปฺณณาให้หายจากอาการคันแล้วพาออกมาได้ ส่วนสุปฺณานานาคเมื่อมาถึงเมืองบาดาลแล้วถามพ่อถึงพิธีกรรมที่จะไม่กลับร่างเป็นนาคอีก เมื่อรู้แล้วจึงกลับมาทำพิธีและสำเร็จตามประสงค์

ส่วนพี่สาวของนางปฺณณาเห็นว่าไม่มีทางจะแย่งเอาผัวน้องได้จึงเข้าไปในป่าแล้วหางูใหญ่มาทำผัวแล้วถูกงูใหญ่กัดตาย ส่วนสุปฺณานานาคกับนางปฺณณาได้อยู่กันอย่างมีความสุขต่อมา

กล่าวถึงชมภูจิตพญานาคแห่งเมืองบาดาลต้องการให้สุปฺณานานาคลูกชายได้ครองเมืองเบ็ญจนาจึงให้อำมาตย์เอาปัญหา 12 ข้อมาถามเจ้าเมืองเบ็ญจนาโดยให้เวลา 7 วัน ถ้าตอบไม่ได้จะยกทัพพญานาคมาตีเอาเมือง เจ้าเมืองเบ็ญจนาเป็นให้อำมาตย์ช่วยแก้ปัญหาแต่ไม่มีใครแก้ได้จึงประกาศหา

ผู้ที่สามารถแก้ปัญหานี้ก็ไม่มีใครแก้ปัญหานี้ได้ สุปฺนาคนาจึงรับอาสาแก้ปัญห และได้แก้ปัญห ของพญานาคได้สำเร็จ เจ้าเมืองเบ็ญจนาจึงให้ข้าวของเงินทองมากมาย อยู่ต่อมาเมื่อเจ้าเมืองเบ็ญจนา แก่ลงพระองค์มองไม่เห็นใครที่จะสามารถปกครองบ้านเมืองต่อจากพระองค์นอกจากสุปฺนาคนาจาค ดังนั้นพระองค์จึงมอบเมืองเบ็ญจนาให้สุปฺนาคปกครองและได้ยกลูกสาวทั้งสองให้อีกด้วย

กล่าวโดยสรุป คติความเชื่อเรื่องนาคในระดับของชุมชนแถบลุ่มน้ำโขงนั้น ยังคงปรากฏให้เห็น ผ่านวรรณกรรม พิธีกรรมเรื่องเล่าขานต่างๆ ซึ่งพิธีกรรมเหล่านี้ เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ ผู้คนแถบลุ่มน้ำโขง สามารถดำรงอยู่กับธรรมชาติได้ อย่างสงบสุข เพราะเหตุที่ชุมชนในบริเวณดังกล่าว ยังต้องพึ่งพา ธรรมชาติ อย่างแม่น้ำโขง ในการดำรงชีวิต ไม่ว่าจะเป็นการเพาะปลูก การประมง เหล่านี้ ล้วนสำคัญ ต่อ การดำรงชีพของชุมชนแถบนี้ และความเชื่อเรื่องนาค ยังเป็นความเชื่อที่ปรากฏร่วมกัน ของชุมชนที่ตั้งอยู่ทั้งสองริมฝั่งโขง โดยปรากฏผ่าน พิธีกรรมความเชื่อ ที่มีร่วมกัน เช่น พิธีการชวงเฮือ การไหลเรือไฟ และการฮอดสงฆ์ ซึ่งยังคงมีการสืบทอดกันมา

ความเชื่อเรื่องนาค ที่มีการสืบทอดกันมา ส่วนหนึ่ง ได้เป็น ระบบระเบียบของชุมชน (moral order) ของบางชุมชน เช่น ที่คำชะโนด ซึ่งเป็นการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนในบริเวณชุมชนโดยรอบ การจับปลาบึก เป็นการสร้างความสัมพันธ์ ระหว่างคน กับธรรมชาติ ไม่ให้มีการล่งละเมิดกัน การสร้างให้การจับปลาบึกต้องประกอบพิธีใหญ่โต การสร้างตำนาน ปลาบึก เป็นปลาของพญานาค ทำให้ ผู้คน ไม่กล้าที่จะจับปลาบึก เป็นการอนุรักษ์ ปลาบึกได้ในทางหนึ่ง นอกจากนี้ พิธีที่เกี่ยวข้องกับลำนํ้าโขง เช่น การลอยเรือไฟ การชวงเฮือ ต่างเป็นพิธีที่ สร้างขึ้นเพื่อขอบคุณสายน้ำโขง ที่เป็นส่วนหนึ่งที่หล่อเลี้ยง ชุมชน ที่ได้ใช้น้ำโขง ในการ ดำเนินชีวิต โดยสร้างพิธีกรรมในการขอบคุณเจ้าของลำนํ้าโขง ได้แก่ นาคราช ที่เป็นผู้ปกป้องรักษา ลำนํ้า แห่งนี้

การผสมผสาน คติความเชื่อเรื่องนาค เข้ากับความเชื่อทางพุทธศาสนา เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ คติความเชื่อเรื่องนาค สามารถดำรงอยู่ได้ ในชุมชนแถบลุ่มน้ำโขง โดยดูจากปัจจัยต่างๆ เช่น ทัศนสถานต่างๆ ที่ยังมีผู้คนนับถือ ทั้งฝั่งลาวและไทย พระสงฆ์ต่างๆ ที่ไม่เคยปฏิเสธคติความเชื่อเรื่องนาค แต่คติความเชื่อเรื่องนาค ได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของพระสงฆ์เหล่านี้ ทำให้ความเชื่อเรื่องนาค ไม่ได้เป็นสิ่งที่แปลกประหลาดจากผู้คน ด้วยการรองรับ จากพระพุทธศาสนา ในทางดังกล่าว

การสืบทอดคติเรื่องนาค ในระดับชุมชนจึงเป็นส่วนหนึ่ง ที่เป็นผลให้มีการสืบความเชื่อ คติเรื่องนาค บริเวณแถบลุ่มน้ำโขงมีการสืบทอดต่อกันมา นาคยังคงบทบาทในการสืบทอดปกป้องรักษาชุมชน ยังเป็นผู้ สร้างความสมบูรณ์ ให้กับชุมชนในบริเวณแถบลุ่มน้ำโขง แม้ว่า พุทธศาสนาจะเป็นหลักสำคัญในการดำเนินชีวิตของผู้คน แต่พุทธศาสนา ไม่เคยปฏิเสธความเชื่อเรื่องนาค ในระดับชาว

บ้านว่าเป็นเรื่องเหลวไหล แต่พุทธศาสนา กลับนำเอาคติเรื่องนาค มาเสริมคติความเชื่อทางพุทธศาสนา ดังปรากฏ ในประวัติพระรูปต่างๆ

คติความเชื่อเรื่องนาค ที่ปรากฏอยู่ในวัฒนธรรมท้องถิ่นของชุมชนแถบลุ่มน้ำโขงในปัจจุบันนี้ ดังที่กล่าวมาข้างต้น ทั้งที่ปรากฏในวรรณกรรมพื้นบ้าน และที่แปรออกมาเป็นพิธีกรรมต่างๆ รวมไปถึงคติความเชื่อเรื่องนาคที่ผสมผสาน สัมพันธ์กับพุทธศาสนา และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ หรือ สถานที่สำคัญๆ บางแห่งในดินแดนแถบนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติ หรือเรื่องเล่าเหนือธรรมชาติที่ไม่สามารถหาคำอธิบายได้ แล้วมักจะยกให้เป็นปาฏิหาริย์ของพญานาคนั้น ทั้งหมดทั้งหมดเหล่านี้ สะท้อนให้เห็นว่า คติความเชื่อเรื่องนาคนั้นเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมท้องถิ่นของชุมชนแถบลุ่มน้ำโขง วัฒนธรรมความเชื่อนี้เองที่เป็นเอกลักษณ์ท้องถิ่นที่ดูเหมือนว่า จะมีแต่เพียงชุมชนลุ่มน้ำโขงเท่านั้นที่ยังมีคดียึดถือ บูชาพญานาค อย่างแยกไม่ออกจากวิถีชีวิตท้องถิ่น เป็นผลให้คติเรื่องนาค ยังคงได้รับการถ่ายทอด การบอกเล่า ผ่าน พิธีกรรม งานวรรณกรรมต่างๆ ในบริเวณแถบลุ่มน้ำโขง สืบต่อกันมา ก่อนที่วัฒนธรรมการท่องเที่ยวจะเข้ามาแปรเปลี่ยนรูปร่าง ให้กลายเป็นสินค้าทางวัฒนธรรม เป็นสิ่งมหัศจรรย์ แห่งลุ่มน้ำโขง

4.2 นาค สินค้าทางวัฒนธรรม ของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

คนก่อนหน้า ยุคสมัยนี้ ไม่สามารถพุ่มเฟือย กับชีวิต พอที่นำทรัพย์สินมาใช้เพื่อความสนุกเฉยๆ จนกระทั่งฐานะทางเศรษฐกิจ ของคนดีขึ้น อย่างมากด้วยการปฏิวัติอุตสาหกรรม ดังเช่น ในยุโรป การท่องเที่ยววมที่ใช้ในความหมายปัจจุบัน เพิ่งเริ่มขึ้นเมื่อปลายคริสต์วรรษที่ 18 และต้นคริสต์วรรษที่ 19 นี้เอง โดยชนชั้นสูงในยุโรปเป็นผู้ที่เริ่มมีการท่องเที่ยวก่อน เจ้านายชั้นสูงได้เสด็จออกไปประทับแรม เป็นเดือนในชนบท ของประเทศตนเองหรือประเทศอื่นๆ พร้อมทั้งกองคาราวาน หรือเสื่อผ้า เครื่องใช้ ไม้สอยที่ติดตามไปด้วย พร้อมกันนั้น ก็ดำเนินกิจวัตร แตกต่างไปจากที่เคยชิน เช่น อาจเสด็จออกล่าสัตว์ หรือแม้แต่ทำนาเหมือนชาวบ้าน ธรรมเนียมการท่องเที่ยวดังกล่าว ขยายเข้ามาในชนชั้นสูงของไทย เช่นเดียวกัน อาจพบได้ในการ เสด็จประพาสหัวเมืองนับตั้งแต่ รัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา เช่นเสด็จทรงพายเรือ ออกกอนสายบัวเล่นในทุ่งบางประอิน เป็นอาทิ แต่การท่องเที่ยวของชนชั้นสูง ไม่ได้ก่อให้เกิดผลกระทบอะไรมากมายนัก เนื่องจากว่า ชนชั้นสูงมีจำนวนน้อย และในหลายกรณีก็ไม่ได้เกี่ยว ข้องกับคนท้องถิ่นเลย เพราะมีวัง หรือที่พักของตนในท้องถิ่นต่างๆ อยู่แล้ว การท่องเที่ยวของชนชั้นสูง จึงไม่ได้ก่อให้เกิด “อุตสาหกรรม ทางการท่องเที่ยวขึ้นได้”

สำหรับประเทศไทยการเดินทางของเจ้านายชั้นสูงสมัยก่อน ส่วนใหญ่ยังไม่ถือว่าเป็นการท่องเที่ยวในความหมายของ Tourism ในปัจจุบัน แต่การท่องเที่ยวที่มีมาแต่โบราณ คือ การเดินทางไป

จาริกแสวงบุญ ไปเขียนนิราศ เช่น เจ้าฟ้ากุ้ง ไม่ได้เป็นนักท่องเที่ยวแต่เดินทางไปเพื่อแต่งนิราศ แต่งภาพให้เรือสำหรับใช้ในพระราชพิธี

สมัยโบราณมีการเดินทางไปมา ทั้งในประเทศและระหว่างประเทศ เช่น พม่า กัมพูชา จีน ไปร ตุเกส ฮอลันดา อังกฤษ ฝรั่งเศส แต่การเดินทางเหล่านี้มีวัตถุประสงค์หรือเหตุจูงใจเพื่อการค้าขาย การเจริญสัมพันธไมตรี การสงคราม การเมือง การศาสนา และวัตถุประสงค์อื่นๆ ทั้งสิ้น ไม่ได้มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อการบันเทิงเริงรมย์เลย แต่การบันเทิงเป็นผลพลอยได้อย่างหนึ่งเท่านั้น ซึ่งการที่จะดูว่าการเดินทางครั้งใดเป็นการท่องเที่ยว (Tourism) ต้องดูวัตถุประสงค์และจุดหมายเป็นหลัก

การเดินทางของสุนทรภู่ในกรณีต่างๆ ที่หลายคน หรือแม้แต่การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย กล่าวว่าคุณเป็น Tourist รุ่นแรกนั้น จริงๆ ไม่ใช่การท่องเที่ยว หากแต่เป็นการเดินทางเพื่อลี้ภัย หรือไปทำกิจเฉพาะอย่างเพื่อให้เสร็จสิ้น

การเดินทางของราชทูตไทย สมัยรัชกาลที่ 4 ที่ไปเจริญพระราชไมตรีกับอังกฤษในรัชสมัยของสมเด็จพระนางเจ้าวิจิตรเธอเรีย ก็ไม่ถือว่าเป็นการท่องเที่ยวตามที่เข้าใจกัน แม้ว่าจะมีหนังสือ "จดหมายเหตุราชทูตไทยไปอังกฤษ" ของหม่อมราโชทัย ซึ่งต่อมาได้ดัดแปลงเป็น "นิราศลอนดอน" ออกมาก็ตาม

หรือแม้แต่การเสด็จประพาสหัวเมืองและต่างประเทศทั้งยุโรปและประเทศเพื่อนบ้านของรัชกาลที่ 5 ที่จัดการเดินทางเป็นกลุ่มใหญ่ ในลักษณะ Grand Tour ก็ไม่ถือว่าเป็นการท่องเที่ยว (Tourism) ทั้งนี้วัตถุประสงค์ของการเสด็จพระราชดำเนินคือ การดูงานเพื่อนำมาใช้ปรับปรุงประเทศ ส่วนการเสด็จประพาสต้นตามหัวเมืองก็ถือว่าเป็นพระราชกรณียกิจที่จะทรงทราบภาวะการเป็นอยู่ของราษฎร และเพื่อผ่อนคลายความตึงเครียดทางการเมืองในพระราชสำนัก ในขณะที่เดียวกัน พระองค์ก็ได้รับความเกษมสำราญตามสมควร

ทั้งคนไทยและคนชาติอื่นๆ เคยเดินทางไกลจากบ้านนับด้วยพันกิโลมาแล้ว วนใหญ่ที่สุดก็เพื่อการค้าขายและการจาริกแสวงบุญยังบุญสถานที่สำคัญในศาสนาของตน ดังเช่นที่ชาวมุสลิมทั่วโลกยังปฏิบัติอยู่ในปัจจุบัน แต่เราไม่สามารถเรียกการไปหัจญ์ของชาวมุสลิมว่าการท่องเที่ยวได้ แม้การไปหัจญ์อาจทำให้เกิดความสุขด้วย (และที่จริงก็มีกวีอาหรับที่เขียนเล่าถึงแหล่งท่องเที่ยวแถบเมกะไว้มาก แต่แหล่งแห่งความสุขเหล่านั้นไม่มีความสำคัญเกินหน้าการได้บูชาหินกะบะหะห์ไปเป็นอันขาด) กลุ่มกวีที่เรียกตนเองว่าโฮเมอร์เล่าถึงการผจญภัยของตัวเอง อย่างเดียวที่หมอลำของยุโรปสมัยกลางขับลำนำเกี่ยวกับการเดินทางผจญภัยของอัศวิน แต่การเดินทางผจญภัยเป็นภาระหน้าที่สำคัญของคนประเภทเป็นตัวเองของโฮเมอร์ และอัศวินสมัยกลาง เป็นส่วนที่สุดของชีวิตตามอุดมคติของพวกเขาด้วยซ้ำ เพราะฉะนั้นการเดินทางเหล่านี้จึงไม่ใช่การท่องเที่ยว

ในประเทศไทยเราใช้คำว่า “ไปเที่ยว” มานานแล้ว มีความหมายว่าไปไหนต่อไหน ทั้งใกล้และไกล เพื่อความสนุกสนุกสนานเพลิดเพลิน เพื่อแสวงบุญ ไปทอดกฐิน ทอดผ้าป่า ไปไหว้พระธาตุ เป็นต้น ต่อมาใน พ.ศ. 2467 กรมรถไฟได้เล็งเห็นประโยชน์เกี่ยวกับการเดินทางเข้ามาในประเทศไทยของชาวต่างประเทศ จึงเรียกชาวต่างประเทศเหล่านั้นว่า “ผู้เดินทาง” ส่วนที่พักรถของกรมรถไฟ และโรงแรมต่างๆ ก็เรียกว่า “ที่พักคนเดินทาง” จนกระทั่งปี พ.ศ. 2479 จึงเริ่ม มีการใช้คำ “ท่องเที่ยว” อย่างเป็นทางการ ดังจะเห็นได้จากกระทรวงพาณิชย์ได้จัดตั้ง “แผนกส่งเสริมพาณิชย์และการท่องเที่ยว” ขึ้น

ประมาณ พ.ศ. 2480 คณะรัฐมนตรีได้พิจารณาว่า คำ “ท่องเที่ยว” หรือ “เที่ยว” มีความหมายในการเที่ยวเตร่เหลวไหล กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์จึงได้ประทานคำว่า “ทัศนจาร” ให้ใช้ ซึ่งก็มีผู้ใช้คำนี้กันอยู่พักหนึ่ง พ.ศ. 2492 สำนักนายกรัฐมนตรีโอนสำนักงานส่งเสริมการท่องเที่ยวมาอยู่ในความดูแลของกรมโฆษณาการ นับตั้งแต่บัดนั้นมา คำว่า “ท่องเที่ยว” ก็ไม่ได้มีความหมายเช่นเดียวกับคำว่า “ไปเที่ยว” หรือ “เที่ยว” อีกต่อไป หากแต่มีความหมายเป็นงานอย่างหนึ่งโดยเฉพาะ เป็นการปฏิบัติงานที่เป็นระบบ จนเรียกได้ว่าเป็นอุตสาหกรรมชนิดหนึ่ง

การท่องเที่ยวในความหมายที่ใช้ในปัจจุบันเป็นการเดินทางไปยังจุดหมายปลายทาง โดยไม่มีเป้าหมายที่แน่ชัดว่าจะไปทำอะไร นอกจากการแสวงหาความเพลิดเพลินและการพักผ่อน จะไม่ทำอะไรที่เคยทำในชีวิตปกติ แต่จะทำให้แปลกกว่าชีวิตปกติ โดดเินกว่า หลีกกว่า ตื่นแต่กว่า หรือละเมียดละไมกว่า เป็นต้น เพราะฉะนั้นชีวิตส่วนที่ใช้ในการท่องเที่ยวจึงเป็นส่วนพิเศษ เหมือนเป็นของแถม เป็นส่วนที่ไม่ต้องผนวกเข้ามาในชีวิตจริง จึงไม่สัมพันธ์กับชีวิตจริงของตน

ความสนุกสนานเป็นหัวใจสำคัญของการท่องเที่ยว เนื่องจากการท่องเที่ยวเป็นส่วนหนึ่งของการค้นพบความแปลกใหม่หรือความ “แปลกแตกต่าง” ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ท่องเที่ยวหรือผู้ถูกท่องเที่ยวจึงไม่ใช่ความสัมพันธ์แบบ “ปกติ” นักท่องเที่ยวมักจะสามารมีและแสดงออกซึ่งพฤติกรรมที่ตนอาจจะไม่กระทำในสังคม “ปกติ” ของตน เนื่องจากไม่ต้องกังวลกับผลต่อเนื่องในทางลบจากการกระทำของตน เนื่องจากจะใช้เวลาอยู่ในสถานที่ท่องเที่ยวไม่นาน จึงไม่ต้องแบกรับรับผิดชอบการเป็นสมาชิกของชุมชน เช่น ความสัมพันธ์ในแบบปกติ นอกจากนั้น ในขณะที่ท่องเที่ยวเป็นการใช้ชีวิตในช่วง “การพักผ่อน” ผู้ถูกท่องเที่ยวกลับอยู่ในภาวะตรงกันข้าม กล่าวคือ ถ้าไม่กำลังทำงานตามปกติของตนให้นักท่องเที่ยว “ดู” ก็อาจกำลังทำ “งาน” ซึ่งเกี่ยวข้องกับการให้บริการนักท่องเที่ยวและอยู่ในภาวะผู้ให้บริการ (ผู้ใช้) (ซึ่งแน่นอนได้รับค่าตอบแทนที่เป็นเงินตรา) ในขณะที่ นักท่องเที่ยวกลายเป็นกลุ่มที่มีสิทธิพิเศษ (Privilege) กว่าคนอื่น ๆ ในชุมชนนั้น

4.2.1 การส่งเสริมการท่องเที่ยว บริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

4.2.1.1 การก่อตั้งการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

“ เราได้เปิดสำนักงานพิจารณา เรื่องการลงทุนขึ้นแล้ว ได้จัดตั้ง สภาพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติขึ้น ในลำดับต่อมา และบัดนี้ เรากำลังชุมนุม กันอยู่ ณ ที่นี้ เพื่อเปิดสำนักงานส่งเสริมการท่องเที่ยวขึ้น อีก ซึ่งเหล่านี้ ล้วนเป็นเครื่องมือสำคัญ ที่สร้างสรรค์ความเจริญทางเศรษฐกิจ ให้แก่ประชาชาติอันเป็นที่รักของเราทั้งสิ้น ผลประโยชน์ที่รัฐพึงได้จากอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวนี้ หาเป็นรายได้ที่บังเกิดขึ้นต่อรัฐบาลไม่ แต่จะเป็นรายได้ที่กระจายออกไปยังบุคคลหลายชั้นหลายอาชีพและเป็นรายได้ที่มองไม่เห็น แต่สิ่งสำคัญที่สุดกิจการอันนี้จะเผยแพร่วัฒนธรรมและคตินิยมของประชาชนชาวไทยให้เป็นที่ปรากฏแก่ชาวโลก อันจะยังความนิยมยกย่องให้บังเกิดสืบเนื่องอีกด้วย ซึ่งสิ่งเหล่านี้ถือว่ามีค่าเหนือกว่าเงินตรา “³⁸

จากวาทะ ของจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่กล่าวไว้เมื่อวันที่มีการเปิดองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย เป็นการสะท้อนนโยบายของรัฐในขณะนั้นที่ได้มุ่งถึงการท่องเที่ยวว่าเป็นกิจกรรมที่มีระดับความสำคัญมาก ในการที่จะช่วยให้เกิดความเจริญทางเศรษฐกิจมาตราการของการส่งเสริมอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวและการพัฒนากิจการท่องเที่ยวอาจถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของแผนการพัฒนารวมของประเทศเพราะรายได้จากการใช้จ่ายของนักท่องเที่ยวได้ให้ประโยชน์แก่เศรษฐกิจของประเทศเป็นอย่างมาก

นับจากการพัฒนาเศรษฐกิจตั้งแต่สมัยรัฐบาล ของจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำให้มีการสร้างความเปลี่ยนแปลง ต่อ ชุมชนที่อยู่ในท้องถิ่น อย่างรวดเร็ว แผนพัฒนาเศรษฐกิจ ที่มีการร่างขึ้น ในสมัยดังกล่าว มีการ ทำให้เกิดการขยายตัวในการแสวงหาที่ดิน การขยายเส้นทางคมนาคมใหม่ เพื่อตอบสนองความเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจ เป็นหลักสำคัญ เพื่อให้สังคมมีความอยู่ดีกินดี

³⁸ “การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย,” จุลสารการท่องเที่ยว ประจำปี 2544 (กรุงเทพฯ : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย), หน้า 3.

ในสมัย จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้มีการจัดตั้งองค์การเพื่อการท่องเที่ยวขึ้น เพื่อเป็นการเพิ่มความเจริญทางเศรษฐกิจ ซึ่งมาตรการส่งเสริมอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว เป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาประเทศ โดยการนำรายได้จากนักท่องเที่ยว ให้กระจายไปตามภูมิภาคต่างๆ องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยว มีชื่อย่อว่า อ.ส.ท. ได้ถูกจัดตั้งขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์ในการส่งเสริมการท่องเที่ยวดังนี้

- 1 ส่งเสริม อุตสาหกรรมท่องเที่ยวให้เป็นประโยชน์ แก่เศรษฐกิจของชาติ และเผยแพร่ประเทศไทยในด้าน วัฒนธรรม ศิลปกรรม ประเพณี นาฏศิลป์ การกีฬา และกิจการอย่างอื่น ๆ อันเป็นการชักจูง หรือเป็นที่สนใจแก่การท่องเที่ยว
- 2 ช่วยเหลือแนะนำ และร่วมมือ ในการจัด และดำเนินงานอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของเอกชน
- 3 สำรวจ จัดสร้าง ส่งเสริม หรือบูรณะ สถานที่ที่เหมาะสมสำหรับอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว
- 4 ติดต่อร่วมมือ กับองค์การ หรือสมาคมส่งเสริมการท่องเที่ยวทั้งในประเทศและนอกราชอาณาจักร
- 5 ประกอบอุตสาหกรรมท่องเที่ยวในกรณีที่เอกชน ไม่สามารถ จะกระทำได้โดยลำพัง หรือในกรณีที่ทางการมอบหมาย
- 6 ประกอบธุรกิจอื่นๆ อันเกี่ยวแก่ หรือเพื่อผลประโยชน์ ของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว³⁹

ทางองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยยังได้ออก หนังสือ อนุสาร อ.ส. ท. เพื่อเป็นการแนะนำแหล่งท่องเที่ยว ทั้งภายใน และต่างประเทศ ในระยะแรก แต่ต่อมาได้ปรับให้เป็นการแนะนำสถานที่ท่องเที่ยวภายในประเทศ ในระหว่างนี้ ทาง อ.ส. ท. ได้ทำการพัฒนาส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยวมนจุดต่างๆของประเทศทั่วทุกภูมิภาค โดยการพยายามที่เปิดแหล่งท่องเที่ยวใหม่ โดยเขียนเป็นบทความลงใน อนุสาร อ.ส.ท. ซึ่งทางอนุสารอ.ส.ท. เป็นเสมือน กระบอกเสียงที่สำคัญที่มีการ ชักชวนส่งเสริม ให้เกิดกระแสทางการท่องเที่ยวขึ้น เนื้อหาที่ปรากฏในอนุสาร อ .ส.ท. เป็นเนื้อหาที่แนะนำสถานที่ท่องเที่ยว ทั้งทางธรรมชาติ โบราณสถานที่สำคัญๆ

ต่อมาในปี พ.ศ. 2520 ทางรัฐบาล เริ่มเห็นความสำคัญของการท่องเที่ยวดังนั้นในปี พ.ศ. 2520นี้ ทางรัฐบาลจึงได้บรรจุเอาแผนพัฒนาการท่องเที่ยวเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520 ถึง พ.ศ. 2524)ตามแผนนี้เป็นการพยายามที่จะใช้ธุรกิจการท่องเที่ยวเป็นทางหนึ่งที่จะนำเงินตราเข้าประเทศเพื่อช่วยให้ประเทศมีรายได้เพิ่มขึ้น

ในปี พ.ศ. 2522 ทาง อ.ส.ท. ได้ ยกฐานะจากองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ขึ้น เป็น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย เรียกโดยย่อว่า ท.ท.ท. และใช้ชื่อภาษาอังกฤษว่า Tourism Authority of Thailand เรียกโดยย่อว่า TAT มีวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

1. ส่งเสริมการท่องเที่ยวและอุตสาหกรรมท่องเที่ยว ตลอดจนการประกอบอาชีพของคนไทย ใน อุตสาหกรรมท่องเที่ยว
2. เผยแพร่ประเทศไทยในด้านความงามของธรรมชาติ โบราณสถาน โบราณวัตถุ ประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม การกีฬา และวิวัฒนาการของเทคโนโลยี ตลอดจนกิจการอย่างอื่นอันจะเป็นการชักจูงให้มีหารเดินทางท่องเที่ยว
3. อำนวยความสะดวกและความปลอดภัยให้แก่นักท่องเที่ยว
4. ส่งเสริมความเข้าใจอันดีและความเป็นมิตรไมตรีระหว่างประชาชนและระหว่างประเทศ โดยอาศัยการท่องเที่ยว
5. ริเริ่มให้มีการพัฒนาการท่องเที่ยวและพัฒนาปัจจัยพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกให้แก่ นักท่องเที่ยว⁴⁰

ในปี พ.ศ. 2522 ทางรัฐบาล พลเอก เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ต้องการให้ธุรกิจการท่องเที่ยวเป็นส่วนที่ช่วยกระจายรายได้ไปสู่ท้องถิ่นให้มากขึ้นและแก้ปัญหาการขาดดุลชำระเงินต่างประเทศตามสภาวะเศรษฐกิจที่เป็นอยู่

ดังนั้นเป้าหมายในการส่งเสริมการท่องเที่ยวของ ท.ท.ท. ในการอนุรักษ์และฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว โดยทางการท่องเที่ยวได้นำเอาศิลปวัฒนธรรมและโบราณสถานต่างๆ ในการเข้าไปจัดการสนับสนุน ส่งเสริม การท่องเที่ยวได้พยายามที่จะเข้าไปจัดการการส่งเสริมการท่องเที่ยวในภูมิภาคให้เป็นที่รู้จักมากขึ้นงานส่วนใหญ่ที่ ท.ท.ท. จัดทำขึ้นนั้นได้ดำเนินการในการส่งเสริม งานประเพณีที่ประชาชนของท้องถิ่นได้จัดสืบทอดกันมาหรือเป็นงานประเพณีที่ได้มีการรื้อฟื้นขึ้นมาใหม่ โดยพยายามที่จะจัดให้เป็นงานที่อยู่ในระดับจังหวัด ระดับภูมิภาค หรือนานาชาติ โดยทาง ท.ท.ท. ได้แบ่งประเภทของงานออกเป็น ดังนี้ งานเทศกาลประเพณีที่จัดขึ้นตามท้องถิ่นต่างๆ และเป็นทรัพยากรหลักในการดึงดูดเอาเงินตราเข้าประเทศเพื่อดึงดูดให้เกิดการเดินทางท่องเที่ยว แบ่ง ประเภทได้ดังนี้

1. งานประเพณี ที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ความเชื่อ เช่น งานแห่เทียนพรรษา งานบุญบั้งไฟ งานสงกรานต์
2. งานเทศกาลตามฤดูกาล เช่น งานวันลำไย งาน วันล้นจี่
3. งานประเพณีพื้นบ้าน เช่น วิ่งควาย งานผูกเสี่ยว
4. งานที่เริ่มขึ้นมาใหม่ เช่นงานสะพานข้ามแม่น้ำแคว

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน.

เป็นทรัพยากรที่สำคัญในการท่องเที่ยว ดังปรากฏว่าทาง ท.ท.ท. ได้นำเอาศิลปวัฒนธรรมในแขนงต่างๆ มาเป็นจุดส่งเสริม โดยจากการทำงานของ ท.ท.ท. ได้มีการส่งเสริม ประเพณี วัฒนธรรม อันเป็นการแสดงชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนมาใช้ในการส่งเสริมการท่องเที่ยว และในปี พ.ศ. 2530 ทางการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ได้จัดให้เป็นปีส่งเสริม การท่องเที่ยวไทย ได้ปรากฏว่ามีการสร้างคำขวัญประจำจังหวัดเพื่อเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยว การดำเนินงานขององค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

4.2.1.2 การส่งเสริมการท่องเที่ยว บริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ช่วงสามสิบทศวรรษแรกของปี 2500 สถานการณ์ทางการเมืองในอีสาน ที่มีความไม่มั่นคงภายใน ทั้งจากปัญหา สถานการณ์ความไม่สงบของประเทศเพื่อนบ้าน ทั้งทางลาว เวียดนาม กัมพูชา หรือ ปัญหาคอมมิวนิสต์ ภายในอีสานที่มีปัญหาอยู่ รวมทั้งปัญหา ความไม่ลงรอยกับประเทศเพื่อนบ้าน เช่น กรณี บ้านร่มเกล้า ซึ่งเป็นกรณีพิพาท ระหว่าง ไทย ลาว สิ่งต่างๆ เหล่านี้ น่าจะเป็นปัจจัยที่มีผลต่อการท่องเที่ยว ในบริเวณอีสาน ในช่วงระยะเวลาแรกๆ แต่จากปัญหาต่างๆ ไม่ใช่ว่า การท่องเที่ยว ในอีสานไม่มีปรากฏ การท่องเที่ยวในช่วงนี้ เป็นการท่องเที่ยว ของกลุ่มทหารอเมริกัน ที่เข้ามาตั้งฐานทัพ ในเมืองต่างๆ ในอีสาน ซึ่งเกิดสถานบันเทิงต่างๆ ขึ้น ดังจะกล่าวต่อไป

การท่องเที่ยวอีสาน น่าจะเริ่มเป็นรูปเป็นร่างขึ้น ในช่วงรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เป็นนายก ที่มีนโยบาย เปลี่ยนสนามรบให้เป็นสนามการค้า ทำให้ สถานการณ์ รอบด้าน เช่นความสัมพันธ์ กับประเทศเพื่อนบ้าน และกรอบกับ สถานการณ์ภายใน ทางการเมืองของอีสาน อยู่ในภาวะปกติ จากความสัมพันธ์อันดี กับประเทศเพื่อนบ้าน เช่น เป็นครั้งแรก ที่มีดำริที่จะสร้างสะพานข้ามแม่น้ำโขงไปยังฝั่งประเทศลาว ซึ่งน่าจะเป็นการขยาย การคมนาคม ระหว่างสองประเทศให้ดีขึ้น เมื่อสถานการณ์ต่างๆ รอบด้านดีขึ้น การท่องเที่ยว จึงได้ขยายตัวขึ้น ในอีสาน

เมื่อการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ได้เข้ามาส่งเสริมการท่องเที่ยวในอีสาน จะเห็นได้ว่าลักษณะ ทางภูมิศาสตร์ และภูมิประเทศของอีสาน มีข้อจำกัด อย่างมาก เช่น

ความแห้งแล้ง ทุ่งกุลาร้องไห้ซึ่งเป็นดินแดนที่มีความแห้งแล้งและชีวิตที่มีแต่ความยากลำบากของผู้คน ที่เป็นชนชั้นแรงงาน มีการเข้ามาขายแรงงาน ทั้งในกรุงเทพ และต่างประเทศ

“ ปลายเดือนสี่ ของวันเวลาที่มนุษย์อีกซีกโลก ขึ้นจรวดไปสัมผัสดวงจันทร์ อีกไม่ถึงสองเดือนข้างหน้า ผู้คนของแผ่นดิน นี้ ก็จะมีส่งบั้งไฟพญานาค บั้งไฟ

แสน ยิ่งขึ้นไปถวาย ถาน ที่บนฟ้าแล้ว " พร " ของพญาถาน ก็จะมีหลังโลมดินที่
แห่งระแหงสุดลูกหูลูกตาและทุ่งข้าวตามนา โคกนาทาน ก็จะมีหม่อม แผ่นดิน
แล้งสีเขียวชะอุ่มตา

แต่ยามนี้ ยังเป็นปลายเดือนสี่ที่ความแห้งแล้ง และความร้อน ทำให้
เวลาอีกสองเดือนยาวนาน เป็นกับปี เป็นกลับ กับการรอกคอย แม้จะองหยาด
น้ำฟ้าที่คนอีสานเรียกว่า " ฝนตกริน " แห้งน้ำซบตาม " กุด " และ " ซ้ำ " แห่ง
ผากแทบเป็นปลັก แลลบลิว ไปสู่ทุ่งโล่ง เปลวแดดเผา ราวแล้โบาย ดินแตกแยก
ระแหงนานๆ ครั้งจะเกิด " ลมหัวกุด " จนฝุ่นฟุ้งกระจาย

บนแผ่นดินที่ลมทะเลไม่เคยผ่านรำเพยถึง และพระอาทิตย์ ดูจะดำเตี้ย
บนท้องฟ้าของฤดูร้อน เราเดินทางสู่ใจกลางแผ่นดินอีสาน เมื่อปลายเดือนสี่ ที่
เห็นเหลือง ลมแล้ง พริ้วพรายอยู่กลางทุ่งอัน ร้อนระอุ มันเริงเปลวแดดอย่างไม่
อินังกับความร้อนแรงอยู่ที่โน่นที่นี้ บางทีลมหัวกุดกรรโชกกระซาก เอาพงสี
เหลืองจัดจ้าไปเกลื่อนกระจาย ถึงนาตึ้นบ้าน

มันคือความงามของฤดูแล้งที่ผู้คนบนแผ่นดินจะต้องใช้ชีวิต อยู่อย่างทรหด อด
ทน บนความอุดมสมบูรณ์ด้วย " ดินดำน้ำชุ่ม " ที่เคยปรากฏในตำนาน จะเล่าขานมา
นาน เพียงไหนก็ตามที บนแผ่นดินที่ราบลุ่ม ลำมูล ลำชี ผู้ต่างคุ่นเคยกับภาวะในฟ้าบ
มีน้ำ ในดินขำมีแต่ทราย น้ำตา ที่ตกกราย คือเลือดหลังโลมดิน "

หรือ

" อีสานแล้ง ฟ้าแห้งดินโหยแดดร้อน ระอุ อบอ้าวแผดเผาทรง "

นี่คือความจริงที่เราไม่อาจบิดเบือน ให้เป็นอื่น แต่ทว่า ชีวิตคือความจริง แห่ง
นี่เป็นที่น่าสนใจ เสียยิ่งกว่า

ชีวิตบนแผ่นดินที่ผู้คนใช้ วันแล้ววันเล่าของชีวิต ต่อสู้อย่างอดทน แผ่นดินที่
รัฐบาลพยายามเอาชนะธรรมชาติ อย่างทุ่มเทมาวันแล้ววันเล่า ด้วยความเพียร อัน
ต่อเนื่องไม่เคยขาดสาย ตำนานอันภาคภูมิใจ ของเหล่าบรรพบุรุษ ของเหล่าลูกอีสาน ที่
เคยมีบรรพบุรุษ เป็นนายฮ้อย เดินทางพาลูกบ้านไปขาย " ควายไทย " ผ่านช่องดง
พญาไฟ ช่องตะโก หรือช่องเขาพันลานแต่กาลก่อน กลายเป็นเรื่องเล่าเมื่อ ถนนกว้าง

ใหญ่ ทัศนสมัยพุ่งผ่านดินแล้งมาเนิ่นนานแล้ว แต่ทว่านิยาย ของเหล่าลูกอีสานเดินทาง ไปค้ากำปั่น หรือไปเสียดวง ในเมืองหลวงยังคง มีอยู่เรื่องแล้วเรื่องเล่า จุดหมาย ปลายทางที่มุ่งไปไทย (กรุงเทพฯ) ขยายไปสู่แผ่นดินต่างบ้านต่างเมือง ต่างศาสนา ที่ ซาอุ

ลมแล้งพาความร้อนมาเนือยริน เราเดินอยู่ริมทุ่งกุลาร้องไห้ ผ่านไปถึงบริเวณ สระสี่เหลี่ยม ที่เห็นคนจำนวนมากกำลังวิดปลากันอย่างหน้าดำคร่ำเครียด กลางแสง แดดแผดเผาในยามบ่าย ควันสี่ขวาม้วนตัว ขึ้นบริเวณป่าโคก สุดขอบฟ้าลิบลับ ยาม แล้ง ชาวบ้าน คงเผาป่าให้หญ้า ระเบิด ผักปานานาชนิด ก็จะผลิผุดขึ้น รวมทั้ง ปลา นานาพันธุ์ จะงอกงามขึ้นมาเป็นอาหารอันโอชะของผู้คน “⁴¹

การ เข้ามาส่งเสริมการท่องเที่ยวในอีสาน ของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ปัญหาที่การ ท่องเที่ยว จะสร้างคำอธิบาย เกี่ยวกับท้องถิ่นอีสาน ทางด้านความเป็นมา ประวัติศาสตร์ ยังเป็น ปัญหา เนื่องจาก เมื่อพิจารณาดูในประวัติศาสตร์ อีสาน จะเห็นว่า ความเป็นมาของอีสาน ไม่ได้มี ความเป็นมาที่เกี่ยวข้องกับ ประวัติศาสตร์ กระแสหลัก หรือประวัติศาสตร์ ชาติ ไทย ที่กล่าวเช่นนั้น เนื่องจากดินแดนบริเวณ อีสานแถบลุ่มน้ำโขงมีความสัมพันธ์กับ อาณาจักรล้านช้าง ที่มีอาณาเขต อยู่ ในบริเวณ สองฝั่งโขง ซึ่ง ทางศูนย์กลางทางวัฒนธรรม ไม่สามารถโยงเข้ากับ ประวัติศาสตร์กระแส หลัก⁴² หรือประวัติศาสตร์ชาติไทยได้ ภาพของอีสาน จึงต่างจากบริเวณ แหล่งอื่น ๆ เช่น สุโขทัย อยุธยา หรือ ล้านนา อาณาจักรเหล่านี้ จะเห็นว่า ศูนย์กลางของอาณาจักร อยู่ในบริเวณประเทศไทย ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่สามารถ นำมาใช้ในการอธิบายถึงประวัติศาสตร์ ที่โยงเป็นแบบแผนอันหนึ่งอันเดียว กับประวัติศาสตร์ ของชาติทำให้เกิดความภาคภูมิใจกับ ความเป็นมา ของสถานที่ต่างๆ เหล่านั้น เมื่อ

⁴¹ คณิตา เลขะกุล, " กาศิลินธุ์" อนุสาร อ.ส.ท. ปีที่ 26 ฉบับที่ 2 (วันที่ 10 พฤษภาคม 2528) : หน้า 24.

⁴² การอธิบาย ประวัติศาสตร์ ท้องถิ่น ตามความหมายของการท่องเที่ยว

1. ตำนานหรือความเชื่อ ความเป็นมาของท้องถิ่น
2. ประวัติศาสตร์ตอนสำคัญ ๆ และสามารถโยงเข้ากับประวัติศาสตร์ ไทยกระแสหลัก
3. ประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับท้องถิ่น
4. กษัตริย์ และบุคคลสำคัญในท้องถิ่น

ดู "แผนปฏิบัติการพัฒนา," อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวแห่งชาติ. (2544), สถาบัน เพื่อพัฒนาประเทศไทย (กรุงเทพฯ : ม.ท.พ.), หน้า 355.

อธิบายประวัติความเป็นมา ของเมืองในอีสานจำต้องเน้นย้ำ อยู่ที่ต้นรัตนโกสินทร์ อันเป็นช่วงที่รัตนโกสินทร์ เริ่มเข้าไปมีบทบาท ต่อ บริเวณ อีสานและตั้งเมืองในอีสานขึ้น

ชุมชนในดินแดนภาคอีสานนั้น ภายหลังจากที่ได้มีวิวัฒนาการขยายตัวขึ้นมาจากชุมชนขนาดย่อม ชุมชนขนาดใหญ่เป็นเมืองและรัฐจนกระทั่งตกเป็นดินแดนภายใต้การปกครองของอาณาจักรภายนอกที่เข้มแข็งกว่า ก็ได้เสื่อมลงไปตามลำดับ เมืองต่างๆ ที่มีรอยรอยความเจริญอย่างมากในอดีตนั้น ถูกทิ้งร้างไปเสียแทบหมดสิ้น จนกระทั่งถึงราวต้นพุทธศตวรรษที่ 23 ซึ่งอาจนับได้ว่าเป็นการเริ่มต้นประวัติศาสตร์ยุคปัจจุบันของดินแดนแถบนี้ก็ปรากฏมีกระแสการอพยพของชนในดินแดนภายนอกทยอยเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในภาคอีสานเป็นระลอก ๆ อาทิเช่น การอพยพของพวกส่วย ในเขตอัตรปือแสนแป่ ไกล่จำปาศักดิ์เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตจังหวัดสุรินทร์ปัจจุบัน ใน พ.ศ.2260 และการอพยพของพวกลาวเข้ามาตั้งถิ่นฐานยังเขตจังหวัดศรีสะเกษปัจจุบันในสมัยพระเจ้าเอกทัศแห่งกรุงศรีอยุธยา ในปี พ.ศ.2302 เป็นต้น

แต่บริเวณ อีสาน จะเป็นบริเวณที่มีผู้คนอาศัยอยู่มาเป็นเวลานานในบริเวณ อีสาน ทำให้ เกิดแหล่งอารยธรรมต่างๆ ยังคงหลงเหลือร่องรอยทางวัฒนธรรมเหล่านั้น มทำให้ ทางอีสาน จึงเป็นบริเวณที่มีความพิเศษ กว่า ภาคอื่นๆ ทางการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย จึงได้นำเอาแหล่ง อารยธรรมเหล่านี้ มาใช้เป็นจุด ในการส่งเสริม การท่องเที่ยว

" บ้านเชียง มิใช่ แหล่งท่องเที่ยวที่นรนาฟูฟา เหมือนเมืองท่องเที่ยวอื่นๆ แต่เป็นแหล่งท่องเที่ยว ที่น่าสนใจ ในอารยธรรมเก่าแก่ของโลก

..... สถานที่ท่องเที่ยวที่น่าสนใจ ที่สุด คือแหล่งขุดค้นบริเวณ วัดโพธิ์ศรีใน ซึ่งมีแหล่งขุดค้น ตามสภาพจริง มีหม้อลายเขียนสี เครื่องมือโลหะ และโครงกระดูกซึ่งรักษาให้อยู่ตามสภาพเดิม เมื่อ 2000 ปี ก่อน⁴³

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ได้นำเอา ประเพณี จารีต อันเป็นสิ่งที่ผู้คนในอีสาน ปฏิบัติ กันมา ดั้งขึ้นมา เป็นจุดส่งเสริมทางการท่องเที่ยว

⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

ปัญหาของประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับท้องถิ่นอีสาน ส่วนหนึ่ง จะเห็นว่า มิ่งงานวิจัย ของนักวิชาการต่างประเทศที่ได้ทำการศึกษาเรื่องราวของอีสาน หลังจากสงครามโลกครั้งที่สองสิ้นสุดลง ภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ ได้กลายเป็นภูมิภาคที่สำคัญมากขึ้น ประเทศไทยได้กลายเป็น ศูนย์กลางทางการติดต่อสัมพันธ์ กับ ต่างประเทศ โดยเฉพาะ ประเทศสหรัฐอเมริกา ได้เริ่มเข้ามามีบทบาท สำคัญทางการเมือง และเศรษฐกิจ ของประเทศไทยอย่างมาก ความสำคัญของภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ ตลอดจนแนวการศึกษา วิเคราะห์ ด้านสังคม และวัฒนธรรมของดินแดนแถบนี้

สำหรับประเทศไทย ในทศวรรษ ของพ.ศ.2490 ได้มีองค์กรระหว่างประเทศ โดยการสนับสนุนของอเมริกา อย่างเช่น F.A.O. และธนาคารโลก ได้เข้ามาทำการสำรวจ สภาพทางเศรษฐกิจ และสังคม ของประเทศไทย⁴⁴ ทั้งยังได้ผลักดันให้ประเทศไทย มีองค์กรกลาง เพื่อจัดทำ แผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ ที่ใช้เป็นแผนแม่บทในการพัฒนาประเทศ

ในทศวรรษของปี พ.ศ. 2500 อาจกล่าวได้ว่า เป็นยุคริเริ่มและส่งเสริมการพัฒนาทางการศึกษา และวิจัยทางสังคมศาสตร์ ในมหาวิทยาลัย ของประเทศไทย อันเป็นการตอบสนองต่อความจำเป็น ที่ต้องพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมของประเทศ

ในปี พ.ศ. 2498 หลังจากที่เมืองคักรระหว่างประเทศและ มหาวิทยาลัย จากสหรัฐอเมริกา

เข้ามาทำการสำรวจวิจัยทางเศรษฐกิจ และสังคมในประเทศไทย ศูนย์วิจัย มหาวิทยาลัย คอร์เนล ซึ่งมีสำนักงานอยู่ในกรุงเทพ โดยความร่วมมือจากองค์การยูเนสโก ของสหประชาชาติ ฝายความช่วยเหลือ ทางด้านเทคนิคแก่ประเทศไทย กระทรวงวัฒนธรรมและกระทรวงศึกษาธิการของไทย ได้ร่วมกันจัดให้มีปาฐกถา ชุดหนึ่งเกี่ยวกับสังคมศาสตร์กับประเทศไทย โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะ ส่งเสริมการเรียนการสอน สมรรถนะ การวิจัยทางสังคมศาสตร์ ตลอดจนความร่วมมือที่ก่อให้เกิดความร่วมมือระหว่างนักวิจัย ชาวตะวันตก กับนักวิจัยในประเทศไทย ตลอดจนถึงนักวิจัยในภูมิภาค เอเชียอาคเนย์

ในปีพ.ศ. 2506 มหาวิทยาลัย คอร์เนล และเบนนิงตัน ได้มีโครงการ เข้ามาสำรวจชาวเขาในภาคเหนือของประเทศไทย โดยมี ด.ร. ลอริสตัน ชาร์ฟ และดอกเตอร์ ลูเซียน เอ็ม แองส์ เป็นหัวหน้าโครงการ ขณะนั้นเริ่มมีนักมนุษยวิทยา ชาวอเมริกัน และชาติตะวันตกอื่นๆ เช่น ไมเคิล นอร์แมน ชาร์ลส ไคส์ ปีเตอร์ กุสตัดเตอร์ และนิลมุเดอร์ เข้ามาศึกษางานสนามในประเทศไทย⁴⁵

⁴⁴ Akin Rabibhadana , The organization of thai society in the Early Bangkok Period , 1782 – 1873, อ้างใน สุเทพ สุนทรภัสช., (2540), มานุษยวิทยา กับประวัติศาสตร์ (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ) , หน้า 33.

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน , หน้า 37.

ในการศึกษาหมู่บ้านชนบทของประเทศไทย ประเด็นปัญหาที่สนใจและถกเถียงกันในขณะนั้น อันมีที่มาจากบทความของจอห์น เอฟ. เอมบรี และ รายงานการศึกษาหมู่บ้านบางชั้นของ ด.ร. ลอริ สตัน ชาร์ฟ⁴⁶ ผู้อำนวยการโครงการวิจัย ของมหาวิทยาลัยคอร์เนลในประเทศไทยโดยเริ่มทำการศึกษา ตั้งแต่ พ.ศ. 2491 แต่เพิ่งจะมีรายงาน ในปี 2496 รายงานการศึกษาดังกล่าว ได้ก่อให้เกิดความรู้สึกว่า โครงสร้างสังคมในหมู่บ้าน ชนบทไทยมีลักษณะแบบหลวมๆ เป็นที่เข้าใจกันดีว่า โครงการวิจัย ของมหาวิทยาลัยคอร์เนล ในประเทศไทย (Consell' s Thailand Research project) ได้เลือกหมู่บ้าน บางชั้นในอำเภอมีนบุรี บริเวณชานเมืองกรุงเทพ มหานคร เพื่อที่จะศึกษา ผลกระทบทาง เทคโนโลยี ที่ขยายตัว จากบริเวณเมืองหลวง มายังหมู่บ้านที่อยู่ใกล้เคียง แต่ต่อมาวัตถุประสงค์ ของโครงการได้เปลี่ยนไป การศึกษา และรายงานการศึกษาหมู่บ้านบางชั้น จึงออกมาในรูปแบบ การศึกษา หมู่บ้าน ชนบททางมนุษยวิทยา ที่ให้รายละเอียด เกี่ยวกับสภาพแวดล้อม ทางนิเวศวิทยา และความสัมพันธ์ ทางสังคม และเศรษฐกิจระหว่างกลุ่ม และสมาชิก ของสังคม ในหมู่บ้านได้รับการศึกษา

การศึกษาบางชั้น จึงกลายเป็นแบบฉบับ ของการศึกษา หมู่บ้านชนบท ในประเทศไทยของ นักมานุษยวิทยาในเวลาต่อมา

เมื่อประมาณ ช่วงทศวรรษที่ 20 ได้เกิดกระแส ท้องถิ่นนิยมขึ้น จะเห็นได้ว่า บรรดา นักวิชาการไทยบางส่วน และองค์กรในท้องถิ่น เช่น วิทยาลัยครู จัดการสัมมนาเกี่ยวกับท้องถิ่น ทำให้ เกิดองค์ความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่น

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2509 -2516 มีความตื่นตัว ที่จะเรียนรู้ และจัดสัมมนาเกี่ยวกับเมืองต่างๆ ขึ้น หลายแห่ง ความตื่นตัวดังกล่าว ได้มีการศึกษาอย่างเป็นระบบ มีปัจจัยหลายอย่าง ที่ส่งเสริมให้คนหัน มาสนใจ ชนบทและท้องถิ่น มากขึ้น เงื่อนไขใหม่ นำไปสู่ การมองประวัติศาสตร์ จากจุดยืนท้องถิ่น สำนึกเกี่ยวกับ เอกลักษณ์ท้องถิ่น ก็เกิดขึ้น คนสนใจประวัติศาสตร์ ที่เกี่ยวข้องกับท้องถิ่นตนมากขึ้น ด้วยเหตุนี้เอง งามสัมมนาที่เกิดขึ้น ตามเมืองต่างๆช่วงปี 2519- 2521 จึงเน้นลักษณะเช่นนั้น ได้มีความพยายามที่จะเสนอ ประวัติวิวัฒนาการ ของเมืองและท้องถิ่น เป็นอิสระต่างจากกรอบประวัติศาสตร์ แห่งชาติ

สิ่งต่างๆเหล่านี้ เป็นผลให้ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย นำเอาองค์ความรู้เหล่านี้ มาใช้ในการส่งเสริมทางการท่องเที่ยว โดยนำเอาเรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากกระแสดังกล่าว มาใช้ในการสร้าง องค์ความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่นอีสาน สำหรับ ใช้ในการอธิบายต่อนักท่องเที่ยว

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน. หน้า 38 .

การท่องเที่ยว ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือ อีสาน ในช่วงแรก ๆ เป็นการท่องเที่ยวทางธรรมชาติ ในอีสานแต่ยังมีได้ส่งเสริมอย่างจริงจังดังเช่นในภาคอื่นๆ อาจด้วย สถานการณ์ความไม่มั่นคง จากสงครามที่เกิดขึ้นรอบด้าน ในอินโดจีน แต่ จากสถานการณ์ดังกล่าว ก็ได้ส่งผลต่อการท่องเที่ยว ภายในท่องเที่ยวจึงตนท้องถิ่น ที่ตอบสนองกับบริบทที่เกิดขึ้น แม้จะไม่มีการท่องเที่ยวต่างๆ ในแหล่งวัฒนธรรมต่างๆ ซึ่งได้กลายมาเป็น การท่องเที่ยวกระแสหลักของ อีสาน อย่างที่การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้นำเสนอ แต่จะเห็นได้ว่า กระแสทางการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นในบริเวณดังกล่าว ในช่วงแรก เป็นการตอบสนองต่อชาวต่างชาติ ได้แก่ กลุ่มทหารอเมริกัน ที่เข้ามาทำสงคราม ในเวียดนาม ซึ่ง การสนองตอบดังกล่าว ทำให้เกิด บาร์ สถานบันเทิง ขึ้นอย่างมากมายบริเวณหน้าแคมป์ทหาร และกระจายตัวทั่วไป ทั้งในจังหวัดที่มีการเข้ามาของทหารอเมริกัน เช่น นครราชสีมา อุบลราชธานี ในบริเวณแถบลุ่มน้ำโขง จังหวัดที่ถือเป็นฐานทัพของทหารอเมริกัน ได้แก่ จังหวัดอุดรธานี ซึ่งมีสถานบันเทิงเกิดขึ้น เป็นจำนวนมาก ทั้งที่หน้าค่าย และในตัวเมืองอุดร นอกจากบาร์ ผับต่างๆแล้ว ยังมี สถานที่ยินโบวี่ลิ่ง ชั้นดี เปิดดำเนินการ ขึ้นด้วย เช่น สิ้นประเสริฐ โบวี่ ซึ่งมีคามทันสมัยเทียบเท่า ในกรุงเทพฯ⁴⁷ นอกจากนี้ สถานียินโบวี่ลิ่งอื่นๆ อยู่ใน โรงหนังต่างๆ เช่น วิสต้าราม่า เอลิมวัฒนา เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมี ไนท์คลับ เช่น ซิลลูเลท ทิปทอป หรือ อาบอบนวด ขนาด 52 ห้อง เพื่อรองรับทหารอเมริกัน เช่น คราวน์ เตอรักิซบาธ ศรีเมือง วินัส เออร์มา นอกจากนี้ ยังมีโรงแรมต่างๆ เกิดขึ้นในอุดรอย่างมากมาย เพื่อรองรับทหารอเมริกันบางส่วน ที่สามารถออกมาพักนอกแคมป์ ในช่วงสงครามอินโดจีน จึงน่าจะเป็นช่วงแรกของการเติบโตขึ้น ของการท่องเที่ยวในบริเวณอีสาน ซึ่งแตกต่างจากช่วงที่การท่องเที่ยว ได้เข้ามา ส่งเสริมการท่องเที่ยวในช่วงหลัง

นับแต่การกล่าวถึงกลุ่ม วัฒนธรรมของชาวภูไท ที่สกลนคร ใน อนุสาร อ.ส.ท. ในเดือนเมษายน ปี พ.ศ. 2505 อนุสาร อ.ส.ท. ได้มีการกล่าวถึงเรื่องราวของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือ ภาคอีสาน มาเป็นลำดับ แต่จะเห็นว่า การพัฒนาอีสานได้ปรากฏการร่างแผนพัฒนา ในปี พ.ศ. 2514⁴⁸พร้อมกับการเข้ามาส่งเสริมการท่องเที่ยวยังบริเวณภาคอีสานซึ่งการส่งเสริมการท่องเที่ยวดัง

⁴⁷ สัมภาษณ์ เปียทิพย์ ลำเจียกหนู. วันที่ 15 พฤษภาคม 2545. อายุ 50 ปี ถ.ทหาร อ.เมือง จังหวัดอุดรธานี.

⁴⁸ เสรี วังสีไพจิตร. (2529). การสัมมนา เพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวภาคตะวันออกเฉียงเหนือ วันที่ 3-5 กรกฎาคม 2529 ณ โรงแรมปทุมรัตน์ จังหวัดอุบลราชธานี. หน้า 77.

กล่าว ทางการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้มีการแบ่ง ทรัพยากร ทางการท่องเที่ยว ในบริเวณอีสาน ไว้เป็นประเภทต่างๆดังนี้

ประเภทที่ 1 แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ ซึ่งในอีสานมีมากมาย ซึ่งเป็นการส่งเสริมภาพที่ตรงกันข้ามกับความเชื่อของผู้คนว่า บริเวณอีสานมีแต่ความแห้งแล้ง ตามสภาพทางภูมิศาสตร์ เช่น ที่แก่งตะนะ จังหวัดอุบลราชธานี ภูกระดึง จังหวัดเลย

ประเภทที่ 2 แหล่งท่องเที่ยวทางด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี ซึ่งบริเวณอีสาน ปรากฏแหล่งท่องเที่ยวอย่างนี้ มีอยู่อย่างมากมาย เช่น ปราสาทหินพิมาย พนมรุ้ง หรือแหล่งโบราณคดีที่บ้านเชียง เป็นต้น

ประเภทที่ 3 เป็นกิจกรรมที่มนุษย์ทำขึ้น คือ ชีวิตความเป็นอยู่ วัฒนธรรมประเพณี การละเล่นพื้นเมือง ซึ่งในสังคมอีสาน ได้มีจารีต ที่ปฏิบัติสืบทอดกันมา คือ ฮีตสิบสองซึ่งเป็นประเพณีในสิบสองเดือนของผู้ที่อาศัยอยู่ในภาคอีสาน เช่น งานเซ็งบั้งไฟ ซึ่งมีอยู่ทุกที่ทุกแห่ง เพื่อเป็นการจุดบั้งไฟบูชาพญาแถน งานแห่เทียนพรรษา ที่จังหวัดอุบลราชธานี เป็นต้น⁴⁹

จากการแบ่งทรัพยากรการท่องเที่ยว ในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือภาคอีสาน ทางการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย จะเห็นว่า ได้เน้น ในการส่งเสริมด้านแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในภาคอีสาน ปรากฏแหล่งโบราณคดี และแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ กระจายตัวอยู่ทั่วไป บริเวณ อีสานตอนบน และบริเวณแถบลุ่มน้ำโขง ยังปรากฏแหล่งโบราณคดี ต่างๆ อยู่บริเวณแถบลุ่มน้ำโขง นอกจากนี้ประเพณีความเชื่อ ต่างๆ อันเป็นเอกลักษณ์ เฉพาะท้องถิ่น จึงมีความแตกต่างกันไป จากการส่งเสริมทางการท่องเที่ยว ในภาคอื่นๆ เช่น การส่งเสริมการท่องเที่ยวทางภาคเหนือ จะเห็นได้ว่า มีการส่งเสริมทางการท่องเที่ยว โดยเน้น ทางสภาพภูมิประเทศที่เป็นเทือกเขา สลับกับภูมิประเทศ ที่สวยงาม อากาศที่หนาวเย็น เป็นผลให้มีภูมิประเทศ ที่สวยงาม เป็นดินแดนที่มีมนต์เสน่ห์ทางวัฒนธรรม ส่วนหนึ่ง ด้วยบริเวณทางภาคเหนือ เป็นดินแดนของอาณาจักรล้านนาอันเก่าแก่

ทางภาคใต้ จะเห็นได้ชัดเจนว่า ลักษณะภูมิประเทศทางภาคใต้ เป็นจุดขายหนึ่ง ที่เป็นจุดหลัก ในการส่งเสริมการท่องเที่ยว ซึ่งภูมิประเทศทางภาคใต้นั้น ประกอบด้วยทะเล ที่มีชายฝั่งยาว และหมู่เกาะมากมาย และดินแดน ที่สามารถเชื่อมต่อกับประเทศเพื่อนบ้าน ทั้งมาเลเซีย และ สิงคโปร์ ทำให้นักท่องเที่ยวสามารถเดินทางไปชอปปิง หรือท่องเที่ยว ในประเทศเพื่อนบ้านได้อย่างสะดวก ดังปรากฏ ในรายการส่งเสริมการท่องเที่ยวของบริษัทต่างๆ ที่ลงโฆษณาในอนุสาร อ.ส.ท. ดังนั้นทาง

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน , หน้า 95.

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย จึงพยายามที่จะเปลี่ยนรูปลักษณะ ของอีสาน ใหม่ ดังปรากฏในคำขวัญ เช่น

อีสานลานบุญ อรุณรุ่งแห่งอารยธรรม

อีสานดินแดนเก่า แต่ไม่แก่

สู่แดนอีสาน สายธารน้ำใจ ธรรมชาติแจ่มใส รวมใจวัฒนธรรม

อารยธรรมที่ฝั่งโขง

ออนซอนอีสาน⁵⁰

จากที่กล่าวไปจะเห็นได้ว่า บริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือ ภาคอีสานนั้น ค่อนข้าง มี ลักษณะ ทางการท่องเที่ยวที่แตกต่างกับบริเวณภาคอื่นๆ จากความคิดที่ว่า บริเวณภาคอีสานนั้น มีความแห้งแล้ง เป็นเหตุผลหนึ่ง ซึ่งเป็นผลให้ การท่องเที่ยวทางภาคอีสานไม่ได้เจริญเติบโตมากนัก เมื่อเทียบกับภาคอื่นๆ ที่ภูมิประเทศเอื้อต่อการส่งเสริมการท่องเที่ยว⁵¹ ดังนั้น การส่งเสริมการท่องเที่ยวทางภาคอีสาน จึงได้มีการนำเอา ศิลปวัฒนธรรมที่มีอยู่อย่างมากมายเป็นจุดดึงดูดสำหรับบริเวณ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือดังนั้นจะเห็นว่าในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จึงปรากฏแหล่งท่องเที่ยว ที่เป็นแหล่ง ทางประวัติศาสตร์ ต่างๆ เช่น ปราสาทหินพิมาย ปราสาทหิน เขาพนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ เป็นต้น

นอกจากนี้ ในด้านที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คน ในด้าน ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ จะเห็นว่า ได้มีการนำเอาจารีต ประเพณีที่ชาวอีสาน ปฏิบัติกันมา หรือที่เรียกในภาษาถิ่น ว่า ฮีตสิบสอง ซึ่งเป็นประเพณีการทำบุญในรอบ สิบสองเดือน ของชาวอีสาน เช่น ในเดือนหก มี งานบุญบั้งไฟ การแห่ปราสาทผึ้ง การแห่เทียนพรรษา ซึ่ง จากฮีตต่างๆ เหล่านี้ ทางการท่องเที่ยว ได้นำมาใช้ในการส่งเสริมทางการท่องเที่ยวของภาคอีสาน โดยนำเอา งานบุญเหล่านี้ มาใช้ เป็นจุด ส่งเสริมการท่องเที่ยวในภาคอีสาน ดังนั้น จะเห็นว่า งานประเพณีใหญ่ๆ ที่นำมาใช้เป็นจุดดึงดูดทาง การท่องเที่ยว จึงสัมพันธ์กับ ฮีตสิบสอง ของชาวอีสาน เช่น งานไหลเรือไฟ ที่จังหวัดนครพนม งาน แห่ปราสาทผึ้งที่จังหวัดสกลนคร งาน บุญบั้งไฟที่จังหวัดยโสธร

⁵⁰ เรื่องเดียวกันหน้า , 123.

⁵¹ โปรดดูภาคผนวก ฉ.

“ อีสานมีประเพณีอะไรบ้าง ประเพณีเซ็งบั้งไฟ จุดบั้งไฟบูชา
 แถน .....แต่งานใหญ่ที่สุดคือ ท้ายโศธร ประเพณี แห่เทียนพรรษา ที่อุบลราชธานี
 ซึ่งมีการแห่ที่ยิ่งใหญ่เหลือเกิน เทียนหนึ่งต้น ต้นทุนเป็นแสนบาท งานไหลเรือ
 ไฟที่นครพนม เป็นงานที่โรแมนติก แม่น้ำโขงที่เรามองออกไป จะเป็นฝั่งลาวที่มี
 ภูเขา สลับซับซ้อน พระจันทร์ขึ้น 15 ค่ำ แล้วก็เรือไฟลอยไปตามแม่น้ำ⁵²

ในการส่งเสริมทางการท่องเที่ยวในบริเวณภาคอีสาน นอกจากจะใช้ฮัตคอง ที่ผู้คนได้รังสรรค์
 งานเหล่านี้ เป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินชีวิต ซึ่งบางส่วนเป็นการดำเนินพิธีกรรม เกี่ยวข้องกับสายน้ำ
 จึงได้มีการนำเอาแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นแม่น้ำสายหลักของบริเวณแถบนี้ มาใช้เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม
 แถบอีสาน โดยนำมาเป็นจุดดึงดูด หลัก

“ ในเรื่องของการขาย จะต้องแสดงให้เห็นว่า อีสานแตกต่างจากแหล่งท่องเที่ยว
 แหล่งอื่นๆ โดยใช้แม่น้ำโขงเป็นสื่อแสดงให้เห็น ความแตกต่าง ทำไมถึงใช้
 แม่น้ำโขง ถ้าใช้แล้วจะเกิดผลในทางบวก หรือทางลบแตกต่างกันอย่างไร ผม
 จะขยายความอีกสักเล็กน้อยคือ

ในแง่บวก ถ้าใช้คำว่าแม่น้ำโขง จะมีความหมายครอบคลุม ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
 เชียงเหนือของเราทั้งหมด แม่น้ำเส้นนี้ไหลผ่านหลายประเทศ ก็มีผู้คนหลายยุค
 หลายสมัยอาศัยแม่น้ำสายนี้ นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นด้วยว่า ไม่ใช่แหล่งท่องเที่ยว
 ธรรมดา เหมือนกับแหล่งท่องเที่ยวที่เรามีอยู่ทั่วไป เราต้องแสดงให้เห็นว่า
 เป็นแหล่งท่องเที่ยว ที่มีความท้าทาย เพราะแม้ว่า แม่น้ำโขงไหลผ่านหลาย
 ประเทศก็ตาม แต่มีเพียงประเทศเดียวที่ผู้คนสามารถเข้ามาดูแม่น้ำโขงได้ คือ
 ประเทศไทย⁵³

⁵² ปราโมทย์ ทศนาสุวรรณ, (2529), การสัมมนา เพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวภาคตะวันออกเฉียงเหนือ วันที่
 3-5 กรกฎาคม 2529 ณ โรงแรมปทุมรัตน์ จังหวัดอุบลราชธานี, หน้า 97.

⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 69.

เวลาต่อมา จึงมีการนำเอา แม่น้ำโขงมาร้อยเรียง กับการท่องเที่ยวในอีสาน โดยสร้างให้ลุ่มน้ำโขง เป็นลุ่มน้ำที่มีอารยธรรมอันยิ่งใหญ่ และเป็นแม่น้ำที่มีความผูกพันกับวิถีชีวิต ของชาวอีสาน มาแต่ครั้งอดีต

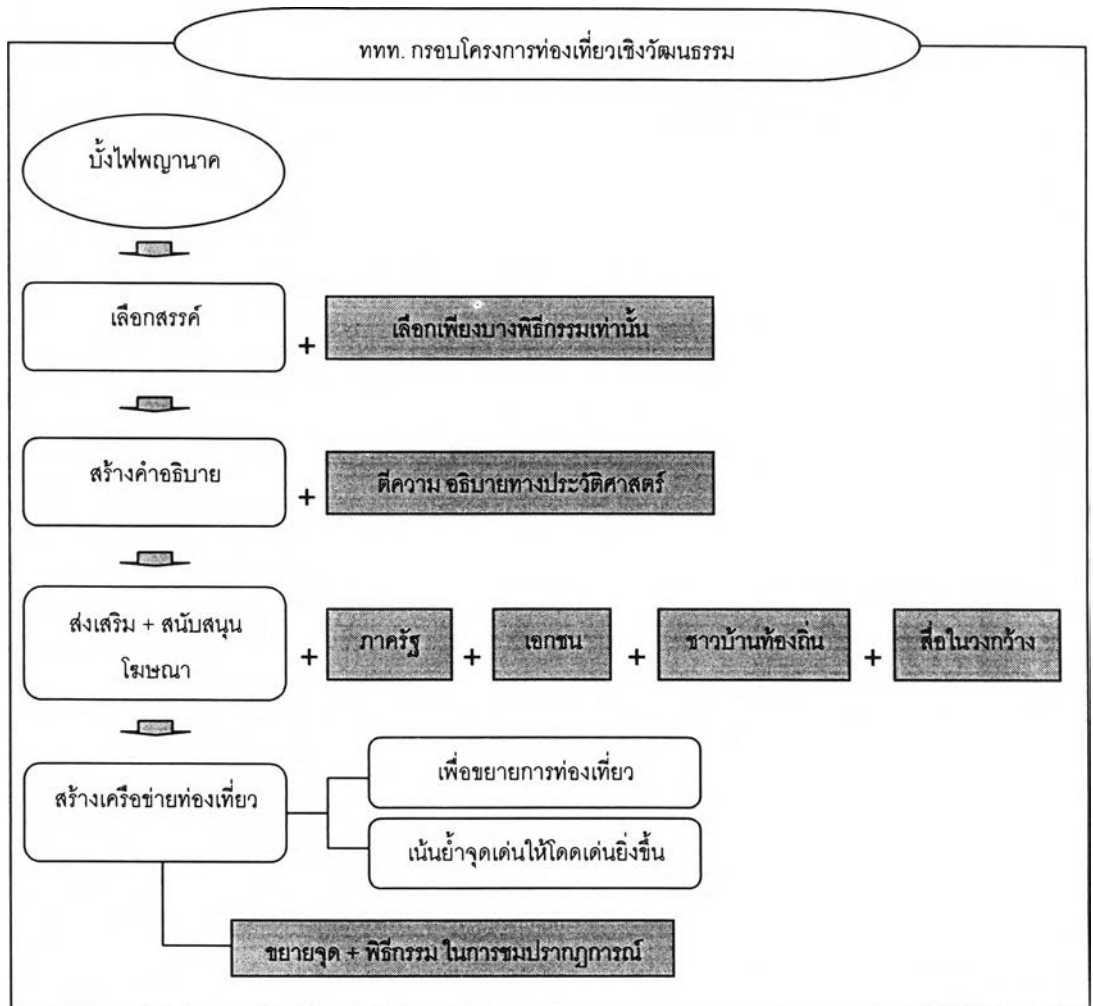
" แม่น้ำโขงถือได้ว่าเป็นแม่น้ำสายสำคัญสายหนึ่งของโลก เพราะเป็นที่ตั้งของแหล่งอารยธรรมโบราณ เช่นเดียวกับลุ่มน้ำสำคัญอื่นๆ เช่น แม่น้ำไทกริส ยูเฟติส และแม่น้ำสินธุ เป็นต้น ความสำคัญของแม่น้ำโขงในดินแดนภาคอีสานนี้มีมากในแง่ของปัจจัยที่จำเป็นสำหรับการตั้งหลักแหล่ง ของมนุษย์ตั้งแต่สมัยโบราณเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ⁵⁴

จากความสำคัญของสายน้ำโขง เป็นส่วนหนึ่ง ที่ การส่งเสริม การท่องเที่ยวทางภาคอีสาน จึงได้ดึงเอาแม่น้ำโขงเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งทางการส่งเสริมทางการท่องเที่ยว ด้วยแม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำสายใหญ่ การกล่าวถึง ลำน้ำโขง จึงเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ เห็นภาพที่ชัดเจนกว่า การ ส่งเสริมทางการท่องเที่ยวในแต่ละจังหวัดซึ่งนักท่องเที่ยว อาจไม่รู้จัก ต่างจากแม่น้ำโขงที่เป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไป

ดังนั้น ภาพของชุมชนอีสาน โดยเฉพาะบริเวณแถบลุ่มน้ำโขง จึงปรากฏภาพของความผูกพันระหว่าง ผู้คน กับสายน้ำโขง ทั้งในด้านวัฒนธรรม พิธีกรรม ทำให้สายน้ำโขง ได้กลายเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่ง ในการใช้เป็นจุดขายทางการท่องเที่ยวบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

---

⁵⁴ ราไพ พรรณ แก้วสุริยะ, (2530), "ตะลุมโขง" อนุสาร อ.ส.ท. ปีที่ 33 ฉบับที่ 12 (วันที่ 12 กรกฎาคม), หน้า 15.

ภาพที่ 1 : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. กรอบโครงการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

4.3 รูปแบบของความเชื่อเรื่องนาคที่เปลี่ยนแปลงไป

แม้ว่าคติเรื่องนาค จะมีความสัมพันธ์ กับวิถีชีวิตท้องถิ่น แต่เราก็ปฏิเสธไม่ได้ว่า การท่องเที่ยว มีส่วนเป็นตัวกระทบ ต่อความเชื่อและพิธีกรรม และวิถีชีวิต ของผู้คนลุ่มน้ำโขง ที่มีต่อคติความเชื่อเรื่องนาคอย่างมาก

คติเรื่องนาค เป็นความเชื่อที่ตอบสนองต่อ วิถีของผู้คนในท้องถิ่น แถบลุ่มน้ำโขง ในการดำรงชีวิต ดังปรากฏรูปแบบ ในพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิต ของผู้คนที่อยู่ในบริเวณแถบลุ่มน้ำ เช่น การไหลเรือไฟ การแข่งเรือ เพื่อเป็นการบูชา นาค หรือการที่บางชุมชน มีนาค เป็นผู้ดูแลคุ้มครองชุมชน ซึ่งจะเห็นว่า คติความเชื่อเรื่องนาค เป็นสิ่งที่ผูกพัน กับวิถีชีวิต ของผู้คน แถบลุ่มน้ำโขง

นอกจากพิธีกรรมที่มีการปฏิบัติของผู้คนที่อาศัยอยู่ในบริเวณลุ่มน้ำโขงแล้ว การอธิบายปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ที่เกิดลูกไฟลอยขึ้น จากลำน้ำโขง ผู้คนที่อาศัยอยู่ในบริเวณลำน้ำโขง ได้ อธิบาย ปรากฏการณ์ ดังกล่าว ว่า เป็นการกระทำ ของพญานาค ดังปรากฏคำเรียก ลูกไฟดังกล่าวว่า บั้งไฟพญานาค

ผลของการเข้ามาศึกษาเรื่องราวของท้องถิ่น จากกระแสท้องถิ่นนิยม ที่นักวิชาการ ได้ให้ความสนใจ เป็นผลที่ทำให้เกิด ลักษณะท้องถิ่นนิยม กรอบกับการที่ การท่องเที่ยว ได้เข้ามาส่งเสริมการท่องเที่ยวในอีสาน หลังจากที่ สถานะการณภายในของอีสาน ได้คลี่คลายไปในทางที่ดีขึ้น จากเหตุดังกล่าว เป็นผลให้ การส่งเสริมการท่องเที่ยวในอีสาน ได้มีการขยายเข้าสู่ การท่องเที่ยวทางด้านอื่นๆ เช่น การส่งเสริม รูปแบบของพิธีกรรม ความเชื่อ ประเพณี ที่มีการปฏิบัติของผู้คน ในอีสาน มาเป็นจุดขาย เช่น บุญบั้งไฟ งานแห่เทียนพรรษา

เมื่อแม่น้ำโขงได้ถูกนำเข้ามาเป็นส่วนหนึ่ง ในการเป็นจุดดึงดูดทางการท่องเที่ยว ซึ่ง ลำน้ำโขง เป็นแม่น้ำที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิต ของผู้คนในบริเวณแถบลุ่มน้ำโขง ดังนั้น พิธีกรรม ความเชื่อที่สัมพันธ์กับลำน้ำจึงเป็นส่วนหนึ่ง ที่มีการนำเอามาส่งเสริม เช่น งานไหลเรือไฟ งานแข่งเรือ นอกจากนี้ ความเชื่อที่สัมพันธ์ กับ ลำน้ำโขง อย่างคติความเชื่อเรื่องนาค เป็น ความเชื่อหนึ่งที่มีการ นำมาใช้เป็นจุดขายทางการท่องเที่ยว อย่าง ปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค ที่ทางการท่องเที่ยว ได้หยิบมาใช้เป็นจุดส่งเสริมทางการท่องเที่ยว⁵⁵ โดยความร่วมมือ ขององค์กรในท้องถิ่น ต่างๆ เช่น เทศบาลนครหนองคาย และกลุ่มชาวบ้านต่างๆ เมื่อปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค เป็นที่รับรู้ของผู้คน ทำให้ปรากฏ

⁵⁵ เคยมีการสำรวจ จากมหาวิทยาลัยขอนแก่น ในการหาแหล่งพัฒนา ทางการท่องเที่ยว โดยการสำรวจแหล่ง บั้งไฟพญานาคตั้งแต่ปี พ.ศ. 2530.

การณ้บั้งไฟดั่งกล่าวได้เป็นที่สนใจ ในปีหนึ่งๆ จะมีผู้คน เข้ามาเพื่อชมปรากฏการณ์ดั่งกล่าวเป็นจำนวนมาก

การหลั่งไหลของผู้คนเพื่อเข้าชมความมหัศจรรย์ ของปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดความเชื่อเรื่องนาค ได้รับการถ่ายทอดจากภายนอก ความเชื่อที่เป็นความศักดิ์สิทธิ์ เป็นเทพอารักษ์ ของชุมชน

องค์กร หลายกลุ่มที่เคยมีความร่วมมือกันในการ เป็นส่วนสนับสนุน ปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค ต่าง สร้างคำอธิบาย ชุดความเชื่อ เรื่องนาค ทั้งชาวบ้าน กลุ่มผู้รู้ ในท้องถิ่นได้แก่ สถาบันการศึกษา ศูนย์วัฒนธรรม จังหวัด เช่นศูนย์ ศิลปวัฒนธรรม หนองคาย และสถาบันราชภัฏอุดรธานี ที่ต่างสร้างคำอธิบายเกี่ยวกับตำนานบั้งไฟพญานาคตามแบบขององค์กร ผ่านงานแสดงแสง สี เสียง ประกอบงานบั้งไฟพญานาค เช่น อ.ปากคาด ของสถาบันราชภัฏ อุดรธานี และ ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมจังหวัดหนองคาย ที่ อ.เมือง จ. หนองคาย ในการแสดงพิธีเปิด มหกรรมบั้งไฟพญานาค กลุ่มคนต่างๆเหล่านี้ ต่างมีส่วนสำคัญในการร่วมมือกัน ในการส่งเสริม ปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค ให้กลายเป็น สินค้าสำคัญทางการท่องเที่ยว

4.3.1 บั้งไฟพญานาค⁵⁶ ในกรอบโครงการการท่องเที่ยว

ปรากฏการณ์ที่ลูกไฟสีชมพูอมแดง ลอยขึ้นจากลำน้ำโขง เป็นสิ่งที่ชาว โพนพิสัย ได้ เห็นมาเป็นระยะเวลาช้านาน ซึ่ง ชาวโพนพิสัยเชื่อว่า เป็น การกระทำของ พญานาค ที่อาศัยอยู่ในลำน้ำโขง เป็นผู้ กระทำ ตามความเชื่อของชาวโพนพิสัยเชื่อว่า ในแม่น้ำโขงที่เป็น วงบาดาล ที่เป็นที่อยู่ของพญานาค⁵⁷ จากปรากฏการณ์ดังกล่าว ทำให้ความเชื่อเรื่องนาค ในบริเวณแถบลุ่มน้ำโขง ได้รับความสนใจ จากผู้คนทั่วไป ซึ่ง เป็นผลให้ คติเรื่องนาคที่อยู่ในชุมชนบริเวณแถบลุ่มน้ำโขงได้รับการทำทนาย จากบริบทภายนอก

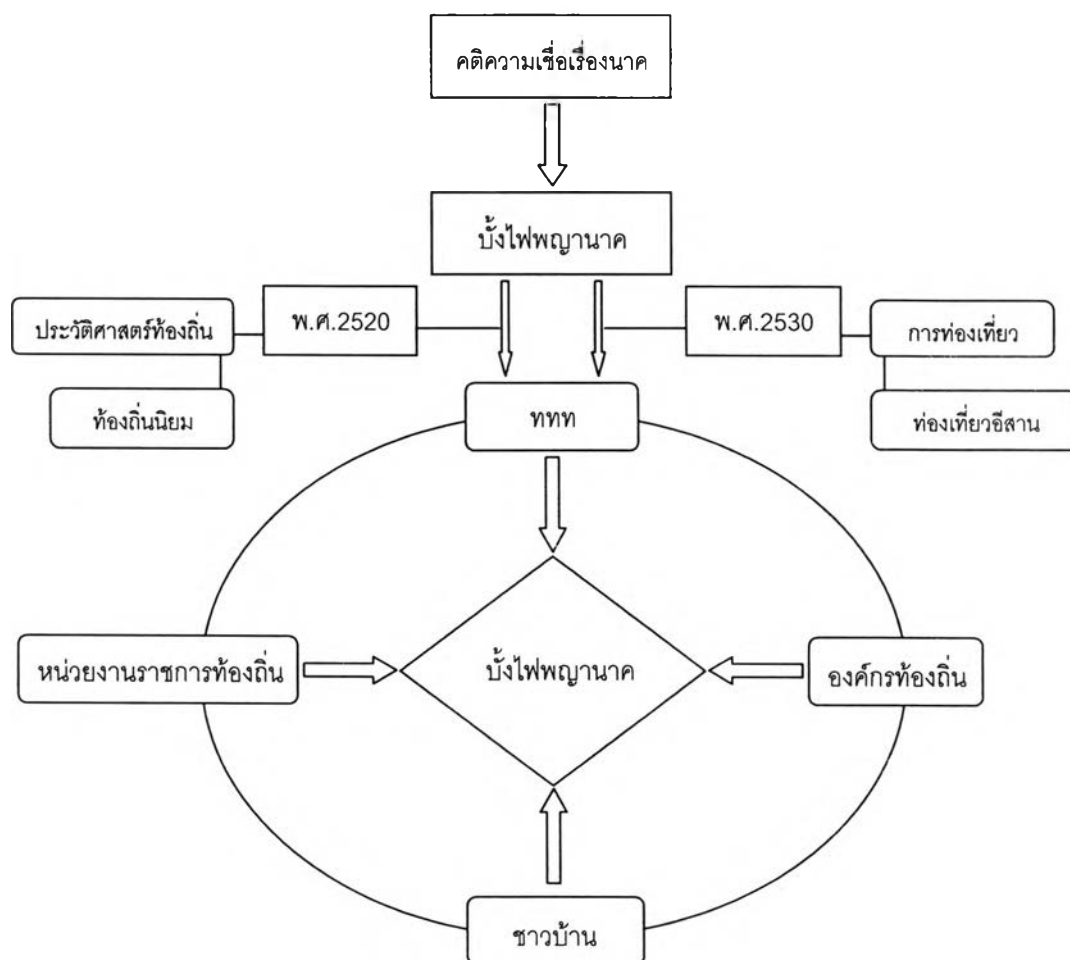
---

⁵⁶ ปรากฏการณ์ที่ลูกไฟแดงอมชมพู พุ่งขึ้นจากแม่น้ำโขง สู่อากาศในวันออกพรรษาที่บริเวณเขต อ.โพนพิสัย เห็นจนชินและเรียกสิ่งนี้ว่า "บั้งไฟพญานาค" เพราะลูกไฟที่ว่าเป็นลูกไฟ สีแดงอมชมพู ไม่มีเสียงไม่มีควัน ไม่มีเปลว ขึ้นตรง ไม่โค้งและตกลงมาเหมือนลูกไฟทั่วไป จะดับกลางอากาศ สังเกตได้ง่ายจากลูกไฟทั่วไป จะเกิดขึ้นในเขตตั้งแต่ทำน้ำวัดหลวง ต.วัดหลวง เรื่อยลงไปจนถึง เขตบ้านน้ำเป กิ่ง อ.รัตนวาปี แต่ก่อนจะเห็นเกิดขึ้นเฉพาะทำน้ำวัดหลวง, วัดจุมพล, วัดไทย และทำน้ำวัดจอมนาง อ. โพนพิสัย แต่ทุกวันนี้จะเห็นเกิดที่บ้านน้ำเป, บ้านท่าม่วง, ตาลชุม, ปากคาด และ แก่งอาสง อ.บึงกาฬ

ก่อนนี้คน อ.โพนพิสัย เห็นแล้วก็เฉย ๆ เพราะเห็นประจำทุกปีในวันออกพรรษา เมื่อเวียนเทียนเสร็จจะเมื่อไหลเรือไฟมาถึงบริเวณทำน้ำวัดหลวงก็จะเริ่มเห็นลูกไฟดังกล่าวพุ่งขึ้นจากแม่น้ำโขง ขึ้นสูงไม่เกิน 2-3 วา นาน ๆ จะพุ่งขึ้นที่ จะขึ้นก็ต่อเมื่อประชาชนบนฝั่งเวียนเทียนเสร็จ เจียบ ลูกไฟถึงจะขึ้นให้เห็น

ลูกไฟนี้หากขึ้นกลางโขงจะเบนเข้าหาฝั่ง หากขึ้นใกล้ฝั่งจะเบนออกกลางโขง ลูกไฟนี้จะขึ้นเฉพาะวันออกพรรษาเท่านั้น แต่ถ้าหากวันพระไทย ไม่ตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำ ของลาว ลูกไฟนี้ก็จะมีขึ้น ปีไหน (วันออกพรรษา) ตรงกันทั้งไทย และ ลาว ลูกไฟนี้จะขึ้นมาก เชื่อกันว่าที่ เขต อ.โพนพิสัย มีเมืองบาดาล อยู่ใต้พื้นดินและเป็นทางออกสู่เมืองมนุษย์ เรียกว่า เป็นเมืองหน้าด่านจึงมีบั้งไฟพญานาค เกิดขึ้นเป็นประจำที่นี่ ส่วนเมืองหลวงนั้นอยู่ที่ แก่งอาสง อ.บึงกาฬ ที่ว่าอย่างนั้นเพราะที่แก่งอาสง เมื่อหน้าแล้งจะมีสะดือแม่น้ำโขง ตลอดความยาวของแม่น้ำโขง ที่ไหลผ่านหลายประเทศ ตรงที่ลึกที่สุดก็อยู่ที่แก่งอาสง เมื่อหน้าแล้ง ชาวประมงวัดโดยใช้เชือกผูกก้อนหินหย่อนลงไปได้ 99 วา ที่นี้จะมีลูกไฟขึ้นเป็นสีเขียววนวล บ่อยครั้งที่ชาวลุ่มแม่น้ำโขงต้องเสียชีวิตลงในระหว่างการเดินทาง ทางน้ำ พวกเขาเชื่อว่าเป็นการกระทำผิดต่อเจ้าแม่สองนาง หรือ เทพเจ้าทางน้ำ จึงถูกลงโทษเหตุนี้เรียกว่า "เงือกกิน" "เงือก, งู" เป็นสิ่งเดียวกันกับพญานาค แต่พญานาคนั้นมีภพเป็นที่อยู่อีกมิติหนึ่ง สามารถแปลงร่างได้หลายชนิด แปลงกายเป็นมนุษย์ หรือ อะไรก็ได้ เพียงแค่คิดเท่านั้นรูปร่างก็เปลี่ยนไปแล้ว จึงได้ปรากฏอยู่บ่อยๆ ว่ามีคนเห็นงูใหญ่ หรือเห็นคนเดินลงไปใต้น้ำ .

⁵⁷ สัมภาษณ์ สมนศักดิ์ ศรีหาบุตร วันที่ 14 สิงหาคม พ.ศ. 2545.บ้านเลขที่ 212/10 บ้านทุ่งธาตุ ต.จุมพล อ. โพนพิสัย จ.หนองคาย .

ภาพที่ 2 : พญานาค กับบริบททางการท่องเที่ยว กรณีศึกษา บั้งไฟพญานาค

เมื่อปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค เป็นปรากฏการณ์ ที่ได้รับรู้ในวงกว้างจากสื่อต่างๆ ทั้งโทรทัศน์ สิ่งพิมพ์ต่างๆ ทำให้ปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นที่สนใจ ของผู้คนโดยทั่วไป ทำให้ผู้คน เป็นจำนวนมาก ได้เข้ามาชมอำเภอนพพิตสัย เพื่อ ชมปรากฏการณ์ ดังกล่าว

เมื่อผู้คนจำนวนมากให้ความสนใจ กับปรากฏการณ์ดังกล่าว เป็นจำนวนมากในแต่ละปีเป็น ผลให้ เกิดการขยายตัวทางการท่องเที่ยวขึ้นทั้งในพญานาค และที่อื่นๆ ในจังหวัดหนองคาย

การสนับสนุนทางการท่องเที่ยว เกี่ยวกับปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค เมื่อ ปีพ.ศ. 2530⁵⁸ ทางการท่องเที่ยว ได้มีการสำรวจ ทรพยากรทางการท่องเที่ยว ในจังหวัดต่างๆ ของภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ บั้งไฟพญานาค เป็นแหล่งท่องเที่ยวหนึ่ง ที่มีการ สำรวจ แต่ในแบบสำรวจดังกล่าว ปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค ยังเป็นแหล่งท่องเที่ยวคุณภาพต่ำ ของจังหวัดหนองคาย⁵⁹

เมื่อความสนใจ ของผู้คนเกี่ยวกับปรากฏการณ์ บั้งไฟพญานาค เป็นที่สนใจ อย่างมาก การจัดการส่งเสริมทางการท่องเที่ยว ทั้งจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย องค์กรท้องถิ่น เช่นเทศบาล เมืองหนองคาย องค์กรทางวัฒนธรรม เช่น ศูนย์วัฒนธรรม หนองคาย และ หน่วยงานในอำเภอ ต่างๆ ที่ร่วมมือกันทางเพื่อเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยว

การนำเอาปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค มาใช้เป็นจุดขายหนึ่ง ทางการท่องเที่ยว จะเห็นได้ว่าเป็นการนำเอา คติความเชื่อ ของผู้คนในบริเวณแถบลุ่มน้ำโขง ที่มีต่อคติความเชื่อเรื่องนาค เข้ามาเป็นการส่งเสริมทางการท่องเที่ยว ปรากฏการณ์ดังกล่าว ผู้คนที่อยู่ อยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขงเรียกปรากฏการณ์ดังกล่าว ว่าบั้งไฟพญานาค ตามความเชื่อที่ว่า พญานาค ที่อาศัยอยู่ในเมืองบาดาลบริเวณดังกล่าวเป็นผู้กระทำ

จากคำอธิบายเรื่องบั้งไฟพญานาค ที่ปรากฏ ได้มีการอธิบายปรากฏการณ์ เป็นการจุดบั้งไฟ เพื่อเป็นการบูชา พระพุทธเจ้า ที่เสด็จลงมา จากสวรรค์ ขึ้นดาวดึงส์ หลังจากการขึ้นไปเทศนาโปรด พุทธมารดา พญาสุทโธนาคราช หรือ พญานาคี สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณนี้ จึงสั่งให้บริวาร จุดบั้งไฟและประทีบ เป็นการบูชา พระพุทธองค์⁶⁰ โดยการผูกโยงเข้ากับความเชื่อทางพุทธศาสนา เมื่อ

⁵⁸ ดู มหาวิทยาลัยขอนแก่น, (2530) แผนพัฒนาการแหล่งท่องเที่ยวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น), หน้า 125.

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 221.

⁶⁰ บทการแสดงประกอบ แสงสี เสียง ชุด เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม จังหวัดหนองคาย.

ครั้งที่พระโพธิสัตว์ เสวยพระชาติ เป็นคางคก ตามที่ปรากฏเรื่องเล่าในนิทานท้องถิ่น ของผู้คนทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขง

คำอธิบายที่ปรากฏในชุดของสถาบันราชภัฏ อุตรธานี เป็นการนำเอาคติเรื่องนาค ที่ปรากฏในอุรังคธาตุ เมื่อครั้งนาค สองตน ได้แก่ สุวรรณนาค และสุโธนาค (ศรีสัตตนาค) ที่อยู่หนองแส และทะเลาะกันเรื่องการแบ่งปันอาหาร ในตอนท้ายได้กล่าวถึงมูลเหตุการเกิดบั้งไฟพญานาค เป็นเรื่องเดียวกันกับศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดหนองคายที่เป็นคำอธิบายที่การท่องเที่ยวนำมาใช้ในการอธิบายปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาคในการจุดบั้งไฟเป็นพุทธบูชาที่พระพุทธเจ้าไปโปรดพุทธมารดา ณ สวรรค์ดาวดึงส์

จะเห็นว่า การสร้างคำอธิบายเกี่ยวกับบั้งไฟพญานาค แก่นเรื่องจะอยู่ที่ การจุดบั้งไฟของเหล่านาค ที่อยู่ในบริเวณแถบลุ่มน้ำโขง จุดบั้งไฟเพื่อเป็นการบูชา พระพุทธเจ้า และสัมพันธ์ กับวันออกพรรษา ซึ่ง เป็นวันที่เกิดปรากฏการณ์ บั้งไฟพญานาค จากคำอธิบายทั้งสอง เป็นการนำเอาปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค เข้า กับ เรื่องราว ในทางพุทธศาสนา คล้ายคลึงกับการอธิบายความเป็นมาของประเพณี การไหลเรือไฟ ที่จังหวัดนครพนม ที่เป็นการไหลเรือไฟเพื่อบูชา รอยพระบาทพระพุทธเจ้า หลัง ลงมาจากสวรรค์ ชั้นดาวดึงส์ เมื่อเทศนาโปรดพุทธมารดา

นอกจากคำอธิบายดังกล่าวที่ได้เป็นคำอธิบายหลัก ของปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค แล้ว ยังมีชุดคำอธิบายอื่นที่เกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ บั้งไฟพญานาค ในแบบอื่นๆ อีก ปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นการจุดบั้งไฟของพญานาค ที่อาศัยอยู่ในลำน้ำโขง เพื่อเป็นการบูชา พระธาตุกลางลำน้ำโขง และพระสูก ที่จมอยู่ในลำน้ำโขง⁶¹

ผู้คนในฝั่งสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวมีคำอธิบายอีกชุดที่เกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค ชาวลาวเชื่อว่า การปรากฏบั้งไฟพญานาค ในลำน้ำโขง เป็นการกระทำของพญานาค ที่ได้จุด เพื่อเป็นการเฉลิมฉลอง กัน ในหมู่นาค ที่อาศัยอยู่ในบริเวณลำน้ำโขงการจุดบั้งไฟเพื่อเป็นการสังสรรค์กันหลังจากหมดการที่จำศีล⁶²

เมื่อนักท่องเที่ยว จากทั่วสารทิศ ได้ให้ความสนใจ ในปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในวันออกพรรษา เพื่อเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยว ได้มีการขยายจุดทางการท่องเที่ยวขึ้น จากที่นักท่องเที่ยว จะเข้ามาชมปรากฏการณ์ บั้งไฟในวันออกพรรษา ที่โพนพิสัย ได้มีการ ขยาย

⁶¹ สัมภาษณ์ สมศักดิ์ ศรีนาบุตร, วันที่ 14 สิงหาคม พ.ศ. 2545บ้านเลขที่ 212/10 บ้านทุ่งธาตุ ต.จุมพล อ.โพนพิสัย จ.หนองคาย.

⁶² สัมภาษณ์ นางจ้อย วงศ์คำหมั้น,วันที่ 12 พฤษภาคม. 2545 กำแพงนครเวียงจันทน์.

จุดในการชมบั้งไฟพญานาค ออกไป ย่างที่ต่างๆ ใน จังหวัดหนองคาย เช่น บริเวณ ผาตั้ง อำเภอ สังคม แก่งอาฮง อำเภอบึงกาฬ (ตามความเชื่อของชาวหนองคาย เชื่อกันว่าที่นี่คือ เมืองหลวงของ พญานาค) ที่เป็นจุดที่ลึกที่สุดของแม่น้ำโขง บริเวณวัดหินหมากเป้ง อำเภอศรีเชียงใหม่ เป็นต้น การขยายจุดในการชมบั้งไฟพญานาคเพื่อเป็นการตอบสนองต่อนักท่องเที่ยวที่ไม่สามารถเข้ามาชมบั้งไฟพญานาคที่โพนพิสัยจะได้ไปยังจุดอื่นๆ ได้ และเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยว ในอำเภออื่นๆ ของ จังหวัดหนองคาย การส่งเสริม และสนับสนุน ทางการท่องเที่ยว เป็นการช่วยกัน ทั้งจาก การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย องค์กร ในท้องถิ่น ทั้งทางเทศบาล จังหวัดหนองคาย ศูนย์วัฒนธรรมประจำ จังหวัด หน่วยงานเหล่านี้ ล้วนมีความสำคัญในการสนับสนุนทางการท่องเที่ยว ดังกล่าว นอกจากนี้ การขยายจุดชมบั้งไฟพญานาค ไปยังอำเภอต่างๆ ของจังหวัดหนองคายแล้ว ยังมีการ เพิ่มกิจกรรม ที่เกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค เช่น การจัดพิธีเปิดปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค ที่ จังหวัดหนองคาย ก่อนหน้าการเกิดปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาคที่จังหวัดหนองคายเพื่อให้นักท่องเที่ยว ได้มีกิจกรรมในการท่องเที่ยวก่อนที่ จะไปชมปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค ที่อำเภอโพนพิสัย⁶³ ในการจัดกิจกรรมที่จังหวัดหนองคาย ได้มีการเพิ่ม กิจกรรม ต่างๆ เช่น การที่เทศบาล หนองคายให้ คู่มัตต่างๆ ในอำเภอเมืองหนองคาย ส่งเรือไฟเข้าร่วมลอย เรือไฟ และมีการประกวดเรือ ไฟในการ ลอยเรือไฟ ที่จังหวัดหนองคาย เป็นการลอยเรือไฟเพื่อบูชาพญานาค ที่อยู่ในลำน้ำโขงซึ่ง ต่างจากคำ อธิบายการไหลเรือไฟที่จังหวัดนครพนม ที่เป็นการลอยเพื่อบูชารอยพระบาทพระพุทธเจ้า⁶⁴ จากการ สร้างคำอธิบายการไหลเรือไฟ ที่หนองคาย เป็นเหมือนการย้ำให้เห็นถึงคติเรื่องนาคและความเชื่อของ ผู้คนชาวหนองคายที่ถูกนำมาเป็นส่วนหนึ่งในการส่งเสริมทางการท่องเที่ยว

นอกจากการจัดกิจกรรมที่จังหวัดหนองคายแล้ว ที่อำเภอโพนพิสัย ได้มีการเพิ่มกิจกรรม เกี่ยวกับ การชมปรากฏการณ์การชมบั้งไฟพญานาค จากที่แต่เดิม จะมีเพียงการรอชมปรากฏการณ์

บั้งไฟพญานาค ในเวลาค่ำ ได้มีการ ขยายกิจกรรมการจัดงาน โดยการจัดให้มี การเดิน ขบวนพาเหรดของคุ้มต่างๆ การลอยเรือไฟ ในอำเภอโพนพิสัย บริเวณวัดไทย อันเป็นจุดที่มีการชมบั้งไฟพญานาค นอกจากนี้ ยังมีการเพิ่มพิธีกรรมบวงสรวง พญานาค เข้ามาเป็นพิธีกรรมใหญ่ ก่อนการ ชมปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค จากที่เคยเป็นพิธีกรรมที่เคยปฏิบัติกันมา ดังจะกล่าวถึงต่อไป

⁶³ สัมภาษณ์ ปาริฉัตร ทาดิบุตร, วันที่ 3 กรกฎาคม 2545, เจ้าหน้าที่ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย จังหวัดหนองคาย .

⁶⁴ สัมภาษณ์ ชัยโรจน์ สีนไตร, วันที่ 23 กันยายน 2545,เจ้าหน้าที่ วิชาการและนักเรียน เทศบาลเมือง หนองคาย .

นอกจากนี้ ยังมีการขยายกิจกรรมไปยังบริเวณอื่นๆ และมีการ เพิ่มพิธีกรรม ที่เกี่ยวข้องกับคติ เรื่องนาคเข้าไปเป็นส่วนหนึ่ง ของการชมปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค เช่น การนำเอาพิธีกรรมการ จับปลาบึกที่อำเภอสังขุม เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในเทศกาลปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค ซึ่งตามความ เชื่อของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำโขง เชื่อกันว่าปลาบึก เป็นปลาของพญานาคที่อยู่ในลำน้ำโขง พิธี กรรมการบวงสรวงสะดือแม่น้ำโขง ซึ่ง ชาวหนองคายเชื่อกันว่า เป็น จุดที่ลึกที่สุดของแม่น้ำโขง และ เป็นเมืองหลวงของพญานาค อยู่ ที่แก่งอาฮง อ.บึงกาฬ จังหวัดหนองคาย

เมื่อคติความเชื่อเรื่องนาค ได้กลายเป็นสินค้าทางวัฒนธรรม ที่สามารถ ขายได้ ผู้คนโดยทั่วไป และบรรดานักท่องเที่ยว ได้ให้ความสนใจกับปรากฏการณ์ดังกล่าว เป็นจำนวนมาก เห็นได้จาก การที่ ผู้จำนวนมาก เข้ามาชมปรากฏการณ์ ดังกล่าวในแต่ละปี การจราจร ติดขัด เป็นเวลานาน ที่พักถูก จองเต็ม กันแทบข้ามปี สิ่งเหล่านี้ เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึง สินค้าชั้นดี ของ การท่องเที่ยว จากกระแส การท่องเที่ยวเกี่ยวกับคติเรื่องนาค ดังกล่าว ทำให้ มีการขยายกิจกรรม ออกไป ซึ่งบางกิจกรรม ไม่ได้มี ความเกี่ยวข้องกับ คติเรื่องนาคในบริเวณ แถบลุ่มน้ำโขงเลย เช่น การวิ่ง มาราธอน การจัดงานถนน สายอาหาร การประกวด ธิดา สองฝั่งโขง งานกิจกรรมเหล่านี้ ถูกจัดเข้ามาเป็นส่วนหนึ่ง ของการท่องเที่ยว ในการชมปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาคเพื่อให้นักท่องเที่ยวได้มีกิจกรรมทำ ก่อนที่จะเดินทางไปได้ บั้งไฟพญานาค ที่โพนพิสัย⁶⁵

นอกจากนี้ คำขวัญประจำจังหวัด เพื่อสอดคล้องกับ การท่องเที่ยว และเอกลักษณ์ ของ จังหวัดหนองคายดังคำขวัญว่า

---

⁶⁵ สัมภาษณ์ ปาริฉัตร ทาทิโกบุตร, วันที่ 3 กรกฎาคม 2545,เจ้าหน้าที่ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย จังหวัดหนองคาย .

มหาประตูลูอินโดจีน
 ถิ่นวีรกรรมปราบฮ่อ
 หลวงพ่อพระใส
 บึงไฟพญานาคราช
 สะพานสองชาติไทย-ลาว
 ฝั่งโขงยาวที่สุดในสยาม
 วัฒนธรมล้ำค่า ถิ่นพระอรหันต์⁶⁶

สิ่งต่างๆเหล่านี้ ได้เป็นส่วนที่เพิ่มเติมเข้ามาเพื่อสามารถ ตอบสนองเหล่านักท่องเที่ยว ที่เข้ามาเที่ยวชมปรากฏการณ์บึงไฟพญานาค ส่วนหนึ่งของกิจกรรมเหล่านี้ เป็นกิจกรรมที่มีการรังสรรค์ขึ้นด้วยวัตถุประสงค์ดังกล่าว

คติเรื่องนาค ที่ปรากฏในกรอบโครงการท่องเที่ยว ไม่ได้ตอบสนอง ต่อชุมชน ที่มีความเชื่อซุดที่เกี่ยวข้องกับ พญานาค ในการเป็น เทพเทวา ผู้ บันดาลซึ่งความอุดมสมบูรณ์ เป็นผู้คุ้มครองชุมชนและผู้คนที่ต้องอาศัยลำน้ำโขง ที่อยู่ในบริเวณแถบลุ่มน้ำโขง แต่ คติเรื่องนาค ได้ถูกนำขึ้นมาใช้ เพื่อมวลชนซึ่งก็คือ กลุ่มนักท่องเที่ยว คุณค่าและความหมายของ คติเรื่องนาค และ พิธีกรรมที่ปรากฏ จึงแปรรูปแปรร่าง เป็น สินค้าทางวัฒนธรรม เพื่อการบริโภค ตามกระแสแห่งการท่องเที่ยว ในช่วงระยะ หลัง จึงจะให้เห็นการพยายามสร้างอัตลักษณ์ ของชุมชนกับนาค ในการพยายามที่จะยืนยัน ระบบความเชื่อ ของผู้คน บริเวณแถบลุ่มน้ำโขง ต่อ ผู้คน และสังคมจากภายนอก ที่รับรู้คติเรื่องนาค จากบริบททางการท่องเที่ยว

⁶⁶ คำขวัญเดิม ของจังหวัดหนองคาย "มหาประตูลูอินโดจีน ถิ่นวีรกรรมปราบฮ่อ หลวงพ่อพระใส".

ตารางที่ 1 : กิจกรรมเทศกาลออกพรรษาบั้งไฟพญานาค จ.หนองคายในวันที่ 17-0-23 ตุลาคม 2545

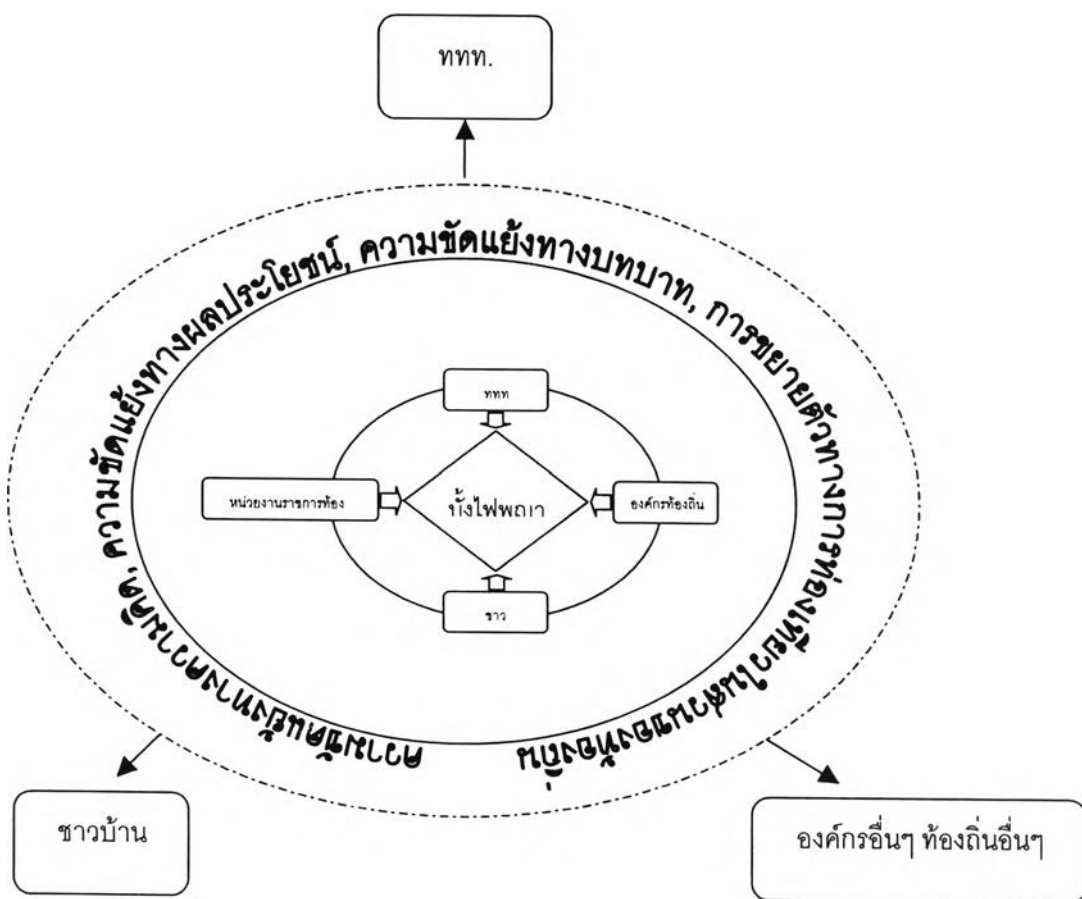
วันที่	เวลา	กิจกรรม	สถานที่
17-23 ต.ค. 45	17.00-22.00 น.	ถนนสายอาหาร	บริเวณถนนริมโขง ชุมชนโพธิ์ชัย วัดธาตุ
	19.30-22.00 น.	การแสดงศิลปวัฒนธรรมสองฝั่งโขง	เวทีกลางวัดหายโศก
18-20 ต.ค. 45	19.30-21.00 น.	- การแสดง แสง สี เสียงเปิดตำนานบั้งไฟพญานาค	เวทีกลางวัดหายโศก
	19.00-22.00 น.	- การประกวดลอยเรือไฟบุชาพญานาค	ทำน้ำวัดธาตุ- ทำน้ำวัดมีชัย
20 ต.ค. 45	06.00 น. เป็นต้นไป	วิ่งมินิมาราธอนขึ้นสะพานมิตรภาพ ไทย-ลาว	เขตเทศบาลเมือง/สะพานมิตรภาพ อ.เมือง
	15.30-16.00 น.	พิธีบวงสรวงพญานาคและพระธาตุกลางน้ำ	อ.เมืองหนองคาย
21 ต.ค. 45	9.00-17.30 น.	การแข่งขันเรือยาวออกพรรษาชิงถ้วยพระราชทาน	ทำน้ำวัดหอก่อง- วัดธาตุ
	14.30-21.00 น.	การประกวดปราสาทผึ้งแบบดั้งเดิม	ทำน้ำวัดหายโศก- วัดธาตุ
	16.30-17.00 น.	พิธีบวงสรวงเทวาพญานาค	วัดไทย อ.โพนพิสัย
	19.00 น. เป็นต้นไป	ประเพณีลอยกระทงเดือน 11	ทำน้ำวัดหายโศก
	19.00 น. เป็นต้นไป	ชมปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค ริมดงแม่น้ำโขง (สามารถชมการถ่ายทอดสดได้ทางสถานีโทรทัศน์ ช่อง 9 และช่อง 11 เวลา 20.00-22.00 น.)	อ.โพนพิสัย, กิ่ง อ.รัตนวาปี, อ.ปากคาด, อ.บึงกาฬ, อ.สังคม
22 ต.ค. 45	07.00 น.	พิธีทำบุญตักบาตรเทโวโรหณะ	ถนนมีชัย อ.เมือง
23 ต.ค. 45	09.00-17.30 น.	การแข่งขันเรือยาวชิงชนะเลิศ (วันสุดท้าย)	ทำน้ำวัดหอก่อง- วัดธาตุ อ.เมือง

ที่มา : แผ่นพับของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

ตารางที่ 2 : กิจกรรมเทศกาลออกพรรษาบั้งไฟพญานาค จ.หนองคายในวันที่ 6-12 ตุลาคม 2546

วันที่	กิจกรรม	สถานที่	เวลา
8-12 ต.ค.	- การออกร้านจำหน่ายสินค้า - ถนนอาหารอินโดจีน	- ริมเขื่อนป้องกันตลิ่ง อ.เมือง	10.00-23.00 น.
9 ต.ค.	- บวงสรวงอ่างปลาบึก - การแสดงแสงเสียงอลังการเปิด ตำนานบั้งไฟพญานาค - ลอยเรือบูชาไฟพญานาค	- บ้านผาตั้ง อ.สังคม - ช่างวัดลำดอนริมเขื่อน อ.เมือง - ทำน้ำวัดศรีบุญเรือง - วัดมีชัย	13.30-19.30 น. เป็นต้นไป 19.30 น.
10 ต.ค.	1.การประกวดปราสาทผึ้ง 2.การแข่งขันเรือยาวชิงถ้วยพระราชทาน สมเด็จพระบรมฯ รอบคัดเลือก 3.แข่งเรือหญิง 4. ลอยกระทงเดือนเพ็ญเดือน 11 5. พิธีบวงสรวงบูชาสะตือแม่น้ำโขง 6.พิธีบวงสรวงบูชาเทพเทวาพญานาค 7.ลอยเรือไฟบูชาพญานาค 8. พาแลง 9. ชมปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค	1. ทำน้ำวัดศรีบุญเรือง- วัดมีชัย อ.เมือง 2. ทำน้ำวัดโพธิ์ชัย - ทำน้ำวัดสิริมหากัจจายน์ (วัดธาตุ) 3.แม่น้ำโขงอ.สังคม 4.ทำน้ำแม่น้ำโขงตลอดแนวเขตเทศบาล อ.เมือง 5. วัดธำรงศิลาวาส อ.บึงกาฬ 6. วัดไทย อ.โพนพิสัย 7. แม่น้ำโขง ทำน้ำวัดไทย อ.โพนพิสัย และทำน้ำวัดศรีบุญเรือง - วัดมีชัย อ.เมือง 8. ลานอเนกประสงค์ ต.ปากคาด อ.ปากคาด อ.บึงกาฬ 9. ริมฝั่งโขง อ.สังคม อ.ศรีเชียงใหม่ อ.เมือง อ.โพนพิสัย กิ่ง อ.รัตนวาปี อ.ปากคาด อ.บึงกาฬ อ.บึงโขงหลง	8.00 ถึง 16.30 น. 09.00-18.00 น. 10.00 น. 18.00 น. เป็นต้นไป 15.00 น. 18.30 น. 18.30 น. 18.00 - ประมาณ 23.00 น.
11 ต.ค.	- พิธีทำบุญตักบาตรเทโวโรหณะ - รับประทานอาหารกลางวัน - แข่งเรือพาย - แข่งเรือยาว	- บริเวณถนนมีชัยตลอดทั้งสาย อ.เมือง หน้าที่ว่าการ อ.ปากคาด - บริเวณหน้าอนุสาวรีย์ปราบฮ่อ - แม่น้ำโขงหน้าที่ว่าการอำเภอสังคม - ทำน้ำวัดโพธิ์ชัย - ทำน้ำวัดสิริมหากัจจายน์	08.00 น. 9.00 ถึง 12.00 น. 10.00 น. 09.00 ถึง 18.00 น.
12 ต.ค.	- ปล่อยตัวนักวิ่งมาราธอน - ประกวดธิดาสองฝั่งโขง - การแข่งขันเรือรอบชิงชนะเลิศ	- บริเวณหน้าอนุสาวรีย์ปราบฮ่อ - ที่ว่าการอำเภอสังคม - ทำน้ำวัดโพธิ์ชัย - ทำน้ำวัดสิริมหากัจจายน์	04.30 น. 19.00 น. 16.00 น.

ที่มา : แผ่นพับของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

ภาพที่ 3 : กลุ่มต่างๆที่สนับสนุนการท่องเที่ยว

4.3.2 ชุมชนลุ่มน้ำโขง กับ ผลกระทบจากการท่องเที่ยว

"พ่อพญานาค ที่ปกป้องรักษาคุ้งน้ำแห่งนี้ ลูกได้นำเครื่องเซ่น มาบอกกล่าวเช่นทุกปี และปีนี้มีคนเดินทางมามากกว่าทุกปี เพื่อมาดูอภินิหารบั้งไฟ พ่อพญานาคคงจะแสดงให้เห็นประจักษ์ ขอให้ขึ้นให้เห็นมาก ๆ ชัด ๆ ขอให้พ่อพญานาคปกป้องรักษาให้ความปลอดภัยแก่ผู้คนที่เดินทางมาด้วย อย่าให้มีอุบัติเหตุเช่นทุกปีที่ผ่านมา ลูกที่อาศัยอยู่ริมฝั่งแม่น้ำแห่งนี้จะทำทุกอย่างให้ดีที่สุด"

เสียงนี้เป็นคำอธิษฐานของหญิงชราคนหนึ่งพูดด้วยภาษาพื้นบ้าน ที่ได้กล่าวถึงเรื่องราวต่าง ๆ หลังทำพิธีเสร็จแล้ว ว่า...ชาวลุ่มน้ำโขงให้ความเคารพพญานาคที่ปกป้องรักษาแม่น้ำโขง ให้ความสงบร่มเย็นตลอดมา ท่านอยู่คนละภพกับเรา แม้จะไม่สามารถจะพิสูจน์ได้ แต่ด้วยปาฏิหาริย์ บั้งไฟที่เกิดขึ้นทุกปีที่น่าจะเป็นการสร้างเชื่อมั่นขึ้นทุกปี เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ถึงแม้จะมีคนจำนวนมากที่ไม่เชื่อว่าสิ่งนี้เป็นจริงหรือไม่ แต่ก็จะได้ไม่ถึง เพราะเป็นความเชื่อของเรา"⁶⁷

ประวัติศาสตร์ จากภายใน ซึ่งเป็นไปตามความเชื่อ ของชาวบ้าน ครั้งหนึ่งปรากฏในรูปแบบของตำนานประวัติศาสตร์ นิทานพื้นบ้าน ถูกส่งต่อมาถึงปัจจุบัน และยังคงผ่านการปรุงแต่งให้เข้ากับสภาพแวดล้อมของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เช่นกัน จึงไม่น่าแปลกใจที่เรื่อง ซึ่งปรากฏในเอกสารเหล่านั้น จะปรากฏในรูปแบบการตีความใหม่ เพื่อให้เป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่เหมาะสมกับยุคสมัยของสังคมนั้น

ในสังคมชาวบ้าน นั้นจำเป็นต้องมีผู้รู้ ให้บรรดาธิบายเกี่ยวกับเรื่องราวเกี่ยวกับความเป็นมาในอดีต ให้สัมพันธ์กับปัจจุบัน ในเวลานั้น สามารถให้คำตอบที่ขจัดความกังขาและสนองความอยากรู้อยากเห็นของชาวบ้านได้ว่า สิ่งนั้นสิ่งนี้ เป็นมาอย่างไร เกี่ยวพันกับตนเองอย่างไร เมื่อเรื่องราวเหล่านี้ ถูกเล่าต่อๆมา จากสมัยหนึ่งสู่อีกสมัยหนึ่ง ก็ผ่านการปรับภาวะ ให้เหมาะสม กับสังคมแวดล้อมเป็นระยะ โดยผ่านผู้รู้ประจำถิ่น ซึ่งสามารถให้เหตุผลได้ และเป็นบุคคลถูกยอมรับ ในสังคมด้วยเช่นกัน พระทิต ครู และพวกที่มีโอกาส รับรู้วัฒนธรรม จากภายนอกชุมชนนั้นๆ จึงมักมี โอกาสมากกว่าผู้อื่นในสังคม ที่สร้างและปรุงแต่งเรื่องราวเหล่านั้นขึ้นมา โดยใช้สภาพทางกายภาพของภูมิสถานเป็นหลักบ้าง อ้างเรื่องราวเก่าๆบ้าง อาศัยร่องรอยทางศิลปะ วัฒนธรรมบ้าง กระบวนการปรุงแต่ง เรื่องราวความเป็นมา หรือการปรุงแต่งอดีต ให้เป็นประวัติศาสตร์ที่สังคมยอมรับ ในสังคมท้องถิ่นปัจจุบัน

กระบวนการปรุงแต่งประวัติศาสตร์ โดยผู้รู้ประจำถิ่น มีแนวทางที่ค่อนข้างคล้ายคลึงกัน ในสังคมแต่ละท้องถิ่น คือ เริ่มจากการส่งต่อจารีต บอกเล่าเกี่ยวกับความเป็นมาของกลุ่มชนและสถานที่

⁶⁷ สัมภาษณ์ ดวงจันทร์ ณ อุบล, วันที่ 27 ตุลาคม 2545, อายุ 66 ปี, บ้านอยู่คุ้มวัดศรีเกิด อ. โพนพิสัย.

ซึ่งคนกลุ่มหนึ่ง หรือ สังคม เชื่อว่า เป็นเช่นนั้น จึงได้มีการถ่ายทอดกันมา และในบางกรณี ก็มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรด้วย เรื่องเหล่านี้ อ้างอิงสถานที่ที่เกี่ยวข้อง และผู้นำทางวัฒนธรรม ของกลุ่ม หรือไม่กี่คนรุ่นหลัง นำมาอ้างอิงถึงพิธีกรรม หรือในกิจกรรมต่างๆ ถ้าในกรณี ที่มีการบันทึกอดีต เป็นลายลักษณ์ เท้าที่เป็นมาในประวัติศาสตร์ หน้าที่ดังกล่าวมักจะตกอยู่แก่ผู้รู้ในเมืองศูนย์กลาง ซึ่งดึงเอาเรื่องบอกเล่าเหล่านี้ไปบันทึกปรับมาตรฐานให้เป็นแบบเดียวกัน แล้วเผยแพร่กลับมายังสังคมท้องถิ่น ผ่านการรับรู้และถ่ายทอดของผู้รู้ประจำถิ่นอีกทีหนึ่ง

การปรุงแต่งประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นในปัจจุบัน นอกจากจะเป็นความพยายามของผู้รู้ประจำถิ่นที่จะสร้างประวัติศาสตร์จากความเชื่อของชาวบ้านให้สอดคล้องกับหลักฐานเอกสารพื้นบ้านพื้นเมืองที่หลงเหลืออยู่แล้ว ยังพยายามทำให้ความสัมพันธ์กับซากปรักหักพังของเมือง ร่องรอยของโบราณวัตถุสถานที่ปรากฏอยู่อีกด้วย การสร้างความเข้าใจอดีตให้คนท้องถิ่นผ่านบรรยากาศแวดล้อมที่เขาคุ้นเคย จึงเป็นลักษณะสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่เป็นเงื่อนไขให้กระบวนการปรุงแต่งประวัติศาสตร์จากภายในเป็นเรื่องของท้องถิ่นโดยเฉพาะ⁶⁸

ด้วยเงื่อนไขต่างๆ ที่กล่าวมา เป็นการก่อให้เกิด ผู้นำสองประเภทขึ้นในสังคมชนบท ได้แก่

ผู้นำที่เน้นผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ

ริเริ่ม หรือชี้แนะ ให้ดำเนิน กิจกรรมที่เกิดผลผลิตทางเศรษฐกิจ เป็นหลัก บางครั้งไม่ได้คำนึงถึง พื้นฐานทางสังคม และวัฒนธรรมท้องถิ่น

ผู้นำทางภูมิปัญญา

ที่มีบทบาทในการสร้างค่านิยม ใหม่ทางด้านศิลปวัฒนธรรม ปรับเปลี่ยนความคิด และอธิบาย ความเกี่ยวกับทัศนะ ต่างๆ ที่มีต่อโลกภายนอก และการเปลี่ยนแปลงภายใน แสวงหาหนทาง ทางสร้างเสริม วัฒนธรรม ท้องถิ่น ให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลง

สังคมชนบท แต่ก่อนสมัยจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ และสังคมชนบท ในประเทศเพื่อนบ้าน เช่นพม่า และลาวนั้น กล่าวได้ว่าเป็นสังคมแบบประเพณี ที่แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงโดยธรรมชาติของวัฒนธรรมแต่ก็ค่อยเป็นค่อยไป จนผู้คนที่อยู่ภายนอกมองเห็นเหมือนกันว่าหยุดนิ่ง เพราะสภาพแวดล้อม รูปแบบ และโครงสร้าง ของชุมชนแต่ละแห่ง แต่ละท้องถิ่นแตกแยกอยู่ห่างจากเมือง

⁶⁸ ธิดา สาระยา, (2529), *ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น* (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ), หน้า 169-171.

จากสภาพการคมนาคมที่ไม่สะดวก เป็นปัจจัยสำคัญแห่งหนึ่ง ที่คงสภาพชนบทไว้ได้ดี ในขณะที่โครงสร้าง และรูปแบบทางสังคม วัฒนธรรม ดำรงอยู่ในลักษณะเดิม ทั้งนี้เพราะระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ยังไม่ได้คืบคลานเข้ามามีอิทธิพล นั่นเองผู้นำในท้องถิ่นชนบทเหล่านี้ ล้วนเป็นผู้ที่ ยึดมั่น ในการรักษา ขนบธรรมเนียมประเพณี และสิ่งดีงามในศาสนาด้วย นอกเหนือจากการเป็นผู้มีโอกาส ได้รับรู้ ประสบการณ์ใหม่ อันเป็นผลมาจากการเกิดเทคโนโลยีใหม่ และยังประกอบอาชีพที่ผู้่อ่านอาวุโสกว่าสามารถพึ่งพาได้ เกิดภาวะสมดุลในชนบทจนดูเหมือนว่า สังคมนั้นมีลักษณะ หยุดนิ่ง⁶⁹

แผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นำไปสู่การบุกเบิกที่ดิน เปิดทางคมนาคมใหม่ ใช้เทคโนโลยี ทันสมัยแบบตะวันตก เท่ากับเป็นการ เปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมอย่างรุนแรง ในสังคมชนบท องค์ประกอบ ของกลุ่มปัญญาชน ของประเทศเริ่มเปลี่ยนแปลงอย่างมาก

กลุ่มชนที่ได้ ับการศึกษา จากต่างประเทศทั้งใน องค์การรัฐ และเอกชนส่วนใหญ่ ถูกครอบงำ ด้วยความรู้ และค่านิยมสมัยใหม่ มุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจ เป็นหลักสำคัญ เพื่อให้สังคมอยู่ดีกินดี

ปัจจัยภายนอก ที่ช่วยเร่ง การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวคือ สงครามเวียดนาม ที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งทางจิตวิทยา การสู้รบ อุดมการณ์ทางการเมือง จนที่สุดแล้ว สหรัฐแพ้สงคราม สภาพะขัดแย้งนี้ มีผลกระทบ หลายด้านต่อสังคม ชนบท ทั้งในด้านสภาพแวดล้อม และความรู้สึกนึกคิดทางการเมือง สังคม เศรษฐกิจ การขยายตัวทางการก่อสร้างเปิดโอกาส ให้คนชนบทมีงานทำ เกิดการเคลื่อนย้ายชุมชน ออกไปเป็นแรงงานรับจ้าง เป็นแรงงานกรรมกร มีรายได้ใหม่ๆ เป็นรายเดือน แทนรายปี จากการทำนาที่เคยเป็นอาชีพหลัก ขณะเดียวกัน คนรุ่นใหม่ ในชนบทมีโอกาส ได้เข้าศึกษาต่อในระดับ สูง ในมหาวิทยาลัย วิทยาลัย บรรยากาสดังกล่าวสร้างบรรยากาส ดังกล่าว สร้างปัญญาชนรุ่นใหม่ ให้เกิดขึ้น

ผลที่ตามมาในชนบทก็คือ

1 ช่องว่างระหว่าง วัยของคนรุ่นเก่า กับรุ่นใหม่ คนรุ่นใหม่ ได้ปลดปล่อยตัวเองจากคนรุ่นเก่า ทั้งในด้านโลกค่านิยม ตลอดจนการชี้แนะทางเทคโนโลยี และการทำมาหากิน

2 เกิดความรู้สึกเหลื่อมล้ำขึ้นในสังคมทั่วไป แต่ก่อนความรู้สึกนึกคิด และการยอมรับ สถานภาพทางสังคม ของชนบทนั้น ยอมรับความแตกต่าง กันระหว่างชนชั้น ของผู้ที่ปกครอง และผู้ที่ถูกปกครอง ชาวบ้านไม่แ่่งบุญบารมี กับชนชั้นในสังคมเมือง ระยะเวลาหลังมีการรณรงค์ โฆษณาชวนเชื่อ

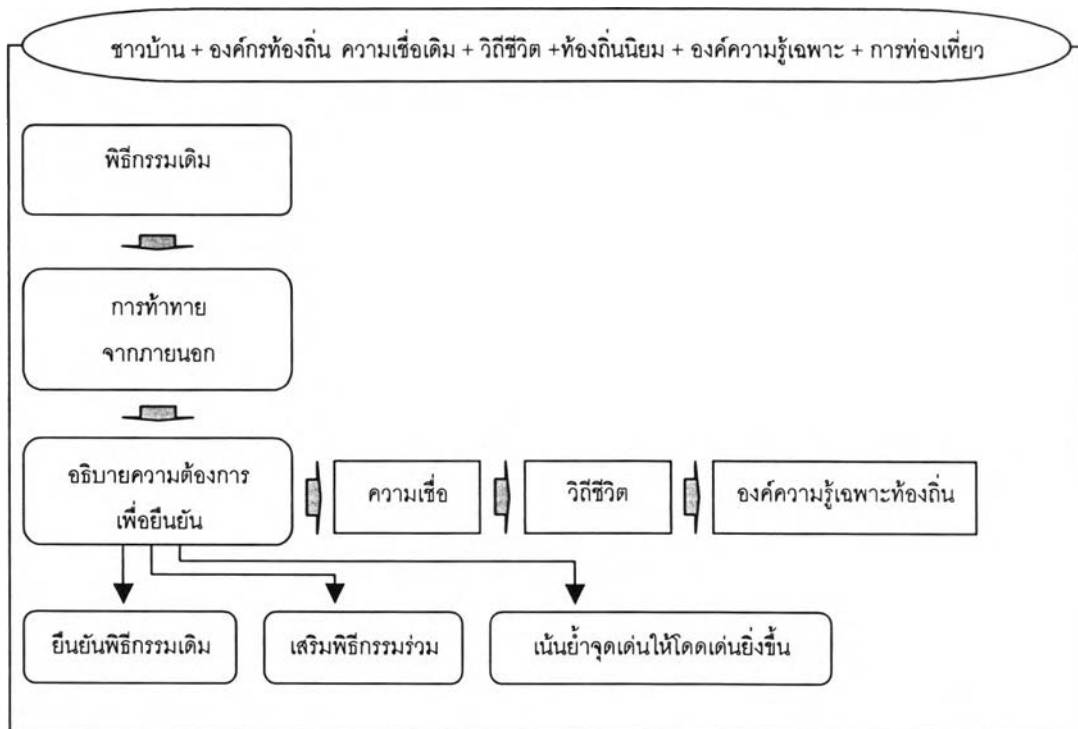
⁶⁹ ธิดา สารระยา, (2530), บทบาทผู้นำท้องถิ่น กับการสืบทอดวัฒนธรรมพื้นบ้าน, เอกสารการสัมมนาวัฒนธรรมอีสาน ณ วิทยาลัยครูอุบลราชธานี วันที่ 23 - 24 สิงหาคม, หน้า 97.

การเมืองในระบบประชาธิปไตย ของทางฝ่ายรัฐบาล ฝ่ายที่เผยแพร่ลัทธิสังคมนิยม ทำให้เกิดสำนัก ความเหลื่อมล้ำ ทางการเมือง และมีการเรียกร้องสิทธิต่อรอง แรงเหวี่ยงของทุนนิยม ส่งเสริมกลุ่มคน รุ่นใหม่เข้ามา คุมบังเหียน ด้านการเมือง การปกครอง ได้แก่ พ่อค้า และนายธนาคาร ที่เข้ามาดำรง ตำแหน่ง ในวงการบริหารทั้งในระดับบน และระดับล่าง พวกกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน

ที่กล่าวมา เป็น ช่วงต้น ของการเปลี่ยนแปลง ทางเศรษฐกิจ ที่มีผล ต่อ ชนบททั่วไป บริเวณ แถบลุ่มน้ำโขง ในปัจจุบัน ก็มีได้ต่างไปจากบริบทข้างต้นจากกระแสทางการท่องเที่ยว ที่เข้ามา มีผล ต่อ ชุมชนในแถบนี้ เมื่อการท่องเที่ยวที่เข้ามาได้กระทบต่อ กระบวนการคิดเรื่องนาค ของชาวบ้านและ ชุมชน เป็นผลให้ ชุมชน ได้พยายามที่จะนำเอาความเชื่อ พิธีกรรม ที่เกี่ยวข้องกับนาค ของชุมชน บริเวณลุ่มน้ำโขง มาแสดงเพื่อให้เห็นถึงความสัมพันธ์ ระหว่างนาค และชุมชน

เวลานี้ฤดูกาลจับปลาบึกที่บ้านหาดไคร้ที่เชียงของก็ได้รับการโหมประโคมโฆษณา กลายเป็นเทศกาลแห่งการท่องเที่ยวไป ขณะเดียวกันการก่อสร้างต่าง ๆ ในแม่น้ำโขงก็เกิดขึ้น เชื้อน 2 แห่งในประเทศจีนเสร็จเมื่อปี 2538 ทำเรือน้ำลึกในประเทศริมแม่น้ำโขง การขนส่งสินค้าทาง เรือ การค้าขายแดนที่คึกคักในอำเภอเชียงแสน และอำเภอเชียงของ เหล่านี้ประมวลได้ว่า แม่น้ำโขงถู กรบกรวนจากกิจกรรมของมนุษย์ในยุคบริโภคนิยมอย่างรุนแรง ผลกระทบจากการขยายตัวและการส่ง เสริมการท่องเที่ยวทั้งโดยการพยายามสร้างสาธารณูปโภคต่างๆ เพื่อความสะดวก และการส่งเสริมให้ ผู้คนหันมาสนใจ และบริโภคปลาบึก รวมไปถึงบริโภควัฒนธรรมอย่างพิธีกรรมการจับปลาบึก สิ่ง เหล่านี้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตชุมชน และรวมไปถึง สภาพแวดล้อมตามธรรมชาติของปลา บึก

จากนิสัยของปลาบึกนั้นจะชอบอาศัยในที่สงบ ไม่มีการรบกวนมากนัก และปลาบึกไวต่อ สภาพการเปลี่ยนแปลงเร็วมาก เวลาจับปลาบึกต้องเงียบที่สุด ถ้าเผลอทำอะไรตกน้ำแม้นิดเดียว ปลาบึกจะรับรู้ได้แล้วหนีหายไปทันที ฉะนั้นหลังจากมีการก่อสร้างเชื้อน สร้างท่าเรือ การขนส่ง จึงไม่ เป็นที่น่าสงสัยว่าทำไมปลาบึกจึงหายไป สถิติการจับปลาบึกสอดคล้องกับช่วงเวลาการก่อสร้างสิ่ง ประดิษฐ์ในแม่น้ำโขงของมนุษย์ ในปี 2533 ทำหาดไคร้จับปลาบึกได้ถึง 69 ตัว หลังปี 2538 เมื่อเชื้อน ในจีนสร้างเสร็จ การค้าขายทางเรือเพิ่มจำนวนอย่างรวดเร็วและนำมาสู่การสร้างท่าเรือน้ำลึกใน 4 ประเทศ ไทย พม่า ลาว จีน ปริมาณการจับปลาบึกลดจำนวนอย่างรวดเร็ว ปี 2539 จับได้ 7 ตัว และ ลดจำนวนลงมาเรื่อย จนล่าสุดเห็นปลาบึกครั้งสุดท้ายเมื่อปี 2543 จับได้ 2 ตัว ตั้งแต่นั้นมาอย่างเข้าปีที่ สามแล้ว ที่ยังไม่มีปลาบึกขึ้นมาที่บ้านหาดไคร้แห่งนี้ก็กิจกรรมสิ่งประดิษฐ์ของมนุษย์ในแม่น้ำโขง ตั้งแต่ เชื้อนในประเทศจีน ทำเรือน้ำลึก การขนส่งทางเรือที่เพิ่มปริมาณขึ้นตลอดเวลา จนถึงการระเบิดแก่ง หินในแม่น้ำโขง ล้วนเป็นสาเหตุหลักที่ส่งผลกระทบต่อปริมาณปลาบึกและปลาชนิดอื่นๆ

ภาพที่ 4 : คติเรื่องนาค กับการสร้างอัตลักษณ์ ของชุมชน

ในอดีตตลอดสายน้ำโขงที่ประเทศไทยสามารถพบเห็นปลาบึกได้ตลอดลำน้ำตั้งแต่เชียงแสน จังหวัดเชียงราย จนถึงโขงเจียม ที่ จ.อุบลราชธานี มีภาพเขียนสีรูปปลาบึกที่อุทยานแห่งชาติผาแต้ม จังหวัดอุบลราชธานี แสดงว่าพื้นที่นี้เคยมีการจับปลาบึก มีหมู่บ้านที่ปากแม่น้ำมูลบรรจบกับแม่น้ำโขง เรียกว่าหมู่บ้านเวินบึก ชาวบ้านเล่าว่า สมัยก่อนที่นี่ก็เป็นแหล่งจับปลาบึกแห่งหนึ่ง ว่างปลาบึกหรือว่างปลาบึกที่ จ.หนองคาย เช่นเดียวกันที่แสดงว่าที่นี่เคยมีการจับปลาบึก ใกล้กันที่บ้านห้วยลึก อ.เวียงแก่น จ.เชียงราย หมู่บ้านชายแดน ก็เคยมีการจับปลาบึก ปัจจุบันแหล่งจับปลาบึกเหลืออยู่เฉพาะที่ทำหาคัดไคร้ อ.เชียงของ จ.เชียงราย และที่นี่ประวัติศาสตร์กำลังซ้ารอยตามแหล่งอื่นเช่นกัน ทำหาคัดไคร้ กำลังจะกลายเป็นตำนานการจับปลาบึก การจับปลาบึกกำลังเป็นเรื่องที่เล่าขานกัน แนวโน้มปริมาณปลาบึกลดจำนวนลงเรื่อย ๆ และคาดกันว่าอีกไม่นานหากยังคงมีการรบกวนจากกิจกรรมมนุษย์ในยุคบริโภคนิยมอย่างต่อเนื่องเช่นนี้ ปลาบึกคงจะไม่ไหลที่ท่าหาคัดไคร้ต่อไป⁷⁰

ส่วนชาวบ้านเชื่อกันว่ามีวังปลาบึกอยู่ถ้ำลึกใต้แม่น้ำโขงบริเวณหลวงพระบางและแขวงไซยะบุรี และพอวันสงกรานต์พวกภูติผีที่ดูแลเฝ้าถ้าจะออกมา ปลาบึกจะเดินทางขึ้นมาด้วย เพราะฉะนั้นชาวบ้านจึงมีความเชื่อว่า ถ้าจะจับปลาบึกได้ต้องทำพิธีขอ ที่นี้จึงมีการทำพิธีขอผีเพื่อจับปลาบึกกันทุกปี และเมื่อจับปลาบึกได้ก็ต้องมีพิธีขอบคุณผีด้วย

หนึ่งสำหรับพิธีการไหว้ปลาบึกนั้น ภายหลังจากการจับปลาบึกที่ทำหาคัดไคร้กลายเป็นแหล่งทำเงินเพื่อการท่องเที่ยวอีกทางหนึ่งนั้น ที่นี้จึงมีพิธีกรรม 2 อย่าง พิธีแรกซึ่งจะทำกันประมาณวันที่ 16 หรือ 17 เมษายนของทุกปีนั้น เรียกว่า "พิธีเลี้ยงลวง" คือ การไหว้ผีเจ้าที่เพื่อขอจับปลาบึก และขอโชคชัยในการจับปลาบึก ส่วนพิธีที่ทำกันต่อมานั้น ในปีนี้(พ.ศ. 2546) จัดในวันที่ 18 เมษายน นั้น เกิดขึ้นจากการส่งเสริมการท่องเที่ยว กลายเป็นพิธีบวงสรวงปลาบึก เป็นการบูรณาการขึ้นมาเพื่อการท่องเที่ยวและประเพณีสงกรานต์⁷¹

เช่นเดียวกับที่เกิดขึ้นกับบั้งไฟพญานาค เป็นสิ่งที่ผู้คนให้ความสนใจ ในการที่จะมาชมกับปรากฏการณ์ ลูกไฟลอยขึ้นจากลำน้ำโขงซึ่ง เป็นสิ่งที่ผู้คนที่อาศัยอยู่ในพนมพิสัย ได้เห็นเป็นเรื่องปกติที่เกิดขึ้น ทุกวัน ออกพรรษา ชาวพนมพิสัย เชื่อว่าเป็นการกระทำโดยพญานาค ซึ่งอาศัยอยู่ในเมืองบาดาล ได้ลำน้ำโขง นอกจาก ความเชื่อเกี่ยวกับบั้งไฟพญานาค ที่เกิดในลำน้ำโขงแล้ว ชุมชนยังมีความเชื่อเกี่ยวกับนาค ในชุดความเชื่ออื่นๆ โดยชุมชนที่อาศัยอยู่ในลุ่มน้ำโขง เชื่อว่า นาค เป็นเทพา

⁷⁰ แหล่งที่มา www.sabuy.com.

⁷¹ แหล่งที่มา www.Payanak.com.

อารักษ์ ในการคุ้มครองชุมชน เป็น ผู้นำมาซึ่ง ความอุดมสมบูรณ์ ให้กับชุมชน เป็นสิ่งที่ควบคุม ชุมชน ให้อยู่อย่างปกติสุข คติเรื่องนาค ที่ชุมชนบริเวณแถบลุ่มน้ำโขง นับถือ จึงมิได้มีเพียงมิติเดียว แต่ ความลุ่มลึก ของนาค ที่อยู่กับ ชุมชนแถบลุ่มน้ำโขง มีความสัมพันธ์ กับวิถีชีวิตของผู้คนอย่างลึก เลี้ยมิได้ ความเชื่อ ดังกล่าว เช่นการการบูชาเจ้าแม่สองนาง

“ ตามริมแม่น้ำโขงในเขตจังหวัดหนองคาย จากตัวจังหวัดลงไปถึงอำเภอบึงกาฬ ได้ปรากฏ หอเจ้าแม่สองนาง ซึ่งจะมีอยู่ที่วัดหายโศก อ.เมืองหนองคาย เรื่อยไปที่ อ.โพนพิสัย อยู่ที่ปากห้วยหลวง แก่งอาฮง และที่หน้าโรงพยาบาล อ.บึงกาฬ คำว่า สองนางในที่นี้คือ งู 1 คู่ คือ งู 2 ตัว ชาวบ้านที่อาศัย อยู่ริมแม่น้ำโขง จะใช้การติดต่อกันในทางค้าขาย ต้องเดินทางกันทางน้ำ ดังนั้นจะต้องใช้เรือล่องผ่าน หมู่บ้านต่างๆ และหมู่บ้านก็จะตั้งอยู่ริมแม่น้ำโขงเสียเป็นส่วนใหญ่ เพราะการเดินทางไปมาสะดวก สบาย เพราะฉะนั้นการเดินทางค้าขายจึงต้องมีการทำพิธีบวงสรวง เทพเจ้าทางน้ำ ที่เขาเชื่อและนับถือ ว่าจะให้ความปลอดภัยในการเดินทาง ในการทำพิธีบวงสรวงก็จะมีเครื่องเซ่นไหว้ประกอบไปด้วย เหล้าขาว หมากพลู ข้าวดำ ข้าวแดง ก่อนออกเรือก็จะเทเหล้าขาวลงน้ำ เพื่อเป็นการบอกกล่าวว่าการ ออกเรือครั้งนี้ขอให้มีความปลอดภัย ประสบความสำเร็จในการค้าขายและเดินทาง ก่อนออกเดินทาง ทุกครั้งชาวลุ่มแม่น้ำโขงจะต้องทำพิธีบวงสรวงให้เกิดโชคลาภทุกครั้ง และการเดินทางทางเรือจะต้อง ใช้เวลานานเป็นเดือน ๆ ยิ่งตอนกลับทวนน้ำแล้วยังต้องใช้เวลาานบ่อยครั้งเหมือนกันที่มีชาวลุ่มน้ำ โขงต้องเสียชีวิตลงในระหว่างการเดินทาง ทางน้ำ แต่นั้นพวกเขาจะเชื่อว่าเป็นการทำผิดต่อเจ้าแม่สอง นางหรือเทพเจ้าทางน้ำจึงถูกลงโทษ เหตุการณ์เหล่านี้จะถูกเรียกว่า “เงือกกิน”⁷² ผังลาวก็ปรากฏ ความเชื่อในคติคล้ายคลึงกันโดยทางผังลาวนั้นเชื่อว่าตามแหล่งน้ำ หนองน้ำและหมู่บ้านต่างๆ จะมี “ยะพ้อ”⁷³ เป็นผู้เฝ้าดูแลรักษาอยู่ และจะมีการเซ่นไหว้ “ยะพ้อ” ของแต่ละที่ ซึ่ง ในแต่ละพื้นที่ จะมี นาคเหล่านี้ ดูแล และหากว่ามีคนจากที่อื่นเข้ามาในพื้นที่ เช่นเข้ามาเล่นน้ำ โดยไม่ได้ขออนุญาตก่อนก็ จะถูก เงือก อันเป็นบริวารของนาค นั้นนำตัวไป⁷⁴

เมื่อกระแสการท่องเที่ยวเกี่ยวกับบั้งไฟพญานาค ได้ขยายวงกว้าง พร้อมทั้งการเติบโตอย่าง มากของกลุ่มนักท่องเที่ยว ที่ต้องการเข้ามา พิสูจน์ ในความมหัศจรรย์ จากปรากฏการณ์ บั้งไฟพญานาค นักท่องเที่ยว ที่เข้ามาชมปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาคซึ่งการเข้ามาชม ของนักท่องเที่ยวไม่ได้

⁷² สัมภาษณ์ สมศักดิ์ ศรีนาบุตร, วันที่ 14 สิงหาคม พ.ศ.2545, บ้านเลขที่ 212/10 บ้านทุ่งธาตุ ต.จุมพล อ.โพนพิสัย จ.หนองคาย .

⁷³ สัมภาษณ์ นางจ้อย วงศ์คำหมั่น, 12 พฤษภาคม 2545, กำแพงนครเวียงจันทน์.

⁷⁴ สัมภาษณ์ นางแหวน สิตทิมาโนทม, วันที่ 12 พฤษภาคม 2545 กำแพงนครเวียงจันทน์.

เข้าใจในความสำคัญของนาค ว่ามีความผูกพัน ต่อชุมชน แถบนี้ นาคเป็นส่วนหนึ่งที่ต้องควบคุมสังคม เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต เป็นส่วนหนึ่งที่เป็นผู้ควบคุม และคุ้มครองชุมชน ที่อาศัยอยู่ในบริเวณลุ่มน้ำโขง และมีชีวิตที่ผูกพันกับสายน้ำ ดังปรากฏเรื่องเล่าต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับนาค ชุมชนต่างๆ ที่อยู่ในลำน้ำโขง ดังที่กล่าวไป

เมื่อ ผู้คนจากภายนอกชุมชนได้ให้ความสนใจเกี่ยวกับปรากฏการณ์ที่สัมพันธ์อยู่กับความเชื่อของชุมชนทั้งการเข้ามาตั้งคำถามเกี่ยวกับปรากฏการณ์ ว่าเป็นการกระทำของธรรมชาติ หรือจากพญานาค ตามที่ชาวบ้านในชุมชนเชื่อ การตั้งคำถาม ได้มีการแสดงออกทั้งทางบทความทางหน้าหนังสือพิมพ์ บทความตามวารสาร นิตสารต่างๆ และบทความ ที่ลงเรื่องราว ของบั้งไฟพญานาค⁷⁵ และรายการทางโทรทัศน์ ต่างๆ ที่เป็นผลต่อกระบวนการทัศนทางความเชื่อของชุมชนในการเข้ามาเพื่อทำเรื่องราวเกี่ยวกับความเชื่อที่เกี่ยวกับ นาค เป็นผลให้บางครั้งได้ไปกระทบกับความเชื่อของชุมชนอย่างรุนแรง เช่น สถานีทางโทรทัศน์ ไอทีวี ที่นำเสนอเรื่องราว ของปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค ว่า เป็นการกระทำจากประเทศเพื่อนบ้าน ซึ่งเป็นที่ไม่พอใจต่อผู้คน ในชุมชนบริเวณลุ่มน้ำโขง ซึ่งจะเห็นว่า ชุมชน ดังกล่าว เลือกที่จะต่อต้าน สถานีโทรทัศน์ดังกล่าว และชุมชนบริเวณลุ่มน้ำโขง ได้นำเอาพิธีกรรม ที่เกี่ยวข้องกับนาค มาใช้เป็นส่วนหนึ่งในการยืนยันความเชื่อต่อ ผู้คนนอกชุมชนให้เห็นถึงคติเรื่องนาค ที่มีผลต่อ วิถีชีวิต ของผู้คนในบริเวณลุ่มน้ำโขง ดังจะเห็นได้จาก การกำหนด พิธีกรรมที่เกี่ยวกับนาค ที่ใช้ในการชมปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค

นอกจากนี้ การที่ นักท่องเที่ยวจากทั่วสารทิศ จำนวนมาก เดินทางมาเพื่อชมปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค ซึ่งเป็นส่วนสำคัญเป็นที่ทำให้ คติเรื่องนาค ที่มีอยู่ในชุมชนแถบลุ่มน้ำโขง ถูกกระทบ เนื่องจาก การที่ นักท่องเที่ยวได้เข้ามา เพื่อชมปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค เพื่อพิสูจน์ความประหลาดของเหตุการณ์ และความต้องการอยากรู้ว่า นาคมีจริงหรือไม่ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ใคร เป็นผู้กระทำ เป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติ หรือเป็น การกระทำของมนุษย์ ซึ่ง คำถามต่างๆ ที่เข้ามาพร้อมกับนักท่องเที่ยวที่มาจากภายนอกนี้ ล้วนแต่เป็นคำถามที่ท้าทาย ต่อความเชื่อของ ชุมชน ดังนั้น จะเห็นว่า เมื่อกระแสทางการท่องเที่ยว ได้หลั่งไหลเข้ามาปะทะกับ ความเชื่อ ที่ชุมชนได้อาศัย และใช้ ความเชื่อ

⁷⁵ ตัวอย่างเช่น บทความของ ศิษย์วิมล, (2546) "พญานาคกับความเชื่อของคนไทยอีสาน" ธรรมทรรศน์ ปีที่ 4, ฉบับที่ 2 (ก.ค.-ต.ค.) : หน้า 45-60 และธีระพล, (2546) "Bang Fai Phaya Nark Festival (The Naga Fireballs) " วารสารวิมานเมฆ ปีที่ 7, ฉบับที่ 39 (ต.ค.-พ.ย.) : หน้า 144-147.

นั้น ในการเป็นตัวกลางในการจรรโลง ชุมชน ให้อยู่ร่วมกันได้ เมื่อมีคนภายนอก ได้ตั้งคำถามต่อความเชื่อ ชุมชนจึง พยายามที่จะยืนยันให้เห็นถึงชุดความเชื่อเหล่านั้น ซึ่งชุมชน ได้เลือกการสร้างคำอธิบาย ผ่าน พิธีกรรมที่มีต่อพญานาคได้เสริมพิธีกรรมเกี่ยวกับนาคมาใช้เป็นส่วนหนึ่งของปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค เป็นการแสดงให้เห็นถึง ความเชื่อของคนในชุมชน เช่น การลอยเรือไฟเพื่อบูชาพญานาค และการบวงสรวงพ่อพญานาค ก่อนการเกิดปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค แต่เดิม ชาวบ้านจะจัดการบวงสรวงที่บริเวณ หอเจ้าแม่สองนาง ปากห้วยหลวง อ.โพนพิสัย จะมีคนเฒ่า คนแก่ผู้หญิงจัดเตรียมเครื่องเซ่นไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่ทำขึ้นแบบไม่พิถีพิถัน แต่จะต้องมีเครื่องบูชาครบ โดยทำขึ้นจากใบตอง ที่ประกอบไปด้วย ของคาว หวาน ผลไม้ เพื่อใส่ในกระทง เพื่อนำไปลอยบวงสรวงพ่อพญานาค⁷⁶

ต่อมา ได้มีการผนวกเอาพิธีกรรมการบูชา “พ่อพญานาค” เข้ามา เพื่อเป็นการแสดงให้เห็นถึงความศักดิ์สิทธิ์ ของพญานาค ที่อยู่ในลำน้ำโขง โดยในการทำพิธี ได้มีการนำพิธีกรรมในการบูชา นาค ที่เคยทำมาอย่างที่กล่าวไปข้างต้น มาสร้างให้เป็นพิธีกรรมที่ใหญ่ขึ้นและได้สร้างความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรม ดังกล่าว โดยการเทียม (เข้าทรง) พญานาค ที่อยู่ในลำน้ำโขง ซึ่งการเข้าทรง พญานาคนี้ เพื่อบอกกล่าวให้พญานาคที่อยู่ในลำน้ำโขง เมื่อทำการเทียม พ่อพญานาค เสร็จเรียบร้อย จะมีการนำเอาเครื่องบวงสรวง พ่อพญานาค ได้แก่ บายศรี ขนาดใหญ่ ไปปล่อยกลางลำน้ำโขง*

นอกจากชุมชนที่สร้างพิธีกรรมเพื่อยืนยันความเชื่อแล้ว องค์กรท้องถิ่นต่างๆ ก็ได้สร้างพิธีกรรมความเชื่อเรื่องนาค ด้วย เช่น เทศบาลหนองคาย ศูนย์วัฒนธรรมหนองคาย สถาบันราชภัฏ อุดรธานี จะเห็นว่า ไม่เพียงแต่ชุมชน ที่ได้มีการยืนยันในความเชื่อเรื่องนาคเท่านั้น แต่องค์กรท้องถิ่น ต่างๆ ก็ได้มีการกระทำในทิศทางเดียวกัน

นอกเหนือไปจากการสร้าง การบวงสรวงพญานาคก่อนการเกิดปรากฏการณ์ บั้งไฟพญานาคแล้ว ชุมชนที่อยู่บริเวณแถบลุ่มน้ำโขงในจุดอื่นๆ เช่น การจัดพิธีการบวงสรวง สะดือ แม่น้ำโขง ที่บริเวณแก่ง อาฮง ที่เชื่อกันว่าเป็นเมืองหลวงของพญานาค ที่อำเภอบึงกาฬ การลอยเรือไฟบูชาพญานาค หรือ การบูชา พระธาตุ กลางน้ำ ซึ่งจมน้ำเพราะเหตุน้ำโขงเปลี่ยนทาง การจมน้ำในลำน้ำโขงของพระธาตุ

⁷⁶ สัมภาษณ์ สมศักดิ์ ศรีหาบุตร, วันที่ 14 สิงหาคม พ.ศ. 2545, บ้านเลขที่ 212/10 บ้านทุ่งธาตุ ต.จุมพล อ.โพนพิสัย จ.หนองคาย .

*ทางฝั่งลาว ได้ปรากฏ พิธีกรรมที่คล้ายคลึงกัน เกี่ยวกับการบูชาพญานาค ในช่วง ระยะเวลาเดียวกัน คือในวันออกพรรษา โดยการทำกระทงบูชาพญานาค จะมีการทำเป็นคล้ายแพขนาดใหญ่ วางอาหาร คาวหวาน ข้าวของเครื่องใช้ และ นำไปลอยยังแม่น้ำโขง ชาวลาวเชื่อว่า พญานาค จะเป็นผู้มารับ ของเหล่านี้ไป.

ชาวหนองคาย มีความเชื่อกันว่า พญานาค อัญเชิญพระธาตุ ไปยังบาดาล เพื่อเป็นการรักษาไว้ และ พญานาค เป็นผู้ปกป้องรักษาพระธาตุไว้⁷⁷

นอกจากการใช้พิธีกรรม เพื่อยืนยันในความเชื่อเรื่องนาคแล้ว ที่อุโบสถ วัดไทย อ.โพนพิสัย ภาพจิตรกรรมฝาผนัง มิได้เป็นเรื่องราวทางพุทธประวัติ ดังเช่นที่อื่นแต่เรื่องราวที่ปรากฏ บนจิตรกรรม ฝาผนัง เป็นเรื่องราว เกี่ยวกับ บั้งไฟพญานาค เริ่มแต่การ ที่นาคสองตัวทะเลาะกัน ที่หนองแส จนถึง เรื่องราวการชุดลำน้ำโขง และเรื่องของพญานาคศรีสุทโธ ที่คำชะโนด จิตรกรรมบนผนังอุโบสถนี้ เป็น สิ่งที่ย้ำให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องนาคของชุมชน แถบลุ่มน้ำโขง

เมื่อ ความเชื่อเรื่องนาคของชุมชน ได้ถูกตั้งคำถาม ชุมชนเหล่านี้ มิได้อยู่นิ่งและปล่อยให้ ความเชื่อเรื่องนาคเป็นไปตามการตั้งคำถามและการท้าทายเหล่านั้น แต่ชุมชน เลือกที่จะ ยืนยัน ความเชื่อของชุมชน ดังจะเห็นได้จาก การนำเอาพิธีกรรม ต่างๆและรังสรรค์พิธีกรรม มาเป็นสื่อทางความคิด ถึง คติความเชื่อเรื่องนาค ภายในชุมชน บริเวณลุ่มน้ำโขง การเสริมพิธีกรรมบางอย่างเข้ากับ การ ชม ปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค ตามจุดต่างๆที่มีบั้งไฟพญานาค เพื่อแสดงให้เห็นถึง ความเชื่อเรื่องนาค ที่เป็นความเชื่อของผู้คนในบริเวณแถบลุ่มน้ำโขง

จากบริบททางการท่องเที่ยว และกระแสท้าทายจากภายนอกที่เข้ามากระทบกับความเชื่อเรื่อง นาคในบริเวณแถบลุ่มน้ำโขง ทำให้คติเรื่องนาค จำต้องมีการปรับเพื่อให้เข้ากับบริบทดังกล่าว การ สร้างสรรค์ พิธีกรรมของชุมชน การนำมาใช้ซึ่งพิธีกรรมความเชื่อ เพื่อบริบททางการท่องเที่ยว แต่อีก มุมหนึ่ง ทำให้เราได้เห็นศักยภาพของชุมชน ที่พยายามที่จะดิ้น เพื่อยืนยันถึงความเชื่อ ความศรัทธา ต่อคติ เรื่องนาค ที่มีหลากหลายมิติ ทางความเชื่อ มิใช่ปรากฏในมิติของ ลูกไฟ ที่ลอยขึ้นจากลำน้ำ โขง ในวันออกพรรษาเท่านั้น

---

* พระธาตุกลางน้ำ ตามเรื่องเล่าต่อกันมาว่า ในพ.ศ. 19 มีพระอรหันต์ ห้าองค์ อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุ ฝ่าพระบาทขวาขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า แก้วพระองค์ มาประดิษฐาน ที่เมืองหล้า หนองคาย ที่ คุ่มวัดธาตุ อ. เมืองหนองคาย โดยมีพระมหา สังขวิชัย เจ้าเมืองสมัยนั้น ชาวเมือง และพญาสุทโธนาคราช ร่วม สร้าง อุโมงค์หิน บรรจุพระบรมธาตุไว้ ต่อมา เมื่อ พ.ศ. 2109 พระเจ้าไชยเชษฐา ธิราช แห่งกรุงศรีสัตนาคนหุต นำ ข้าราชการบริวาร จากเวียงจันทน์ ร่วมกับชาวเมือง หนองคาย สร้างพระมหาเจดีย์ ครอบอุโมงค์พระธาตุ ลักษณะเป็น ศิลปะล้านช้าง เมื่อกระแสน้ำเปลี่ยนทาง เป็นเหตุให้ พระธาตุ ดังกล่าวจมลงกลางน้ำโขง.

⁷⁷ สัมภาษณ์ ยอติยง ราชตั้งใจ, วันที่ 25 กันยายน 2545, ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดหนองคาย อ.เมือง จ. หนองคาย .